

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

Кафедра політекономії

Лариса Яковенко
Сергій Степаненко

Макроекономіка

Навчальний посібник

Для студентів, які навчаються
за освітньою програмою 051 Економіка

Полтава 2021

УДК 330.101.54(075.8)

Я 47

Рекомендовано ученою радою Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г Королєнка, протокол № 1 від 30.08.2021 р.

Рецензенти:

Кандидат економічних наук, доцент Максименко О. С.

Кандидат економічних наук, доцент Дорошенко А. П.

Яковенко Л., Степаненко С.

Я 47 Макроекономіка : навчальний посібник для студентів. – Полтава: Окрон, 2021. – 152 с.

У навчальному посібнику розглядаються закономірності, принципи і особливості розвитку економічних систем, роль держави, дія фіскальних, монетарних та інших інструментів державного регулювання. До кожної теми подається список літератури, питання для самостійного вивчення, основні терміни і поняття.

Для студентів вищих навчальних закладів.

УДК 330.101.54(075.8)

© Л. Яковенко, С. Степаненко, 2021

Зміст

ТЕМА 1. ВСТУП В МАКРОЕКОНОМІКУ.

МАКРОЕКОНОМІКА ЯК НАУКА	6
Терміни і поняття.....	6
Основні питання теми	6
1.1. Поняття про національну економіку.....	7
1.2. Структура національної економіки.....	8
1.3. Національне багатство	10
1.4. Економічна система як спосіб організації національної економіки. Роль власності в економічній системі.....	11
1.5. Поняття і предмет макроекономіки	14
1.6. Методи і принципи макроекономічного аналізу	15
1.7. Основні макроекономічні агенти	16
1.8. Макроекономічні ринки	18
Література до теми 1.....	20

ТЕМА 2. КРУГООБІГ ПРОДУКТУ, ВИТРАТ І ДОХОДІВ.....

Основні питання теми	21
Терміни і поняття.....	21
2.1. Двосекторна модель економіки. Приватний сектор.....	22
2.2. Трисекторна модель економіки. Витрати і доходи держави.....	26
2.3. Повна схема кругообігу. Іноземний сектор і його роль.....	29
Питання на самостійне опрацювання	30
Література до теми 2.....	31

ТЕМА 3. ОСНОВНІ МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ .....

Основні питання теми	32
Терміни і поняття.....	32
3.1. ВВП як основний показник результативності національної економіки.....	33
3.2. Номінальний та реальний ВВП. Індекси цін. Дефлятор ВВП.....	34
3.3. Обчислення ВВП за доданою вартістю	37
3.4. Обчислення ВВП за сумою витрат.....	38
3.5. Обчислення ВВП за сумою доходів.....	39
3.6. Співвідношення показників у системі національних рахунків: ВВП, ВНП, ЧВП, НД, ОД, ВОД	40
Питання на самостійне опрацювання	43
Література до теми 3.....	43

ТЕМА 4. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ. ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ РОЛІ ДЕРЖАВИ.....

Основні питання теми	45
Терміни і поняття.....	45
4.1. Економічна роль держави в сучасній економіці. Функції держави.....	46

4.2. Методи і форми державного регулювання. Суть, завдання та види макроекономічної політики	49
4.3. Класична концепція як теоретична база державного невтручання в економіку.....	51
4.4. Кейнсіанська теорія – основа державного регулювання економіки.....	55
4.5. Альтернативні макроекономічні теорії	58
4.5.1. Монетаристська теорія	58
4.5.2. Теорія економіки пропозиції	62
4.5.3. Теорія раціональних очікувань.....	63
Питання на самостійне опрацювання	65
Література до теми 4.....	65
ТЕМА 5. РІВНОВАГА НА ТОВАРНМУ РИНКУ.....	67
Терміни і поняття.....	67
Основні питання теми	67
5.1. Сукупний попит: сутність та чинники.....	68
5.2. Сукупна пропозиція та її детермінанти	71
5.3. Взаємодія сукупного попиту і сукупної пропозиції. Формування макроекономічної рівноваги. Модель AD – AS.....	73
5.4. Споживання та заощадження: сутність, функції, співвідношення з доходом.....	75
5.5. Поняття, джерела, чинники інвестицій. Роль інвестицій в економічній системі.....	79
5.6. Поняття мультиплікатора. Мультиплікатор інвестицій.....	82
Питання на самостійне опрацювання	85
Література до теми 5.....	85
ТЕМА 6. МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ. БЕЗРОБІТТЯ ТА ІНФЛЯЦІЯ. МАКРОЕКОНОМІЧНА ДИНАМІКА	86
Основні питання теми	86
Терміни і поняття.....	86
6.1. Безробіття як економічне явище. Види безробіття	87
6.2. Причини та наслідки безробіття.....	89
6.3. Інфляція, її види та наслідки.....	90
6.4. Взаємозв'язок інфляції і безробіття.....	93
6.5. Циклічний розвиток економіки, його причини.....	95
6.6. Види циклів	99
6.7. Економічне зростання та його показники	101
6.8. Типи і фактори економічного зростання.....	103
6.9. Сучасні теорії економічного зростання та розвитку	104
Питання на самостійне опрацювання	106
Література до теми 6.....	107

ТЕМА 7. ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ І ДЕРЖАВНИЙ БОРГ	109
Терміни і поняття.....	109
Основні питання теми	109
7.1. Поняття і види податків. Їх роль в економічній системі	110
7.2. Державний бюджет: витрати і доходи держави	112
7.3. Фіскальна (бюджетно-податкова) політика: мета, інструменти, види	113
7.4. Переваги і недоліки фіскальної політики.....	114
7.5. Стан державного бюджету. Концепції державного бюджету	115
7.6. Дефіцит бюджету, його види. Способи фінансування дефіциту державного бюджету	117
7.7. Державний борг, його види і наслідки	120
Питання на самостійне опрацювання	123
Література до теми 7.....	123
ТЕМА 8. МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА	125
Терміни і поняття.....	125
Основні питання теми	125
8.1. Грошовий ринок: попит і пропозиція	126
8.2. Грошово-кредитна система: сутність та основні елементи. Роль центрального банку у грошово-кредитному регулюванні.....	127
8.3. Мета та інструменти монетарної політики	130
8.4. Види монетарної політики	132
8.5. Переваги та недоліки грошово-кредитного регулювання економіки.....	133
Питання на самостійне опрацювання	134
Література до теми 8.....	134
ТЕМА 9. ЗОВНІШНЬОТОРГІВЕЛЬНА ПОЛІТИКА	136
Основні питання теми	136
Терміни і поняття.....	136
9.1. Суть та чинники міжнародного поділу праці	137
9.2. Основні форми міжнародних економічних відносин. Зовнішня торгівля, її основні чинники та показники	138
9.3. Теорії міжнародної торгівлі.....	140
9.4. Протекціонізм і фритредерство як типи зовнішньоторговельної політики... ..	141
9.5. Інструменти зовнішньоторговельної політики	143
9.5.2. Нетарифні інструменти зовнішньоторговельної політики	146
9.5.3. Демпінг та ембарго як інструменти зовнішньоторговельної політики	149
Питання на самостійне опрацювання	150
Література до теми 9.....	150

ТЕМА 1

ВСТУП

В МАКРОЕКОНОМІКУ.

МАКРОЕКОНОМІКА ЯК НАУКА

Основні питання теми

- 1.1. Поняття про національну економіку.
- 1.2. Структура національної економіки.
- 1.3. Національне багатство.
- 1.4. Економічна система як спосіб організації національної економіки. Роль власності в економічній системі.
- 1.5. Поняття і предмет макроекономіки.
- 1.6. Методи і принципи макроекономічного аналізу.
- 1.7. Основні макроекономічні агенти.
- 1.8. Макроекономічні ринки.

Терміни і поняття

- національна економіка,
- національне багатство,
- економічна система,
- макроекономіка,
- мікроекономіка,
- агрегування,
- наукове абстрагування,
- макроекономічні агенти,
- макроекономічні ринки,
- закрита економіка,
- відкрита економіка,
- ринок ресурсів,
- ринок праці,
- ринок капіталу,
- фінансовий ринок,
- ринок валюти.

1.1. Поняття про національну економіку

Економіка це складна система, яка включає різні об'єкти, суб'єкти та функціонує на різних рівнях. Економіку в межах тієї чи іншої країни називають *національною економікою*.

Національна економіка
сукупність всіх економічних суб'єктів на території даної
країни, між якими встановлюються зв'язки.

Національна економіка як система має певні властивості. До загальносистемних характеристик належать:

- цілісність; нерозривність окремих складових, яка виявляється в тому, що зміна структури, зв'язків і поведінка будь-якого господарського суб'єкта впливає на всіх інших суб'єктів і змінює систему. У той же час динаміка національної економіки викликає відповідні трансформації структур, зв'язків і поведінки її складових;
- тісні економічні зв'язки між господарюючими суб'єктами, які формуються на основі поділу праці;
- спільне економічне середовище, яке створюється перш за все єдиним господарських законодавством та єдиною фінансовою системою;
- загальний економічний центр – держава, яка впливає на діяльність господарюючих суб'єктів;
- ієрархічність означає, що національна економіка включена в якості підсистеми у систему більш високого порядку, кожний її компонент у свою чергу виступає у якості системи.

Ці риси характеризують єдність економічної системи тієї чи іншої країни, її нерозривність, здатність ефективно функціонувати.

У той же час зазначимо, що феномен “національна економіка” дозволяє виділити особливі риси, притаманні виключно економіці певної країни. Поняття “національна економіка” ще в XIX ст. ввів в науковий обіг представник історичної школи [Густав Шмоллер](#). Зокрема, він звернув увагу на “економічну психологію” того чи іншого народу, яка надає неповторності національній економіці.

Національна економіка поєднує такі фактори та обставини:

- економічний потенціал країни, його розміщення, національний ринок, місце країни в світовій економіці;
- специфічність форм прояву універсальних причинно-наслідкових зв'язків, тобто одні й ті ж самі явища можуть мати різні наслідки в національних економічних системах;
- різний ступінь державного втручання в економіку – від вільної ринкової економіки до повного її одержавлення;
- традиції та національна психологія, поведінкові реакції членів суспільства.

1.2. Структура національної економіки

Структура національної економіки утворюється стійкими кількісними співвідношеннями між її складовими частинами.

Виділяють дві її сфери: виробництво товарів та виробництво послуг. До першої сфери – виробництва товарів – належать промисловість, сільське

***Сфери національної економіки:
виробництво товарів
виробництво послуг***

та лісове господарство, будівництво та інші галузі, які створюють необхідні для життя та розвитку суспільства матеріальні засоби виробництва та предмети споживання. Сфера послуг охоплює такі галузі, як транспорт, зв'язок, фінанси, кредит, наука, освіта, охорона здоров'я, торгівля, туризм, житлово-комунальне господарство тощо. Результатом її функціонування є створення продукту у нематеріальній, неречовій формі. Сфера послуг має об'єктом своєї діяльності саму людину, підвищення якості її життя. Послуги споживаються в момент надання, вони не можуть бути нагромаджені та перепродані.

Тенденції загальносвітового розвитку свідчать про те, що частка виробництва товарів у економіках скорочується, а частка сфери послуг – зростає. За даними Світового банку середня частка сфери послуг у структурі ВВП країн світу складає 55%, найвищі показники у США – 77%, Великобританії – 71%, Нідерландах та Франції – 70%. В Україні у цій сфері у працює близько 60% зайнятих.

Аналіз структури національної економіки передбачає виділення територіальної (регіональної), галузевої структури, а також її інфраструктури.

Територіальна структура означає поділ економіки країни на частини за територіальним принципом; базується на розміщенні продуктивних сил по території країни. В Україні у територіальній структурі виділяють економіку регіонів (областей), в яких наявні територіально-виробничі комплекси, запаси природних ресурсів, робоча сила певної кваліфікації тощо.

Галузева структура пов'язана з поділом національної економіки на галузі – комплекси господарських одиниць, які виконують однакові функції, випускають однотипну продукцію, застосовують подібні технологічні процеси.

Інфраструктура включає галузі, які забезпечують функціонування національної економічної системи, рух ресурсів, обслуговують виробництво. До галузей інфраструктури належать: електропостачання, газо- і нафтогони, мережа доріг, водопостачання тощо.

На основі кількісних співвідношень між галузями, сферами, територіальними складовими утворюються макроекономічні пропорції. Їх встановлення, підтримка, зміни є складним економічним процесом, здійснюється в ході макроекономічного регулювання економіки.

Кожна національна економіка має певні цілі, вони пов'язані із забезпеченням умов оптимальної життєдіяльності всіх членів суспільства на основі економічного зростання; останнім часом в якості цілей розвитку національних економік ставиться формування так званої соціальної економіки – економіки, яка базується на засадах гуманізму, інтелектуального розвитку, соціальному захисті населення.

***Макроекономічні
пропорції
формується на основі
кількісних співвідношень
між галузями, сферами,
територіальними
складовими***

1.3. Національне багатство

Національне багатство – сукупність матеріальних благ, створених та нагромаджених у країні працею всього суспільства, розвіданих природних ресурсів, а також досягнутого рівня освіти людей, їхнього досвіду, майстерності, творчих здібностей.

Результатом функціонування національної економічної системи є створення ВВП і нагромадження національного багатства. В економічному розумінні багатство виступає єдністю двох складників – матеріально-речового та соціального, воно є результатом постійного відтворення, нагромадження, використання наявних ресурсів як для поточних потреб, так і для довгострокового економічного зростання.

Проблема багатства, джерел його створення та зростання, добробут націй перебувають у полі зору представників економічної теорії з моменту виникнення науки. Власне перші школи – меркантилісти, фізіократи, класики – відрізнялися за підходами до створення багатства. Меркантилісти вбачали джерелом багатства торгівлю, фізіократи – сільське господарство, класики – людську працю. В подальшому економічні системи ускладнювалися, нині національне багатство створюється працею не лише у виробничій сфері, а й значною мірою у сфері послуг, інформаційній, фінансовій. Відбуваються складні відтворювальні процеси людського капіталу, пов'язані із розвитком освіти, науки, культури тощо.

Не існує єдиного підходу до класифікації складників *національного багатства*, виділимо такі компоненти:

- виробничий капітал (засоби праці та предмети праці);
- невиробничий капітал (житловий фонд, культурно-освітні, спортивні заклади, установи охорони здоров'я);
- майно населення;
- запаси (страхові і резервні запаси);
- природні ресурси (ліси, земля, розвідані корисні копалини);
- нематеріальне багатство (культурні цінності, традиції, людський досвід, творчі здібності тощо).

Грошова оцінка, аналіз, прогнозування *національного багатства* – складний процес. Відповідно до дослідження Світового Банку і Програми розвитку ООН у 2012 р. національне багатство усіх країн світу становило 223 трлн. дол. За структурою воно розподіляється так: 20% природні ресурси, 16% накопичені матеріальні блага, 64% людський капітал. Оцінка природних ресурсів України була проведена вченими у 2013 році. Визначено, що вартість природного багатства становить 1,06 трлн. грн. Його структура така: земельний капітал 44,7%, мінеральний – 24,8%, лісовий – 7,9%, водний капітал – 6,4%.

Національне багатство виступає одночасно як результат і передумова подальшого соціально-економічного розвитку тієї чи іншої країни. Ефективне використання національного багатства є основою підвищення добробуту нації, економічного і соціального прогресу суспільства.

1.4. Економічна система як спосіб організації національної економіки.

Роль власності в економічній системі

Національна економіка історично формується з утворенням централізованих держав та витісненням натуральної форми виробництва товарною. Товарна форма виробництва, як відомо, ґрунтується на поділі праці і передбачає виготовлення продуктів для обміну на ринку. За цієї форми виробництва люди задовольняють власні потреби, обмінюючись продуктами своєї праці.

Економічна система – спосіб організації національної економіки.

Виробництво життєвих благ, що задовольняють потреби людей, у національній економіці відбувається в межах певного організаційного механізму, який носить назву економічної системи.

Основними елементами економічної системи є:

- механізми узгодження діяльності господарських суб'єктів, або способи розв'язання основних проблем організації економіки;
- механізм реалізації власності на виробничі ресурси та виготовлені життєві блага;

- механізми розподілу й перерозподілу створеного національного продукту;
- механізм взаємозв'язку реального і фінансового секторів економіки та ін.

Серед цих елементів ключове значення мають механізми реалізації прав власності на ресурси.

Права власності – це права контролю за використанням ресурсів та розподілом витрат і вигод, що супроводжують це використання.

Значення власності для функціонування економічної системи полягає в тому, що саме вона встановлює найважливіші засади поведінки економічних агентів.

У цьому контексті виникають питання про те, яка форма власності забезпечує найефективніше функціонування економічної системи. Досвід багатьох країн свідчить, що коли в суспільстві всі економічні ресурси привласнює держава, інші економічні агенти не зацікавлені у кращому використанні факторів виробництва, тому національна економіка виявляється неефективною. Ринкова економіка віддає перевагу недержавним власникам виробничих ресурсів, які в умовах конкуренції стимулюють раціональне використання національного виробничого потенціалу, залучаючи свої ресурси у процес виробництва, планують отримати за це прибуток, заробітну плату, ренту і процент. Тому вони стежать за тим, щоб ці ресурси застосовувалися якнайкраще й забезпечували їм максимальну вигоду.

Більшість економістів вважають, що економічна система ефективно функціонує лише тоді, коли в ній співіснують різні форми власності. Річ у тім, що для різних сфер, галузей і виробництв найефективнішими є різні форми власності, які краще за інші пристосовуються до конкретних умов виробництва. Наприклад, одноосібна власність добре зарекомендувала себе у роздрібній торгівлі, у багатьох видах послуг (перукарні, майстерні, юридичні консультації тощо). Виробництва, які не вимагають надмірно складного і громіздкого устаткування, ефективно працюють на базі партнерської (пайової) власності. Гіганти машинобудування, авіаційної, хімічної та деяких інших галузей промисловості можуть продуктивно

розвиватися на основі акціонерної власності. Водночас, залізниці, електростанції, оборонні підприємства успішно функціонують і в державному секторі. У багатьох країнах і в сільському господарстві діють як дрібні фірми, що перебувають в одноосібній власності, так і великі сучасні агрогосподарства і кооперативи, а також державні організації з технічного обслуговування землеробства і тваринництва.

У багатьох країнах у процесі економічного розвитку панівного значення набуває акціонерна форма власності. Перевага корпорації полягає у тому, що вона зберігає все те позитивне, що притаманне приватній власності – підприємницький інтерес, ініціативу, свободу вибору, право безстрокового успадкування тощо. Водночас, корпорація долає обмеженість, притаманну одноосібній власності. Зокрема, корпоративне підприємство здатне мобілізувати величезні суми капіталу, чого не може зробити одноосібний підприємець. Можна констатувати, що корпорація є однією із найдемократичніших форм власності, за якої значною мірою переборюються відчуженість працівників, можливості їх експлуатації, що існують в умовах одноосібної власності.

У розвинутих країнах унаслідок розвитку корпорацій відбулося розпорошення власності, що зрештою змінило співвідношення власності і влади. Стала можливою „власність без влади і влада без власності”. Упродовж століть влада була похідною від власності. Нині вона зміщується у напрямку підвищення компетентності, кваліфікації, здатності забезпечувати найоптимальніше поєднання ресурсів.

У сучасних умовах у країнах з ринковою економікою зростає кількість підприємств, які перебувають в одноосібній власності. Це так звані малі підприємства. Їх перевагою є високий динамізм, здатність швидко пристосовуватися до змін ринкового попиту та акумулювати технічні нововведення.

Загальна тенденція, яка простежується в усіх країнах з ринковою економікою – зростання кількості власників у національній економіці.

Загалом же, власність не є раз і назавжди даною. Упродовж усієї історії спостерігалися переходи між типами власності, а також її формами всередині одного типу. Ці переходи можуть відбуватися як еволюційним шляхом на основі конкуренції і змагальності, коли перспективніші і здоровіші форми власності витісняють менш життєздатні, так і в революційний (насильницький) спосіб, коли той чи інший тип або форму власності силою насаджують у суспільстві. Насильницька зміна форми

власності обов'язково означає зміну економічної системи в країні, в той час як еволюційні зміни у формах власності можуть відбуватися в межах однієї економічної системи.

1.5. Поняття і предмет макроекономіки

Макроекономіка – це наука, що вивчає поведінку економіки в цілому чи її великих сукупностей (агрегатів), при цьому економіка розглядається як складна велика єдина ієрархічно організована система, як сукупність економічних процесів і явищ та їхніх показників.

Макроекономіка, як і мікроекономіка, являє собою розділ економічної теорії. У перекладі з грецької слово „макро” означає „великий” (відповідно „мікро” – „маленький”), а слово „економіка” – „ведення господарства”.

Уперше термін „макроекономіка” застосував у 1933 р. відомий норвезький учений – економіст-математик, один з основоположників економетрики, лауреат Нобелівської премії [Рагнар Фріш](#) (Ragnar Frisch). Однак змістовно сучасна макроекономічна теорія веде свій початок від фундаментальної праці видатного англійського економіста, представника Кембріджської школи [Джона Мейнарда Кейнса](#) (John Maynard Keynes). У його книзі «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936 р.) закладено основи макроекономічного аналізу. Значення роботи Кейнса було таким, що в економічній літературі виник і увійшов до вжитку термін «кейнсіанська революція» і

Основні проблеми макроекономіки

- економічне зростання і його темпи;
- економічний цикл і його причини;
- рівень зайнятості і проблема безробіття;
- загальний рівень цін і проблема інфляції; рівень ставки відсотка і проблеми грошового обігу;
- стан державного бюджету, проблема фінансування бюджетного дефіциту і проблема державного боргу;
- стан платіжного балансу і проблеми валютного курсу;
- проблеми макроекономічної політики.

з'явилася «кейнсіанська макроекономічна модель» або кейнсіанський підхід у протипагу традиційному, єдиному на той час класичному підходу до вивчення економічних явищ, тобто мікроекономічному аналізу (класична модель).

На відміну від *мікроекономіки*, яка вивчає економічну поведінку індивідуальних суб'єктів господарювання (споживача чи виробника) на окремих ринках, *макроекономіка* вивчає економіку як єдине ціле, досліджує проблеми, загальні для всієї економіки, і оперує сукупними величинами, такими як валовий внутрішній продукт, національний дохід, сукупний попит, сукупна пропозиція, сукупне споживання, інвестиції, загальний рівень цін, рівень безробіття, державний борг і ін.

Усі ці проблеми неможливо вирішити з позицій мікроекономічного аналізу, тобто на рівні окремого споживача, окремої фірми і навіть окремої галузі. Саме тому, що існує цілий ряд таких загально- чи макроекономічних проблем, з'являється необхідність у виникненні самостійного розділу економічної теорії, самостійної дисципліни – макроекономіки.

1.6. Методи і принципи макроекономічного аналізу

Макроекономіка використовує ті ж методи і принципи аналізу, що і мікроекономіка. До таких загальних методів і принципів економічного аналізу належать: абстрагування, використання моделей для дослідження і пояснення економічних процесів і явищ; поєднання методів дедукції й індукції; нормативного і позитивного аналізу; використання принципу „за інших рівних умов”, припущення про раціональність поведінки економічних агентів та ін.

Особливість макроекономічного аналізу полягає в тому, що його найважливішим принципом виступає агрегування, яке являє собою об'єднання окремих елементів в одне ціле, в агрегат, у сукупність. Агрегування завжди ґрунтується на абстрагуванні, тобто відволіканні від несуттєвих моментів і виділенні найбільш значимих, істотних, типових рис, закономірностей економічних процесів і явищ.

Агрегування
дозволяє виділити:

- *макроекономічних агентів*
- *макроекономічні ринки*
- *макроекономічні взаємозв'язки*
- *макроекономічні*

1.7. Основні макроекономічні агенти

Агрегування, засноване на виявленні найбільш типових рис поведінки економічних агентів, дає можливість виділити чотири макроекономічних агенти: домогосподарства, фірми, держава, іноземний сектор.

Макроекономічні агенти:

- *домогосподарства*
- *фірми*
- *держава*
- *іноземний сектор*

Домогосподарства – самостійний, раціонально діючий макроекономічний агент, метою економічної діяльності якого виступає максимізація корисності. Домогосподарство є власником економічних ресурсів, основним покупцем товарів і послуг, основним заощаджувачем.

Фірма – самостійний, раціонально діючий макроекономічний агент, метою економічної діяльності якого виступає максимізація прибутку. Фірма виступає покупцем економічних ресурсів, за допомогою яких забезпечується процес виробництва, основним виробником товарів і послуг в економіці, інвестором, тобто покупцем інвестиційних товарів і послуг, основним позичальником в економіці, тобто пред'являє попит на кредитні кошти.

Домогосподарства і фірми утворюють приватний сектор економіки.

Держава – сукупність державних установ і організацій, що володіють політичним і юридичним правом впливати на хід економічних процесів, регулювати економіку. Держава – самостійний, раціонально діючий макроекономічний агент, основна задача якого – ліквідація „провалів ринку” і максимізація суспільного добробуту. Держава виступає виробником суспільних благ; покупцем товарів і послуг для забезпечення функціонування державного сектору і виконання власних функцій; перерозподільником національного доходу (через систему податків і трансфертів); кредитором або позичальником на фінансовому ринку (залежно від стану державного бюджету); регулятором і організатором функціонування ринкової економіки.

Держава створює і забезпечує інституціональні основи функціонування економіки (законодавча база, система безпеки, система страхування, податкова система та ін.), тобто розробляє „правила гри”; забезпечує і контролює пропозицію грошей у країні, оскільки має монопольне право емісії грошей; проводить макроекономічну політику, що поділяється на: структурну (забезпечує економічне зростання) та кон’юнктурну (стабілізаційну), спрямовану на згладжування циклічних коливань економіки і забезпечення повної зайнятості ресурсів, стабільного рівня цін і зовнішньоекономічної рівноваги. Основними видами стабілізаційної політики є: фіскальна (бюджетно-податкова) політика; монетарна (грошово-кредитна) політика; політика доходів; зовнішньоекономічна політика.

Приватний і державний сектори утворюють закриту економіку

Іноземний сектор – поєднує всі інші країни світу і є самостійним раціонально діючим макроекономічним агентом, що здійснює взаємодію з даною країною через міжнародну торгівлю (експорт і імпорт товарів і послуг), переміщення капіталів (експорт і імпорт капіталу, тобто фінансових активів).

Додавання в аналіз іноземного сектора дозволяє одержати відкриту економіку

Таблиця 1.1

Макроекономічні агенти

<i>Домогосподарства</i>	<i>Фірми</i>	<i>Держава</i>	<i>Іноземний сектор</i>
<i>Приватний сектор</i>			
<i>Закрита економіка</i>			
<i>Відкрита економіка</i>			

1.8. Макроекономічні ринки

Агрегування ринків проводиться з метою виявлення закономірностей їх функціонування. При цьому досліджуються особливості формування попиту та пропозиції, умови їх рівноваги на кожному з ринків; визначаються рівноважна ціна і рівноважний обсяг виробництва; аналізуються наслідки зміни рівноваги на кожному ринку. Завдяки агрегуванню виникає можливість виділити чотири макроекономічні ринки: ринок товарів і послуг (реальний ринок); фінансовий ринок (ринок фінансових активів); ринок економічних ресурсів; валютний ринок.

Макроекономічні ринки

- *ринок товарів і послуг*
- *фінансовий ринок*
- *ринок економічних ресурсів*
- *валютний ринок*

Аналіз ринку товарів і послуг вимагає абстрагування від усієї розмаїтості товарів і виділення найбільш важливих закономірностей функціонування цього ринку, а саме – формування на ньому попиту та пропозиції на товари і послуги. Співвідношення попиту та пропозиції дозволяє отримати величину рівноважного рівня цін на товари і послуги і рівноважний обсяг їхнього виробництва. На ринку товарів і послуг продають і купують реальні активи.

Фінансовий ринок (ринок позичкових коштів) – це ринок, де продаються і купуються фінансові активи (гроші, акції й облігації). Він поділяється на два сегменти: грошовий ринок (ринок грошових фінансових активів) та ринок цінних паперів (ринок негрошових фінансових активів). На грошовому ринку основними посередниками є банки, що приймають грошові внески і видають кредити. На ринку цінних паперів продаються і купуються акції й облігації. Основними його суб'єктами є фондові біржі та інвестиційні фонди. Покупцями цінних паперів, у першу чергу, є домогосподарства, які витрачають свої заощадження з метою отримання доходу (дивіденду по акціях і відсотка по облігаціях). Продавцями (емітентами) акцій виступають фірми, а облігацій – фірми і держава. Фірми випускають акції та облігації з метою одержання коштів для фінансування своїх інвестиційних витрат і розширення обсягу виробництва, а держава випускає облігації для фінансування дефіциту державного бюджету.

Таблиця 1.2

Макроекономічні ринки

<i>Ринок товарів і послуг (реальний ринок)</i>	<i>Фінансовий ринок (ринок фінансових активів)</i>		<i>Ринок економічних ресурсів</i>		<i>Валютний ринок</i>
<i>реальні активи</i>	<i>грошовий ринок</i>	<i>ринок цінних паперів</i>	<i>ринок праці</i>	<i>ринок капіталу</i>	<i>національні грошові одиниці</i>

Ринок ресурсів представлений ринком праці та ринком капіталу. Його аналіз передбачає абстрагування від усіх різновидів праці, відмінностей у рівнях кваліфікації і професійної підготовки. Рівновага ринку праці дозволяє визначити рівноважну кількість праці в економіці і рівноважну “ціну праці” – ставку заробітної плати. Аналіз нерівноваги на ринку праці дозволяє виявити причини і форми безробіття.

Ринок валюти – це ринок, на якому обмінюються національні грошові одиниці (валюти) різних країн, у результаті обміну яких формується обмінний (валютний) курс.

Виявлення найбільш типових рис поведінки економічних агентів і найбільш істотних закономірностей функціонування економічних ринків дозволяє агрегувати макроекономічні взаємозв'язки, тобто досліджувати закономірності поведінки макроекономічних агентів на макроекономічних ринках. Це відбувається за допомогою побудови схеми кругообігу продукту, витрат і доходів або моделі кругових потоків.

Література до теми 1

1. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка : підручник / за редакцією В. Д. Базилевича. 4-те видання, перероб і доп. Знання, 2008. 743 с. (Класичний університетський підручник).

2. Макроекономіка. Навч. посібник / за ред. Г. М. Пилипенко. 3-тє вид. перероб. і доп. Д. : Національний гірничий університет, 2009. 193 с. URL : <http://ep.nmu.org.ua/ua/files/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0%202009.pdf>

3. Макроекономіка : базовий електронний текст лекцій / укладачі : проф. Малий І. Й., проф. Радіонова І. Ф., доц. Куценко Т. Ф., доц. Федірко Н. В. та ін. К. : КНЕУ, 2017. 200 с. URL : https://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/kmdu%20fetau/2017/Macro_e-lectures_2017_.pdf

4. Макроекономіка. Навчальний посібник / за заг. редакцією Зверякова М. І. URL : http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/np_2015.pdf

5. Небава М. Теорія макроекономіки. URL : https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/14nebava_teoriya_makroekonomiki/

6. Яковенко Л. І. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2002. 180 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/1503132/>

7. Яковенко Л. І. Економічна теорія. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2005.

8. Шмолер Густав. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2_%D0%A8%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D1%80

ТЕМА 2

КРУООБІГ ПРОДУКТУ, ВИТРАТ І ДОХОДІВ

Основні питання теми

2.1. Двосекторна модель економіки.

Приватний сектор.

2.2. Трисекторна модель економіки.

Витрати і доходи держави.

2.3. Повна схема кругообігу
(чотирисекторна модель).

Іноземний сектор і його роль.

Терміни і поняття

- макроекономічна модель;
- модель кругообігу;
- макроекономічні агенти;
- домогосподарства;
- фірми;
- держава;
- іноземний сектор;
- макроекономічні ринки;
- ендогенні та екзогенні змінні;
- вилучення та ін'єкції;
- основна макроекономічна тотожність.

2.1. Двосекторна модель економіки. Приватний сектор

Розглянемо двосекторну модель економіки, що складається із двох макроекономічних агентів – домогосподарств і фірм – і двох ринків – ринку товарів і послуг і ринку економічних ресурсів (рис. 2.1).

Домогосподарства купують (формуєть попит на) товари і послуги, які виготовляють фірми (забезпечують пропозицію) і постачають на ринок товарів і послуг.

Щоб продукувати товари і послуги, фірми закупають економічні ресурси – працю, землю, капітал і підприємницькі здібності (тобто формуєть попит на економічні ресурси), власниками яких є домогосподарства (вони забезпечують пропозицію економічних ресурсів). Так відбувається рух матеріальних потоків.

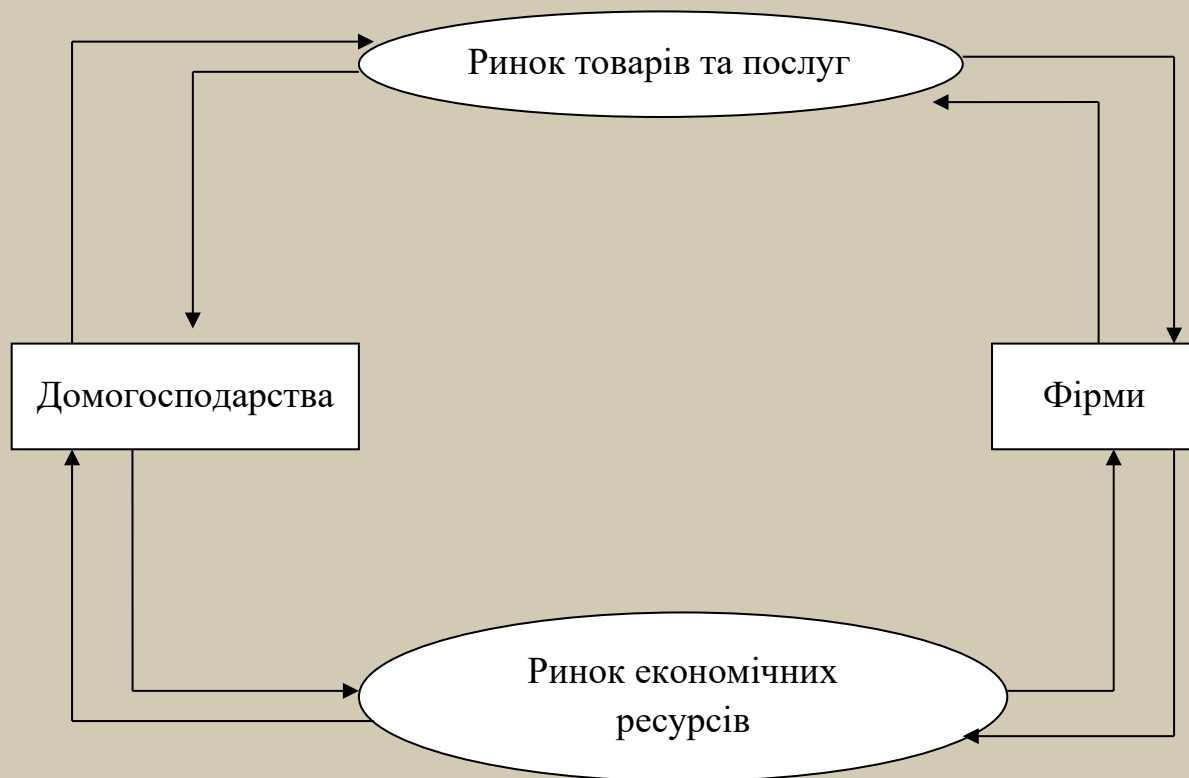

Рис. 2.1. Повна схема кругообороту

Матеріальні потоки опосередковуються грошовими. Купуючи товари і послуги, домогосподарства сплачують за них певні кошти. Витрати домогосподарств на купівлю товарів і послуг називаються споживчими витратами. Фірми, продаючи свою продукцію домогосподарствам, отримують виторг від продажу, з якого виплачують домогосподарствам плату за економічні ресурси, що для фірм являє собою витрати, а для

домогосподарств – факторні доходи – заробітну плату (за фактор праця), ренту (за фактор землю), відсоток (за фактор капітал) і прибуток (за фактор підприємницькі здібності), сума яких складає національний дохід. Отримані доходи домогосподарства витрачають на купівлю товарів і послуг (споживчі витрати).

Таким чином, на ринку товарів та послуг домогосподарства виступають як покупці, а фірми – як продавці, на ринку ресурсів вони міняються ролями: домогосподарства є продавцями, а фірми – покупцями.

Доходи і витрати рухаються по колу. Доход кожного економічного агента витрачається, створюючи дохід іншому економічному агенту, що, у свою чергу, є основою для його витрат. Збільшення витрат веде до росту доходу, а ріст доходу є передумовою для подальшого збільшення витрат. От чому схема одержала назву моделі кругообігу чи моделі кругових потоків. Матеріальні потоки рухаються проти годинникової стрілки, а грошові – за годинниковою стрілкою. Попит рухається за годинниковою стрілкою, а пропозиція – проти.

Зі схеми випливає, що:

- вартість кожного матеріального потоку дорівнює величині грошового потоку;
- національний продукт (кількість виготовлених товарів в економіці – внутрішнє коло) дорівнює національному доходу (сума отриманих економічними суб'єктами доходів – зовнішнє коло);
- сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції;
- сукупні доходи дорівнюють сукупним витратам, оскільки в кожній угоді діє покупець і продавець.

Таблиця 2.1

Зовнішнє і внутрішнє коло кругообігу

внутрішнє коло (проти годинникової стрілки)	зовнішнє коло (за годинниковою стрілкою)
матеріальний потік	грошовий потік
національний продукт	національний дохід
сукупна пропозиція	сукупний попит
	сукупні витрати (сукупні доходи)

Таким чином, модель кругообігу дає уявлення про рух ресурсів і грошей в економічній системі. Однак у цій моделі існують суттєві недоліки:

- Модель дає досить спрощене уявлення про економічну систему. В той же час не слід захоплюватися побудовою дуже детальних моделей, оскільки зайві деталі ускладнюють сприйняття інформації. „Модель, яка бере до уваги всю різноманітність дійсності, така ж безглузда, як карта з масштабом один до одного” – писала [Джоан Робінсон](#), дослідниця монополістичної конкуренції.
- Модель передбачає, що домогосподарства повністю витрачають свої доходи.
- Модель не пояснює як формуються ціни на товари та послуги і на ресурси.
- Модель не враховує роль уряду.
- Модель не враховує вплив зовнішніх ринків.
- Модель може справити враження вічного двигуна. З неї неочевидно, що функціонування економічної системи виснажує людську енергію і поглинає матеріальні ресурси, приводить до забруднення навколишнього середовища.

У багатьох сучасних підручниках з макроекономіки наводиться модель кругообігу, і хоч вона не відображає всю різноманітність фактів і деталей, але розкриває фундаментальні принципи функціонування економічної системи. Критерієм корисності економічної моделі є не ступінь її відповідності реальним економічним процесам, а відповідність отриманих за її допомогою прогнозів реальним подіям. Тому модель повинна бути максимально спрощена, що дозволить розширити масштаби й ефективність її використання. Скажімо, якщо заграва при заході сонця дозволяє зі значною вірогідністю прогнозувати вітряну погоду наступного дня, то така проста модель набагато корисніша, ніж побудована на складному вивченні напрямків руху повітряних потоків за допомогою зондів, супутників тощо.

При аналізі повної схеми кругообігу (рис. 2.2) ми будемо досліджувати тільки грошові потоки.

Рис. 2.2. Повна схема кругообігу витрат і доходів

Оскільки домогосподарства діють раціонально, то вони витрачають на споживання не весь свій дохід. Частина доходу вони заощаджують, причому заощадження повинні приносити дохід. Фірми ж відчувають потребу в додаткових коштах для забезпечення і розширення виробництва. Цим визначається необхідність виникнення фінансового ринку, на якому заощадження домогосподарств перетворюються на інвестиційні ресурси фірм.

Це відбувається двома шляхами: 1) домогосподарства надають свої заощадження фінансовим посередникам (у першу чергу, банкам), у яких фірми беруть кредити; 2) домогосподарства витрачають свої заощадження на купівлю цінних паперів, що випускаються фірмами, прямо забезпечуючи їх інвестиційними ресурсами. У першому випадку зв'язок між домогосподарствами і фірмами встановлюється опосередковано – через грошовий ринок, у другому – безпосередньо – через ринок цінних паперів. Отримані на фінансовому ринку кошти фірми витрачають на купівлю інвестиційних товарів, у першу чергу, устаткування. Споживчі витрати домогосподарств (C) доповнюються інвестиційними витратами фірм (I). При цьому рівність національного доходу національному продукту зберігається, тому в макроекономіці національний дохід і національний продукт позначаються однією буквою – Y . При цьому величина національного продукту в стані рівноваги дорівнює сумі сукупних витрат:

$$Y = E$$

Сукупні витрати (національний продукт) у двосекторній моделі економіки складаються зі споживчих витрат домогосподарств (C) і інвестиційних витрат фірм (I):

$$E = C + I,$$

а національний дохід – зі споживання (C) і заощаджень (S):

$$Y = C + S.$$

Звідси випливає, що

$$C + I = C + S,$$

що означає, що сукупні витрати дорівнюють сукупному доходу, а

$$I = S,$$

тобто інвестиції дорівнюють заощадженням.

2.2. Трисекторна модель економіки. Витрати і доходи держави

Аналіз ролі держави дозволяє врахувати нові види макроекономічних взаємозв'язків і перетворити двосекторну модель економіки на трисекторну.

Держава проводить закупівлі товарів і послуг (G), для утримання державного сектора економіки, забезпечення виробництва суспільних благ, виконання функцій із регулювання економіки. При цьому заробітна плата державних службовців розглядається не як плата за економічний ресурс на ресурсному ринку, а як оплата послуги на ринку товарів і послуг, тому що ця оплата здійснюється за рахунок коштів державного бюджету і є результатом перерозподілу доходів. Державні закупівлі товарів і послуг збільшують сукупний попит на національний продукт, тобто сукупні витрати.

Держава зобов'язує усіх платити податки (Tx), які є основним джерелом доходів державного бюджету. Однак, виступаючи перерозподільником національного доходу, держава не тільки збирає податки, але і виплачує трансферти (Tr). Трансферти – це платежі, що їх

домогосподарства і фірми безоплатно (не в обмін на товари і послуги) одержують від держави. Трансферні платежі держави домогосподарствам – це різного роду соціальні виплати, такі як пенсії, стипендії, допомога по безробіттю, непрацевдатності, бідності та ін. Трансферні платежі держави фірмам називають субсидіями.

Залежно від стану державного бюджету держава може виступати кредитором або позичальником на фінансовому ринку. Якщо витрати держави (державні закупівлі (G) + трансферти (Tr)) перевищують доходи держави (податки (Tx)), то виникає дефіцит державного бюджету і держава для оплати своїх витрат повинна позичити гроші на фінансовому ринку, виступаючи позичальником. Для цього держава випускає державні облігації (робить внутрішню позику) і продає їх на ринку цінних паперів домогосподарствам. Домогосподарства витрачають частину своїх заощаджень на купівлю державних облігацій, оплачуючи частину витрат держави, що перевищують доходи казни, тобто фінансуючи дефіцит державного бюджету. Держава виплачує домогосподарствам відсоток за своїми облігаціями, роблячи їх привабливими для купівлі, що збільшує доходи домогосподарств, але є витратами державного бюджету (витратами з обслуговування державного боргу). Якщо ж доходи держави перевищують витрати (має місце надлишок – профіцит державного бюджету), то держава може виступити на фінансовому ринку кредитором, купуючи цінні папери приватних фірм.

Для трисекторної моделі економіки справедливі усі висновки, зроблені для двосекторної моделі, тобто національний продукт дорівнює національному доходу, сукупні витрати дорівнюють сукупному доходу ($E = Y$), ін'єкції дорівнюють вилученням. Однак сукупні витрати складаються тепер із трьох компонентів: споживання (C), інвестицій (I) і державних закупівель (G):

$$E = C + I + G,$$

а сукупний дохід поділяється на споживання (C), заощадження (S) і податки (T):

$$Y = C + S + T$$

Під податками тут розуміються чисті податки, що представляють собою різницю між податками (Tx) і трансфертами (Tr):

$$T = Tx - Tr$$

Державні закупівлі товарів і послуг є ін'єкціями, а чисті податки – вилученнями з потоку витрат і доходів, тому формула рівності ін'єкцій і вилучень набуває вигляду:

$$I + G = S + T$$

Аналіз трисекторної моделі економіки (моделі закритої економіки) показує, що національний доход (Y), що є сумою факторних доходів, тобто доходом, заробленим власниками економічних ресурсів (домогосподарствами), відрізняється від доходу, яким домогосподарства можуть розпоряджатися і витратити на власний розсуд, тобто від доходу, який є у розпорядженні (Yd). У відповідності зі схемою кругообігу цей дохід відрізняється від національного доходу на величину податків, що домогосподарства платять державі, і величину трансфертів, що держава платить домогосподарствам, тому, щоб одержати величину доходу, який є у розпорядженні, треба з національного доходу відняти податки (Tx) і додати трансферти (Tr) (а також виплати відсотків по державних облігаціях, якщо такі наявні), тобто відняти чисті податки:

$$T = Tx - Tr$$

У загальному вигляді можна записати:

$$Yd = Y - Tx + Tr \quad \text{чи} \quad Yd = Y - T$$

Доход, що є у розпорядженні, домогосподарства використовують на споживання (споживчі витрати) і заощадження:

$$Yd = C + S$$

Модель кругообігу – корисний інструмент аналізу того, як уряд може змінювати розподіл доходів, здійснювати перерозподіл ресурсів, регулювати рівень економічної активності. Структура податків і трансфертних платежів здатна суттєво впливати на розподіл доходів

2.3. Повна схема кругообігу. Іноземний сектор і його роль

Додаванням до схеми кругообігу іноземного сектора формується чотирисекторна модель економіки (модель відкритої економіки). Це означає необхідність врахування взаємодії національної економіки з економіками інших країн, що, у першу чергу, проявляється через міжнародну торгівлю товарами і послугами – через експорт і імпорт товарів і послуг. Оскільки в схемі кругообігу відображені тільки грошові потоки, то під експортом (E_x) розуміють виторг (доходи) від експорту (стрілка від іноземного сектора), а під імпортом (I_m) – витрати на імпорт (стрілка до іноземного сектора).

Співвідношення експорту й імпорту відображається в торговельному балансі. Якщо витрати на імпорт перевищують доходи від експорту ($I_m > E_x$), то це відповідає стану дефіциту торговельного балансу. Фінансування цього дефіциту може здійснюватися:

а) за рахунок іноземних (зовнішніх) позик у інших країн чи у міжнародних фінансових організацій, таких як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та ін., причому зовнішні позики можуть використовуватися також для фінансування дефіциту державного бюджету;

б) за рахунок продажу іноземцям фінансових активів (приватних і державних цінних паперів) і надходження в країну коштів у рахунок їхньої оплати.

І в тому, і в іншому випадку до країни (на фінансовий ринок) здійснюється приплив коштів із іноземного сектора, що має назву припливу капіталу. Це дозволяє профінансувати дефіцит торговельного балансу.

Якщо ж доходи від експорту перевищують витрати на імпорт ($E_x > I_m$), що означає надлишок (профіцит) торговельного балансу, то з країни відбувається відтік капіталу, оскільки в цьому випадку іноземці продають даній країні свої фінансові активи й одержують необхідні для оплати експорту кошти.

У моделі відкритої економіки принцип рівності доходів і витрат також зберігається. Витрати іноземного сектора мають назву „чистого експорту” (X_n) і являють собою різницю між експортом та імпортом:

$$X_n = E_x - I_m.$$

Із урахуванням показника X_n можна записати формулу сукупних витрат, що дорівнюють сумі витрат усіх макроекономічних агентів: домогосподарств, фірм, держави й іноземного сектора:

$$E = C + I + G + X_n.$$

Формула сукупного доходу:

$$Y = C + S + T.$$

Це означає, що дохід використовується на споживання, заощадження і виплату податків. Оскільки в стані рівноваги $E = Y$, то звідси випливає, що:

$$C + I + G + X_n = C + S + T.$$

Ця рівність називається макроекономічною тотожністю. При цьому величина сукупних витрат дорівнює вартості сукупного (валового) внутрішнього продукту (ВВП):

$$Y = E = C + I + G + X_n.$$

Схема кругообігу показує усі види взаємозв'язків і взаємозалежностей в економіці. Ці взаємозв'язки представимо у вигляді таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Взаємозв'язки у макроекономіці

	Приватний сектор	Закрита економіка	Відкрита економіка		Приватний сектор	Закрита економіка	Відкрита економіка
Матеріальний потік				Грошовий потік			
Національний продукт	Y	Y	Y	Національний дохід	Y	Y	Y
Сукупні витрати	$E = C + I$	$E = C + I + G$	$E = C + I + G + X_n$	Сукупний дохід	$Y = C + S$	$Y = C + S + T$	$Y = C + S + T$

Питання на самостійне опрацювання

- Поняття і типи макроекономічних моделей
- Екзогенні і ендогенні змінні у макромоделях
- Вилучення та ін'єкції у моделі кругообігу

Рівність сукупних витрат сукупному доходу у моделі кругообігу.
Основна макроекономічна тотожність

Література до теми 2

1. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка : підручник / за редакцією В. Д. Базилевича, 4-те видання, перероб і доп. Знання, 2008. 743 с. (Класичний університетський підручник).

2. Макроекономіка. Навч. посібник / за ред. Г. М. Пилипенко. 3-тє вид. перероб. і доп. Д. : Національний гірничий університет, 2009. 193 с. URL : <http://ep.nmu.org.ua/ua/files/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0%202009.pdf>

3. Макроекономіка : базовий електронний текст лекцій / укладачі : проф. Малий І. Й., проф. Радіонова І. Ф., доц. Куценко Т. Ф., доц. Федірко Н. В. та ін. К. : КНЕУ, 2017. 200 с. URL : https://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/kmdu%20fetau/2017/Macro_e-lectures_2017_.pdf

4. Макроекономіка. Навчальний посібник / за заг. редакцією Зверякова М. І. URL : http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/np_2015.pdf

5. Небава М. Теорія макроекономіки. URL : https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/14nebava_teoriya_makroekonomiki/

6. Яковенко Л. І. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2002. 180 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/1503132/>

7. Яковенко Л. І. Економічна теорія. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2005.

ТЕМА 3

ОСНОВНІ МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ

Основні питання теми

- 3.1. Валовий внутрішній продукт (ВВП) як основний показник результативності національної економіки.
- 3.2. Номінальний і реальний ВВП. Індекси цін. Поняття дефлятора.
- 3.3. Обчислення ВВП за доданою вартістю.
- 3.4. Обчислення ВВП за сумою витрат.
- 3.5. Обчислення ВВП за сумою доходів.
- 3.6. Співвідношення показників у системі національних рахунків: ВВП, ВНП, ЧВП, НД, ОД, ВОД.

Терміни і поняття

- система національних рахунків;
- валовий внутрішній продукт (ВВП);
- кінцеві товари і послуги;
- проміжні товари і послуги;
- подвійний рахунок;
- додана вартість;
- номінальний ВВП;
- реальний ВВП;
- методи обрахунку ВВП;
- дефлятор ВВП;
- індекс споживчих цін;
- валовий національний продукт;
- чистий національний продукт;
- особистий дохід;
- використовуваний особистий дохід.

3.1. ВВП як основний показник результативності національної економіки

Валовий внутрішній продукт (ВВП)

основний макроекономічний показник результативності функціонування національної економіки. ВВП вимірює ринкову вартість усіх кінцевих товарів та послуг, вироблених підприємствами на території країни впродовж певного періоду, як правило, за рік.

При обчисленні ВВП, враховують таке.

- у ВВП враховується вартість лише кінцевих товарів. **Кінцева продукція** – це продукція, що йде в кінцеве споживання, і не призначена для подальшої виробничої переробки чи перепродажу. **Проміжна продукція** йде в подальший процес виробництва чи перепродаж. Як правило, до проміжної продукції належить сировина, матеріали, напівфабрикати тощо. Однак у залежності від способу використання той самий товар може бути і проміжним продуктом, і кінцевим.
- до ВВП не належать: а) вторинна купівля-продаж товарів; б) товари та послуги, вироблені для споживання, а не для продажу; в) трансферні платежі – пенсії, стипендії, різні види допомог, адже на ці грошові виплати немає зворотнього потоку створених товарів і послуг; г) доходи від купівлі-продажу цінних паперів.

Обсяг ВВП загалом відображає рівень розвитку економічної системи та використання її економічного потенціалу. Економісти використовують показник ВВП для того, щоб оцінити в якому стані перебуває економіка – зростання чи рецесії. Для інвесторів важливо оцінювати стан економіки з точки зору можливості капіталовкладень, курсу акцій, очікуваного прибутку, можливих ризиків.

Для порівняння обсягів ВВП різних країн його обчислюють, у доларах США. Регулярно впливові світові організації – ООН, МВФ, Світовий банк – публікують дані про обсяги ВВП в окремих країнах.

Так, за даними Світового банку у 2020 р. світовий номінальний ВВП у поточних цінах (без урахування інфляції та дефляції) становив 87,8 трлн. дол. По окремих країнах:

ВВП США – 21,4 трлн. дол. (1 місце),

ВВП Китаю – 14,3 трлн. дол. (2 місце);

ВВП Японії – 5,1 трлн. дол. (3 місце):

ВВП Канади – 1,7 трлн. дол. (10 місце);

ВВП Польщі – 595,8 млрд. дол (21 місце)

ВВП України – 153,7 млрд. дол. (58 місце). Всього у переліку Світового банку 190 країн.

У ході міжнародних порівнянь ВВП перераховується за паритетом купівельної спроможності (ПКС). Перерахунок за ПКС використовується для того, щоб «урівноважити» між собою доларові ВВП різних країн. ПКС показує, скільки національних грошових одиниць (приміром, гривень) потрібно для купівлі стандартного набору товарів.

У більшості країн (у тому числі й в Україні) ПКС є вищим за обмінний курс, тобто товари тут дешевші, ніж у США. За даними Світового банку у 2019 р. світовий ВВП за ПКС – 132,7 трлн.дол. По окремих країнах:

ВВП Китаю – 23,5 трлн. дол. (1 місце);

ВВП США – 21,4 трлн. дол. (2 місце),

ВВП Японії – 5,5 трлн. дол. (4 місце):

ВВП Канади – 1,9 трлн. дол. (16 місце);

ВВП Польщі – 1,3 трлн. дол (20 місце)

ВВП України – 562,2 млрд. дол. (39 місце).

3.2. Номінальний та реальний ВВП. Індекси цін. Дефлятор ВВП

ВВП обчислений у поточних цінах, тобто в тих, які фактично діють упродовж року, називають номінальним ВВП. Величина номінального ВВП залежить від кількості вироблених товарів і від рівня цін на них. Трапляється так, що виробництво продукції не зростає, а ціни на неї ростуть і при цьому збільшується номінальний ВВП. Приміром, зростання цін на продукти харчування – цукор, м'ясо, молоко, олію – вплине на розмір номінального ВВП у бік його збільшення, навіть якщо обсяг випуску цих товарів не змінився. Отже, номінальний ВВП не повною мірою відображає стан справ у економіці, спотворює інформацію, адже рівень життя і рівень споживання населення країни залежать і від кількості виготовлених товарів.

Для того, щоб позбавитися від впливу цінового фактору на обсяг ВВП застосовують показник реального ВВП – це ВВП обчислений у постійних цінах (цінах базового року). Цей показник більш об'єктивний, дозволяє порівнювати показники різних років.

**Реальний ВВП –
ВВП обчислений у постійних цінах (цінах базового року)**

**Номінальний ВВП –
ВВП обчислений у поточних цінах, тобто в тих, які фактично
діють упродовж року**

За даними Державної служби статистики номінальний ВВП у 2020 році становив 4194,1 млрд.грн. У порівнянні з 2019 р. він зменшився на 4 % (у постійних цінах базового 2016 року).

Співвідношення номінального і реального ВВП у 2020 р. перегляньте за посиланням <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2021/03/31.pdf>.

У розрахунку на одну особу номінальний ВВП 2020 року становив 100,7 тис. грн.

На величину номінального ВВП впливають:

- динаміка реального обсягу виробництва;
- динаміка рівня цін (інфляція).

Реальний ВВП розраховується шляхом коригування номінального ВВП на індекс цін (дефлятор ВВП).

Дефлятор ВВП (індекс цін) враховує динаміку цін та зміни в структурі виробництва.

$$\text{Дефлятор ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Реальний ВВП}} \times 100\% = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1} \times 100\%,$$

де p_1 – ціни поточного року;

p_0 – ціни базового року;

q_1 – обсяг виробництва в поточному році.

Якщо величина дефлятора менша за одиницю, то відбувається коригування номінального ВВП у бік збільшення, тобто спостерігається інфлювання ВВП. Якщо дефлятор більше одиниці, то відбувається коригування номінального ВВП в бік зниження, тобто його дефлювання.

Розрізняють також потенційний та недоотриманий ВВП (ВВП-розрив).

Потенційний ВВП означає виробництво продукту в національній економіці за умови максимального використання наявних ресурсів при стабільних цінах. Це кількість продукту, яку економіка може виробити за природного рівня безробіття.

Фактичний (реальний ВВП) може відхилятися від потенційного. У роки спаду фактичний ВВП менший за потенційний (ресурси використовуються неповністю). У роки піднесення фактичний ВВП може дорівнювати і, навіть, бути більшим за потенційний (за умови наднормового використання робочої сили і виробничих потужностей – т. зв. „перегрівання економіки”).

Показник, що позначає різницю між потенційним і фактичним (реальним) ВВП має назву *недоотриманого ВВП (ВВП-розриву)*. Розрив ВВП може бути: додатнім (при неповному використанні ресурсів), нульовим (при повному використанні ресурсів), від’ємним (при „перегріванні” економіки).

Досить поширеним є показник *ВВП у розрахунку на одну особу* (обсяг ВВП поділений на чисельність населення країни). Він дає уявлення про кількість вироблених товарів та послуг, що припадають у середньому на одного жителя країни; показує, скільки отримав би кожний житель, якби увесь ВВП був поділений між усіма громадянами країни, досить точно відображає рівень розвитку країни і дає змогу порівнювати його з рівнем розвитку інших країн. У розрахунку на одну особу номінальний ВВП 2020 року становив 100,7 тис. грн.

Таблиця 3.1

ВВП в Україні на одну особу

	2017	2018	2019
ВВП в поточних цінах, дол.	2,665	3,112	3,592
ВВП за ПКС, дол.	8,741	9,287	9,774
Реальний ВВП, % зміни	3,0	3,7	3,3

За даними Світового Банку, <https://knoema.com/sijweyg/world-gdp-per-capita-ranking-2019-data-and-charts>.

Методи розрахунку ВВП перегляньте за посиланням http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2018/187/mp_VVP.pdf.

3.3. Обчислення ВВП за доданою вартістю

Яким чином державні статистичні органи обчислюють ВВП? Якщо скласти ціни всіх товарів, випущених у країні за рік, то виникає так званий повторний рахунок, тобто вартість деяких товарів у ВВП буде врахована кілька разів. Так, буде врахована вартість добутої в кар'єрі глини, виготовленої на цегельному заводі цегли, а потім – вартість побудованого з цегли будинку. Тобто, вартість одного й того ж товару буде врахована тричі. Це не підвищує достовірність показника ВВП, а лише збільшує його обсяг. Для того, щоб уникнути повторного рахунку у ВВП враховується лише вартість, яка додана на кожному етапі, кожною фірмою.

*Додана вартість –
різниця між виторгом фірми та вартістю сировини і
матеріалів, які вона придбала у постачальників*

Додана вартість – це різниця між виторгом фірми та вартістю сировини і матеріалів, які вона придбала у постачальників

Якщо розглянути структуру ціни товару, то її можна представити у вигляді таблиці (див. табл. 3.2):

Таблиця 3.2

Структура ціни товару

Собівартість			Прибуток	
Матеріальні витрати, оплата послуг	Заробітна плата, страхові збори	Амортизаційні відрахування	Податок на прибуток	Чистий прибуток
Додана вартість				

Для обрахунків застосовуються три способи.

Перший спосіб – виробничий. Підсумовується додана вартість, створена у всіх галузях економіки.

Розглянемо це на умовному прикладі (див. табл. 3.3). Припустимо, фермер виростив зерно, продав його за 50 грн. мірошнику, який змолв зерно в борошно. Борошно він продав за 80 грн. пекарю, який змісив з борошна тісто і випік хліб. Випічку пекар продав за 170 грн. булочнику, який продав хліб покупцеві за 250 грн. Зерно для мірошника, борошно для пекаря, випічка для булочника є проміжною продукцією, а хліб, що булочник продав покупцю – кінцевою продукцією.

Таблиця 3.3

Додана вартість

	Загальний виторг	Вартість проміжної продукції	Вартість кінцевої продукції (додана вартість)
зерно	50	0	50
борошно	80	50	30
тісто	170	80	90
хліб	250	170	80
Разом:	550	300	250

У першій колонці представлена вартість усіх продаж (загальний виторг від продаж всіх економічних агентів), рівна 550. В другій – вартість проміжної продукції (300), а в третій – сума доданих вартостей (250). Таким чином, додана вартість являє собою чистий внесок кожного виробника (фірми) у сукупний обсяг виробництва. Сума доданих вартостей (250) дорівнює вартості кінцевої продукції, тобто тій сумі, що заплатив кінцевий споживач (250). Тому, щоб уникнути повторного рахунка, у ВВП включається тільки додана вартість, рівна вартості кінцевої продукції. Додана вартість – це різниця між загальним виторгом від продажу і вартістю проміжної продукції (тобто вартістю сировини і матеріалів, що кожний виробник (фірма) купує у інших фірм (у прикладі: $550 - 300 = 250$). При цьому усі внутрішні витрати фірми – на виплату заробітної плати, амортизацію, а також прибуток фірми включаються в додану вартість.

***Додана вартість –
різниця між загальним виторгом від продажу і вартістю
проміжної продукції.***

3.4. Обчислення ВВП за сумою витрат

Другий спосіб – обчислення ВВП за сумою витрат. Складаються всі витрати покупців на придбання товарів та послуг. Можна виділити такі групи витрат:

- споживчі витрати домогосподарств (населення) країни, які купують предмети поточного споживання (продукти харчування, одяг, взуття, підручники тощо), товари тривалого користування (телевізори,

пилососи, холодильники, легкові автомобілі тощо), витрачають гроші на послуги (перукаря, лікаря, юриста тощо);

- інвестиційні витрати підприємств (фірм), які купують предмети виробничого призначення (машини, верстати, обладнання), а також вкладають гроші у будівництво виробничих приміщень (цехів). Крім цього підприємства формують виробничі запаси (вироблені, але не продані у поточному році продукти). Якщо виробничі запаси зросли порівняно з початком року, то цей приріст включається у ВВП;
- державні витрати або закупки уряду та місцевих органів влади, які включають витрати на купівлю продукції підприємств, а також утримання різних установ (наприклад, державних навчальних закладів, у т. ч. шкіл, університетів, коледжів тощо);
- чистий експорт визначається як різниця між експортом товарів (продажем за межі країни) та імпортом товарів (ввезенням у країну). Якщо екпортується більше, ніж імпортується, то чистий експорт – величина додатна, вона збільшує ВВП. Якщо навпаки, то чистий експорт – величина від’ємна, вона зменшує ВВП.

ВВП за витратами розраховується так:

ВВП за витратами = споживчі витрати (СВ) + інвестиційні витрати (ІВ) + державні витрати (ДВ) + чистий експорт (ЧЕ)

3.5. Обчислення ВВП за сумою доходів

Третій спосіб – обчислення ВВП за сумою доходів. Усі економічні суб’єкти отримують доходи, їх сума відповідає обсягові ВВП. Доходи можна класифікувати так:

- заробітна плата, яка виплачується найманим працівникам. Її платять підприємці у приватних фірмах і держава у державних установах та підприємствах;
- рента – вид доходу, який отримують власники матеріальних економічних ресурсів: землі і нерухомості. Наприклад, плата за користування приміщенням (орендна плата) є формою ренти;
- відсоток – дохід власників грошового капіталу. Його отримують власники грошових внесків у банку, власники облігацій;
- прибуток – дохід підприємців;

- амортизація – обсяг капіталу, спожитого за рік і нарахованого фірмами у вигляді амортизаційних відрахувань
- непрямі податки на бізнес (податок на додану вартість, акцизний збір, ліцензійні платежі, мито та ін.).

Останні два види виплат не є доходами за своєю суттю, однак їх додавання є обов'язковим при розрахунках.

ВВП за доходами розраховується так:

ВВП за доходами = заробітна плата (ЗП) + рента (Р) + відсоток (В) + прибуток (Пр) + амортизація (А) + непрямі податки (НП)

Усі способи обчислення ВВП мають дати однакові результати, оскільки те, що витрачено (другий спосіб) на купівлю продукту є одночасно доходом (третій спосіб) для інших економічних суб'єктів.

3.6. Співвідношення показників у системі національних рахунків: ВВП, ВНП, ЧВП, НД, ОД, ВОД

Основні абсолютні макроекономічні показники містяться в системі національних рахунків (СНР). Остання була розроблена в кінці 20-х рр. ХХ ст. групою американських учених під керівництвом майбутнього Нобелівського лауреата С. Кузнеця. Метою її створення була розробка системи макроекономічних показників, які б дозволяли оцінити стан національної економіки. Роботи в цьому напрямку проводилися і в СРСР як основа для розробки п'ятирічних планів, а також для оцінки розвитку світової економіки та перспектив світової революції. Після Другої світової війни відповідно до рекомендацій ООН більшість країн почали використовувати методику розрахунку макроекономічних показників, яка закладена в СНР. Це послужило основою для розвитку порівняльного аналізу розвитку різних країн світу. Україна почала використовувати цю систему з кінця 80-х рр. ХХ ст.

СНР виступає як сукупність статистичних макроекономічних показників, які характеризують величину сукупного випуску і сукупного доходу. Основні показники сукупного випуску (обсягу виробництва), що містяться в СНР:

валовий національний продукт (ВНП);

валовий внутрішній продукт (ВВП);

чистий внутрішній продукт (ЧВП).

Основні показники сукупного доходу в СНР:

національний дохід (НД);

особистий дохід (ОД);

використовуваний особистий дохід (ВОД), дохід кінцевого використання.

Проаналізуємо основні макроекономічні показники.

Валовий національний продукт (ВНП) – це виготовлений протягом року підприємствами даної національної належності (резидентами) потік товарів та послуг. Тобто, якщо ВВП враховує обсяг виробництва всіх підприємств (національних і іноземних) лише всередині країни, то ВНП відбиває обсяг виробництва лише національних підприємств, тих, що розміщуються в країні і тих, що працюють за кордоном.

ВНП обчислюється також і в розрахунку на душу населення. Саме цей показник Світовий банк обрав в якості критерію поділу країн на країни з високим, із середнім і низьким рівнем доходу (див. табл. 3.4). Країни класифікуються щороку 1 липня на основі оцінки їх ВНД на одну особу за попередній календарний рік. Групи доходів залишаються незмінними упродовж усього фінансового року Світового банку (тобто до 1 липня наступного року). Україна входить до числа країн із середнім рівнем доходу.

Таблиця 3.4

Класифікація країн за рівнем доходу (2020 рік)

Групи країн	Рівень ВНП на одну особу (дол.)	Кількість країн
Країни з високим рівнем доходу	Від 12696	80
Країни з рівнем доходу вище середнього	4095 - 12696	55
Країни із середнім рівнем доходу	1046-4095	55
Країни з низьким рівнем доходу	1045	27

Складено за: :

https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519#High_income

До початку 80-х рр. ВНП був основним показником сукупного обсягу виробництва. Однак процеси інтернаціоналізації і глобалізації економічних процесів ускладнили підрахунок ВНП, виникли труднощі з оцінкою внеску національних факторів виробництва. В якості основного показника застосовують ВВП.

На основі ВВП можна розрахувати інші показники.

Чистий внутрішній продукт характеризує виробничий потенціал економіки, включає лише чисті інвестиції і не включає амортизацію (кошти призначені на відновлення).

$$\text{ЧВП} = \text{ВВП} - A$$

ЧВП можна розрахувати за витратами і за доходами.

ЧВП за доходами =

заробітна плата + рента + відсоткові платежі + доходи власників +
+ прибутки корпорацій + непрямі податки

ЧВП за витратами =

споживчі витрати (СВ) + чисті інвестиції (ЧІ) + державні витрати (Дв) +
+ чистий експорт (ЧЕ)

Національний дохід (НД) – це увесь дохід, зароблений власниками ресурсів (сума факторних доходів), незалежно від того, де дані ресурси використовуються (всередині країни чи за її межами).

Національний дохід =

заробітна плата + рента + відсоткові платежі + доходи власників +
+ прибутки корпорацій

Національний дохід менший від ЧВП на величину непрямих податків. Національний дохід характеризує діяльність всіх економічних суб'єктів суспільства.

Особистий дохід (ОД) виступає як сукупний дохід, отриманий власниками економічних ресурсів. При розрахунку особистого доходу з НД вираховується все, що не надходить у розпорядження домогосподарств, тобто виступає як частина колективного, а не особистого доходу і додається все, що збільшує особистий дохід, однак не включається в НД.

Особистий дохід =

національний дохід – внески на соціальне страхування – прибутки
корпорацій + дивіденди + трансферти + відсотки за державними
облігаціями

Використовуваний особистий дохід – сума, яка використовується домогосподарствами. ВОД менший від ОД на величину індивідуальних податків.

$$\text{Використовуваний особистий дохід} = \text{особистий дохід} - \text{індивідуальні податки}$$

Питання на самостійне опрацювання

Матеріальне виробництво і сфера послуг: їх функції, взаємозв'язок і роль у створенні національного продукту.

ВВП та економічний добробут.

Рух та розподіл національного продукту.

Література до теми 3

1. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка : підручник / за редакцією В. Д. Базилевича. 4-те видання, перероб і доп. Знання, 2008. 743 с. (Класичний університетський підручник).

2. Макроекономіка. Навч. посібник / за ред. Г. М. Пилипенко. 3-те вид. перероб. і доп. Д. : Національний гірничий університет, 2009. 193 с.

URL :

<http://ep.nmu.org.ua/ua/files/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0%202009.pdf>

3. Макроекономіка : базовий електронний текст лекцій / укладачі : проф. Малий І. Й., проф. Радіонова І. Ф., доц. Куценко Т. Ф., доц. Федірко Н. В. та ін. К. : КНЕУ, 2017. 200 с. URL :

https://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/kmdu%20fetau/2017/Macro_e-lectures_2017_.pdf

4. Макроекономіка. Навчальний посібник / за заг. редакцією Зверякова М. І. URL : http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/np_2015.pdf

5. Небава М. Теорія макроекономіки. URL : https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/14nebava_teoriya_makroekonomiki/

6. Яковенко Л. І. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2002. 180 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/1503132/>

7. Яковенко Л. І. Економічна теорія. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2005.

8. Задоя А. О. Структура ВВП за категоріями доходу: порівняльний аналіз. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2016. № 2 (21). URL : <http://ir.duan.edu.ua/bitstream/123456789/127/1/%D0%95%D0%92%2C%202016%2C%202.pdf>.

9. Кузнець Саймон. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%B9%D0%BC%D0%BE%D0%BD_%D0%9A%D1%83%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C

10. Саймон Кузнець. Лауреати Нобелівської премії. URL : <http://nobel.knute.edu.ua/index.php/nobelivski-laureati/sajmon-kuznets>

11. List of countries by GDP (nominal)/ Wikipedia, the free encyclopedia. URL : [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal))

12. List of countries by GDP (PPP)/ Wikipedia, the free encyclopedia. URL : [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(PPP\)](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(PPP))

13. Методологічні положення розрахунку Валового внутрішнього продукту. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2018/187/mp_VVP.pdf

14. Повний гід про ВВП: що це таке, як його рахують та чим його можна замінити. BusinessViews. URL : <https://businessviews.com.ua/ru/business/id/vvp-ukrajini-1968/#vidi>

ТЕМА 4

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ. ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ РОЛІ ДЕРЖАВИ

Основні питання теми

- 4.1. Економічна роль держави в сучасній економіці. Функції держави.
- 4.2. Методи і форми державного регулювання. Суть, завдання, види та інструменти макроекономічної політики.
- 4.3. Класична концепція як теоретична база державного невтручання в економіку.
- 4.4. Кейнсіанська теорія – основа державного регулювання економіки.
- 4.5. Альтернативні макроекономічні теорії.
  - 4.5.1. Монетаристська теорія.
  - 4.5.2. Теорія економіки пропозиції.
  - 4.5.3. Теорія раціональних очікувань.

Терміни і поняття

- Державне регулювання економіки;
- методи державного регулювання економіки;
- інструменти державного регулювання економіки;
- макроекономічна політика;
- класична теорія;
- кейнсіанська теорія;
- монетаристська теорія;
- теорія економіки пропозиції;
- теорія раціональних очікувань.

4.1. Економічна роль держави в сучасній економіці. Функції держави

Взаємодія економічних суб'єктів завжди потребує певного впорядкування та регулювання. Тому будь-яка економічна система, в тому числі й національне господарство, певним чином управляється, координується. У суто ринковій або в командній економіці компетенція держави чітко визначена. Так, в командній економіці, роль держави досить значна, вона визначає дії всіх економічних суб'єктів. Ринкова економіка, відповідно до класичного підходу, не потребує державного втручання, державі відводиться роль „нічного вартового”. Справді, ринкова економіка тривалий час досить ефективно пристосовувала розрізнені дії господарюючих суб'єктів до змін економічної ситуації. Таке пристосування відбувалося через систему цін і доходів, механізм рівноваги попиту і пропозиції. Однак певні економічні функції держава виконувала і в цей період. Досить повно вони були описані А. Смітом.

З розвитком і ускладненням економічної системи механізм ринкової саморегуляції перестав справлятися із цим завданням, виявилася обмеженість ринкового саморегулювання. В економіці стали проявлятися тривалі порушення рівновага між попитом і пропозицією, хронічними і масовими стали інфляція і безробіття. За цих умов виникла необхідність активізації держави в плані впорядкування, регулювання взаємодії економічних суб'єктів.

На сьогодні економічний лад більшості розвинених країн представляє собою змішану економіку, в якій основоположні ринкові пріоритети доповнюються державними заходами.

Причини, які викликають необхідність державного регулювання, полягають у наступному:

- потреба підтримки умов саморегуляції економіки, ефективного функціонування ринку. Держава захищає ринок від “провалів”, які проявляються у монополізації, прагненні економічних суб'єктів до обмеження конкуренції;
- деякі види діяльності в ринковій економіці є не вигідними для приватного бізнесу, в умовах ринку не забезпечується повне використання наявних ресурсів та збереження навколишнього середовища;

- необхідність певного перерозподілу доходів, підвищення доступності деяких товарів та послуг.

Ці причини перетворюють державу в активного суб'єкта кругообороту витрат і доходів, який взаємодіє з економічними суб'єктами – домогосподарствами і фірмами, а також виходить на ринки товарів і послуг, ресурсів, фінансовий ринок. Місце, яке держава займає в системі кругообороту створює можливість досить активного її впливу на економічне життя суспільства. Розглянемо основні функції (напрямками впливу) держави:

Формування правової основи економічної діяльності. Закони встановлюють “правила гри” для економічних суб'єктів, визначають права власності, статус підприємств, права виробників і споживачів. На основі законодавства уряд отримує можливість виконувати роль арбітра в сфері економічних зв'язків, виявляти випадки порушення правил і застосовувати владу для накладення відповідних стягнень.

Захист і розвиток конкуренції. Наявність конкуренції – одна із умов ефективного функціонування економічної системи. Конкуренція створює можливість вільного вибору для споживачів, чим забезпечує їх вплив на виробників. В умовах конкуренції рішення багатьох продавців і покупців про пропозицію і попит визначають ринкові ціни. Обмеження конкуренції, намагання диктувати умови на ринку знижує ефективність, прагнення до скорочення витрат виробництва. Держава запобігає таким проявам, проводить заходи із захисту та розвитку конкуренції, антимонопольну політику.

Організація виробництва товарів і послуг суспільного користування. Ринок не завжди добре забезпечує людей необхідними їм благами. Існують товари, які приватні виробники не можуть або не бажають виробляти. Тому деяких товарів чи послуг виробляється недостатньо (пропозиція менша, ніж попит на них), а за виробництво деяких бізнес не береться взагалі, оскільки іноді за них неможливо отримати платню від усіх, хто ними користується (наприклад, за освітлення вулиць в нічний час) або термін окупності витрат є досить довгим (приміром, витрати на боротьбу зі СНІДом). Тому держава бере на себе піклування про їх створення. Подібні блага прийнято називати суспільними благами, тобто такими, користування якими одними людьми не заважає користуванню ними іншими, які є неподільними, не є виключними благами і не виступають об'єктами суперництва. Найважливішими суспільними благами є: національна оборона,

фундаментальні наукові дослідження, боротьба з бідністю. Ці програми, як правило, набувають загальнонаціонального характеру. Класичний приклад – маяк, який застерігає пароплави від небезпеки, його сигнальне світло служить для всіх пароплавів. Інші ілюстрації – регулювання паводків, зсувів, боротьба з комахами, газон з квітами в парку чи біля будинку, святковий феєрверк.

Перерозподіл доходів. Полягає в тому, що держава через податкову систему вилучає частину доходів населення та підприємств і передає їх певним категоріям людей через трансферти домогосподарствам (грошові виплати) та дотації виробникам, спрямовані на здешевлення товарів та послуг. Надання комунальних послуг, проїзд в міському транспорті, ліки за нижчими цінами – приклади дотування. Тим самим збільшуються реальні доходи людей.

Врахування зовнішніх ефектів (екстерналії). Зовнішній ефект – це вплив діяльності однієї людини на добробут іншої. Якщо вплив несприятливий, то він називається негативним зовнішнім ефектом, а якщо сприятливий – позитивним. Наявність негативного зовнішнього ефекту означає, що витрати на виробництво певного товару для суспільства вищі, ніж для самого підприємства-виробника. В такому випадку мова іде про так звані „соціальні витрати”, які включають витрати виробника товару плюс витрати людей, на яких негативно відображається процес виробництва, пов’язаний, наприклад, із забрудненням навколишнього середовища. Приклади: негативний ефект несуть викиди автомобільних двигунів та підприємств. Одні економічні суб’єкти створюють несприятливі умови для існування іншим. Держава не може стояти осторонь, вона намагається вливати через встановлення системи стандартів, а також через оподаткування, стягнення плати. Введення податку на товари, які створюють екстернальний ефект називається інтерналізацією (інтерналія – поняття протилежне екстерналії). Тим самим покупці і продавці продукту враховують екстерналії їх діяльності. Негативний вплив – екстерналія – може проявлятися не лише у виробництві, а й у процесі споживання. Споживання алкоголю водієм піддає небезпеці життя інших людей. Позитивна екстерналія – будівництво культурного центру, озеленення, реставрація історичних пам’яток тощо.

Підтримка макроекономічної стабільності. Найновіша і, можливо, найважливіша функція уряду стабілізації економіки, тобто допомога

приватному сектору забезпечувати повну зайнятість ресурсів і підтримувати стабільний рівень цін.

Таким чином держава виконує свої функції шляхом включення в кругообірот потоків витрат у ринковій економіці через податки, трансферти, субсидії, державні закупівлі.

4.2. Методи і форми державного регулювання. Суть, завдання та види макроекономічної політики

Вплив держави на поведінку домогосподарств і підприємств здійснюється через державне регулювання економіки.

Пряме регулювання – передбачає безпосереднє встановлення певних обов’язкових норм і правил у відносинах економічних суб’єктів. Приклад – встановлення мінімальної зарплати, мінімальних розмірів статутних фондів підприємств.

Непряме регулювання – передбачає вплив на діяльність економічних суб’єктів через зміну умов, у яких вона відбувається. Держава не обмежує свободу вибору економічних суб’єкта, однак прагне зацікавити його у прийнятті певних рішень. Для цього держава користується такими інструментами, як податки, бюджетні витрати, кредитно-грошове регулювання, зовнішньоекономічна політика.

Уряд кожної країни проводить макроекономічну політику тобто реалізує сукупність заходів, спрямованих на вирішення економічних проблем суспільства.

***Макроекономічна політика –
це діяльність держави щодо створення правових і
економічних передумов, необхідних для досягнення
стабільності національної економіки.***

Економічна політика уряду спрямована на досягнення стабільності – повне використання ресурсів, стабільний рівень цін, високу зайнятість – й одночасне недопущення різких коливань. До середини 30-х рр. ХХ ст. не існувало теорії, яка б обґрунтовувала методи подолання макроекономічної нестабільності. Вперше такого роду теорія була представлена Дж. Кейнсом у роботі „Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей” (1936 р.).

У макроекономічній політиці уряд спирається на дію ринкового механізму та низку інструментів державного впливу:

- правові – закони, які регламентують основні правила економічної діяльності учасників ринкового процесу;
- адміністративні – укази, постанови, розпорядження виконавчих органів, які дозволяють, забороняють, нормують чи обмежують окремі види господарської діяльності (встановлення квот, видача ліцензій, екологічні нормативи);
- економічні – державний бюджет, податки, ставка відсотка.

Завдання довгострокової макроекономічної політики можна представити у вигляді таблиці (див. табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Завдання довгострокової макроекономічної політики в головних макроекономічних сферах

Сфери макро-економіки	Завдання макроекономічної політики
Виробництво	Високі й стабільні темпи економічного зростання
Зайнятість	Висока зайнятість, низьке вимушене безробіття
Ціни	Стабільність цін на вільних ринках, інфляція, близька до 0
Зовнішньо-економічні зв'язки	Рівновага експорту та імпорту, стабільність валютного курсу

Основними видами макроекономічної політики є фіскальна, монетарна, політика доходів, зовнішньоекономічна політика. Усі вони спрямовані на досягнення макроекономічної стабільності. Макроекономічна політика доповнюється іншими видами: структурною, науково-технічною, промисловою, антимонопольною, аграрною, соціальною. Основним видам макроекономічної політики відповідають певні інструменти (див. табл. 4.2). Їх набір стандартний, використовується практично в усіх країнах у ході реалізації економічної політики. Відрізняє макроекономічну політику різних країн порядок застосування стандартних інструментів, їх поєднання.

Таблиця 4.2

Види та інструменти макроекономічної політики

Види	Інструменти
Фіскальна політика	Державні видатки Податки
Монетарна політика	Облікова ставка Норма резервування Операції на відкритому ринку
Політика доходів	Контроль зарплати і цін
Зовнішньоекономічна політика	Митні та немитні бар'єри Валютні інтервенції

4.3. Класична концепція як теоретична база державного невтручання в економіку.

Макроекономіка як наука є теоретичною базою економічної політики держави. Але її практичне застосування ускладнюється тим, що вона представлена великою сукупністю конкуруючих між собою теоретичних доктрин. Кожна з них по-різному уявляє механізм функціонування економіки з ринковими відносинами, у першу чергу, по-різному вбачає співвідношення між ринком і державою, подає протилежні рекомендації стосовно ролі держави в стабілізації економіки.

У системі макроекономічних теорій можна виділити декілька основних: класична, кейнсіанська, монетаристська, теорія економіки пропозиції, теорія раціональних очікувань. Отже, щоб мати уявлення про роль держави як суб'єкта макроекономічного регулювання, слід розкрити концептуальні положення цих теорій.

В основі будь-якої макроекономічної теорії лежить питання про те, за допомогою яких механізмів в економіці забезпечується повна зайнятість, повне використання наявних ресурсів. Це може бути здійснено за допомогою суто ринкового механізму або на основі відповідної регулюючої ролі держави. Історично макроекономічна наука була започаткована класичною теорією. Найбвідатнішими представниками класичної теорії є [Адам Сміт](#), [Давид Рікардо](#), [Джеймс Мілль](#), [Жан Батист Сей](#), [Альфред Маршал](#), [Артур Пігу](#), [Леон Вальрас](#), [Вільфредо Парето](#).

Суть класичної теорії. Прихильники класичної теорії вважають, що ринковий механізм здатний автоматично забезпечувати повну зайнятість без державного втручання в економіку, тобто повна зайнятість є нормою для економіки з ринковими відносинами. Вони визнають, що іноді на економіку можуть негативно впливати зовнішні фактори, такі як війни, політичні перевороти, засуха, біржові крахи тощо, які тимчасово виводять її зі стану повної зайнятості. Проте здатність ринку до автоматичного саморегулювання є достатньою, щоб через деякий час знову відновити в економіці такий рівень виробництва, який відповідає умовам повної зайнятості. Це означає, що можливий відхід економіки від стану повної зайнятості, на думку представників класичної теорії, є не внутрішнім продуктом ринкової економіки, а лише результатом впливу на неї зовнішніх обставин.

Згідно з класичною теорією механізм ринкового саморегулювання економіки включає декілька елементів. Перший – ситуація, коли величина сукупних витрат буде недостатньою для виробництва потенційного ВВП, є малоімовірною. Якщо навіть сукупні витрати за будь-яких обставин зменшаться порівняно з потенційною величиною, то досить швидко такі важелі ринкового регулювання як ціна і зарплата примусять економічних суб'єктів збільшити сукупні витрати до потенційної величини.

Теза класиків про неможливість виникнення в економіці дефіциту сукупних витрат спирається на [закон Сея](#). Згідно з цим законом процес виробництва товарів створює доход, який дорівнює вартості вироблених товарів. Це означає, що процес виробництва є лише іншим виразом процесу їх споживання. Тому товарна пропозиція породжує адекватний собі попит. Такий закон діє на різних рівнях економіки. Так, на мікрорівні кожний підприємець формує на ринку власний попит на чужі товари такої ж величини, як і та пропозиція, яку він створив своїм товаром, тобто його доходи від реалізації власного товару дорівнюють вартості товарів, на які він пред'являє попит. Якщо така рівність існує для кожного окремого виробника, то вона є неминучою і для всього суспільного виробництва.

[Закон Сея](#) спирається на передумову, що весь доход, отриманий виробниками товарів, повністю використовується на закупівлю інших товарів. На практиці це не так, оскільки певна частка доходу може бути спрямована не на витрати, а на заощадження, що породжує невідповідність між виробництвом і споживанням, тобто між пропозицією і попитом. У цьому випадку сукупні витрати будуть недостатніми для закупівлі всієї маси

вироблених товарів, у результаті чого скоротиться сукупний попит, фактичний ВВП відхилиться вниз від потенційного ВВП, що свідчить про виникнення в економіці неповної зайнятості.

Класична теорія визнає дестабілізуючий вплив заощаджень на рівновагу доходів і витрат. Проте, на їхню думку, ця обставина не вимагає державного втручання, оскільки ринковий механізм здатний самостійно й досить швидко ліквідувати цей дисбаланс через взаємодію між товарним та грошовим ринками. У цьому полягає суть *другого елементу класичної теорії* про ринкове саморегулювання. Частина доходів, яка спрямовується на заощадження, знову повертається на товарний ринок у вигляді інвестицій. Інвестиційні витрати підприємців компенсують ті вилучення із потоку „доходи-витрати”, які відбуваються у формі заощаджень. Отже, якщо підприємці будуть інвестувати в економіку стільки ж, скільки домогосподарства мають намір заощаджувати, то закон Сея буде діяти і відповідність між доходами і витратами не буде порушена.

Необхідною умовою для досягнення відповідності між доходами і витратами в економіці є баланс між заощадженнями та інвестиціями. Суб'єктами грошового ринку є, з одного боку – домогосподарства як власники заощаджених грошей, з іншого – підприємці, які пред'являють попит на ці гроші з метою інвестування економіки. Рівновага між величиною запропонованих грошей і попитом на них досягається відсотковою ставкою.

Якщо запропонований обсяг заощаджених грошей перевищує попит на них з боку інвесторів або зменшується порівняно з ним, то відсоткова ставка знижується або піднімається і завдяки цьому урівноважує їх між собою. Це означає, що рівноважна відсоткова ставка вирівнює заощадження та інвестиції автоматично. За цих умов необхідність державного втручання в економіку не виникає.

Класики допускають тимчасове перевищення заощаджень порівняно з інвестиціями, що може викликати тимчасове відхилення сукупних витрат від потенційної величини. Але таке відхилення, на їхню думку, не обов'язково викличе падіння виробництва порівняно з потенційним рівнем, оскільки крім грошового ринку, велику регулюючу роль виконують ціни і зарплата.

Регулюючий потенціал цін і зарплати складає суть третього елементу класичної теорії про ринкове саморегулювання. Його суть полягає в тому, що обсяг сукупної продукції, яку можуть реалізувати її виробники, залежить

не лише від величини сукупних витрат, а й від рівня товарних цін. Це означає, що навіть тоді, коли відсоткова ставка за будь-яких причин нездатна привести у відповідність заощадження домогосподарств та інвестиції підприємств, падіння сукупних витрат буде компенсоване пропорційним зниженням цін. Отже, якщо домогосподарства у певний період заощадили більше, ніж підприємці мають намір інвестувати, то викликане цим зменшення сукупних витрат не приведе до тривалого скорочення реальних обсягів виробництва, оскільки ціни знизилися пропорційно зменшенню цих витрат.

Згідно з класичною теорією здатність економіки до цінового саморегулювання забезпечується конкуренцією між продавцями, яка породжує високу еластичність цін стосовно попиту. Оскільки падіння попиту на продукцію стає загальним, виробники під впливом конкуренції змушені знижувати ціни, щоб уникнути затоварювання. Отже, поява надмірних заощаджень викликає зниження цін, які збільшують реальну величину сукупних витрат і відновлюють сукупний попит на рівні повної зайнятості. Тому заощадження викликають зниження цін, а не зменшення обсягів виробництва і зайнятості.

Зниження товарних цін за інших незмінних умов може зменшити прибутковість виробництва товарів, що може стримати виробників від бажання збільшувати пропозицію до потенційного рівня. Але згідно з класичною теорією цього не відбудеться, оскільки падіння сукупного попиту викличе скорочення попиту на ресурси, і насамперед на робочу силу. Це викличе зниження цін на ресурси, в тому числі падіння заробітної плати. Конкуренція на ринку праці між робітниками примусить їх найматися на роботу за нижчими ставками заробітної плати, що знизить середні витрати і відновить нормальний рівень прибутку.

Отже, зниження товарних цін, доповнене зниженням ресурсних цін, відновить виробництво товарів на потенційному рівні і забезпечить повну зайнятість. Єдиним наслідком цього відновлення будуть більш низькі товарні та ресурсові ціни.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що згідно з класичною теорією механізм відсоткової ставки, гнучких товарних і ресурсних цін надає ринку здатність автоматично підтримувати повну зайнятість в економіці. За цих умов виключається необхідність втручання держави в економіку, тобто найбільш раціональною визнається політика державного невтручання.

4.4. Кейнсіанська теорія – основа державного регулювання економіки

Уявлення прихильників класичної теорії про здатність ринку до автоматичного регулювання економіки і необхідність відлучення держави від цього регулювання не витримує випробування на практиці. Історичний досвід світової економіки показує, що держава не за чийхось суб'єктивних міркувань, а за об'єктивної необхідності змушена втручатися в економічні процеси. Переконаність у цьому особливо зросла під впливом світової економічної кризи 30-х років ХХ ст. (так званої Великої депресії), що зумовило зміну поглядів на механізм функціонування економіки і роль держави в цьому механізмі. Вирішальну роль у перегляді класичних уявлень про економічний механізм відіграв відомий англійський економіст [Джон Мейnard Кейнс](#). Вчений був переконаний, що на добробут значний вплив має держава, її економічна політика, а ефективний попит – головна умова зростання національного доходу і підвищення рівня зайнятості.

Новий економічний світогляд Дж. М. Кейнс представив у надрукованій у 1936 р. книзі “Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей”, Уперше була піддана конструктивній критиці класична теорія макроекономічного регулювання, що панувала доти, і запропонований альтернативний підхід, в основі якого – державне регулювання економіки. Це явище отримало в науці назву „кейнсіанської революції”. Громадське опитування 2017 р. визнало «Загальну теорію зайнятості ...» найвпливовішою академічною книгою з посеред 20 найвідоміших книг, які «сформуvalи сучасність» Великобританії.

Суть кейнсіанської теорії. На відміну від класиків, прихильники кейнсіанської теорії відстоюють думку, що ринковий механізм самостійно не може гарантувати досягнення в економіці повної зайнятості. Вони стверджують, що завдяки ринковим регуляторам економіка може бути врівноважена, тобто в ній може забезпечуватися рівновага між сукупним попитом і сукупною пропозицією, але водночас може існувати неповна зайнятість, вимушене безробіття та високий рівень інфляції. Повна зайнятість за рахунок лише ринкових регуляторів – це не закономірність, а випадковість. Для підтвердження цього положення кейнсіанці наводять кілька аргументів, які заперечують здатність ринкового механізму самозабезпечувати повну зайнятість.

Перший аргумент – кейнсіанською теорією відкидається положення про те, що відсоткова ставка гарантує забезпечення рівноваги між

заощадженнями та інвестиціями. Кейнсіанці вважають, що власники заощаджень та інвестори – різні економічні суб'єкти, які в процесі прийняття рішень про заощадження та інвестування керуються неоднаковими мотивами. Для домогосподарств відсоткова ставка не єдиний мотив заощаджень. На їх рівень впливають також інші фактори, які не відображають прагнення людей одержувати доходи від заощаджень. Досить часто заощадження здійснюються з іншою метою: 1) накопичення грошей для здійснення великих покупок, вартість яких перевищує розмір поточних доходів; 2) створення резерву грошових коштів для здійснення непередбачених витрат, пов'язаних з лікуванням, безробіттям тощо; 3) нагромадження грошей, щоб задовольнити майбутні потреби, наприклад, для сплати витрат за навчання.

Відсоткова ставка не є єдиним чинником і при вирішенні питання про необхідність інвестування. На думку кейнсіанців важливим фактором, який визначає величину інвестицій, є також норма чистого прибутку, очікуваного від інвестування. В процесі економічних коливань оптимізм інвесторів стосовно отримання чистого прибутку може бути різним. Так, у період спаду виробництва перспективи отримання чистого прибутку можуть бути непереконливими і тому рівень інвестування буде падати, незважаючи на зниження відсоткової ставки. І навпаки, під час зростання виробництва, коли потреба в інвестиціях збільшується, зміна відсоткової ставки не справить на цей процес вирішального впливу.

Кейнсіанці вважають уявлення класиків про роль поточних заощаджень як джерела інвестицій надмірно спрощеними, оскільки вони не враховують інші джерела. На їхню думку, крім поточних заощаджень на грошовому ринку існують два інші джерела інвестицій: 1) готівкові заощадження, тобто населення зберігає гроші не лише в банківській системі, а й у готівковій формі на руках; 2) кредитні установи, які здатні мультиплікативно примножувати заощаджені гроші, внаслідок чого величина інвестицій може перевищити заощадження.

Другий аргумент – кейнсіанці ставлять під сумнів класичне положення про високу еластичність цін і заробітної плати, особливо щодо зниження останньої при зменшенні сукупного попиту. Це пояснюється двома обставинами. По-перше, наявність монополій, які стримують зниження цін, і профспілок, які стримують зменшення заробітної плати, що перешкоджає адекватному зниженню цін і заробітної плати в короткостроковому періоді і протидіє відновленню сукупної пропозиції на

рівні потенційного ВВП. По-друге, якщо навіть припустити можливість зниження заробітної плати внаслідок падіння сукупного попиту і попиту на ринку праці, то це не викличе зростання сукупного доходу працюючих і тому не забезпечить відновлення їхнього попиту на рівні потенційного ВВП.

На основі цих аргументів кейнсіанці доходять висновку, що *ринковий механізм не здатний самостійно відновлювати повну зайнятість і тому повинен доповнюватися державним регулюванням економіки*. При визначенні об'єктів державного впливу на економіку кейнсіанці виходять із того, що головною причиною падіння виробництва є недостатність сукупного попиту. На їхню думку, відставання сукупного попиту від сукупної пропозиції породжують два головних фактори.

Перший – психологія споживачів, тобто домогосподарств. Зі збільшенням їхнього доходу зменшується та його частка, яка йде на споживання, і збільшується та, яка спрямовується на заощадження. Така тенденція в розподілі зростаючого доходу дістала назву “основного психологічного закону”. Внаслідок цього споживання відстає від виробництва, що викликає падіння виробництва.

Другий – зниження ефективності капіталу. Зі збільшенням обсягів нагромадження капіталу норма прибутку падає відповідно до закону спадної продуктивності капіталу. Ця тенденція обумовлюється зниженням можливостей реалізувати вироблені продукти за достатньо високими цінами внаслідок зменшення граничної схильності до споживання. Отже, зменшення граничної схильності до споживання знижує інвестиційний попит як компонент сукупного попиту.

Таким чином, згідно з кейнсіанською теорією, не пропозиція створює попит, а навпаки, попит створює власну пропозицію. Тому головним об'єктом державного втручання в економіку повинен бути сукупний попит, який в кейнсіанській теорії дістав назву “ефективний попит”. Це означає, що збільшуючи сукупний попит, держава може ефективно впливати на рівень виробництва. Спираючись на концепцію “ефективного попиту”, кейнсіанці пропонують два методи активізації і стимулювання сукупного попиту: перший – за рахунок збільшення державних закупівель або зниження податків; другий – за рахунок зниження відсоткових ставок за кредит, що підніме “граничну ефективність капіталу” і збільшить інвестиції приватного сектора економіки.

Розглядаючи роль фіскальних (бюджетно-податкових) і монетарних (грошово-кредитних) інструментів в стимулюванні сукупного попиту,

кейнсіанці віддають перевагу першим. Це пояснюється тим, що в умовах спаду виробництва інвестиції слабо реагують на зниження відсоткової ставки. Отже, за цих умов грошово-кредитна політика є неефективною. Тому головну увагу слід приділяти не зниженню відсоткової ставки, а фіскальній політиці на основі збільшення державних інвестицій, надання пільгових кредитів тощо. Звичайно, використання державного бюджету для стимулювання сукупного попиту може породжувати бюджетний дефіцит. За цих умов кейнсіанці пропонують використовувати державні позики, податки і в певних межах – грошову емісію.

Важливу роль у кейнсіанській теорії відіграє мультиплікатор інвестицій. Але ефект мультиплікатора за різних умов може бути різним. Найбільшу величину він має за умов наявності в економіці невикористаних потужностей і вільної робочої сили. При наявності резервних потужностей досягається „дешево” нарощування випуску продукції за рахунок незначних додаткових інвестицій. Тому в умовах недостатності сукупного попиту держава може за рахунок бюджетних витрат забезпечувати значний мультиплікативний ефект.

4.5. Альтернативні макроекономічні теорії

Кейнсіанська теорія тривалий час домінувала в теорії та практиці макроекономічного регулювання. Вона відповідала тим умовам, коли головна увага приділялась проблемам подолання спаду виробництва та зменшенню безробіття. Але наприкінці 70-х років ХХ ст. в економіці багатьох країн з'явилися інші негативні явища. Головною стала проблема інфляції при одночасному падінні виробництва. Така ситуація отримала назву „стагфляція”. Кейнсіанські рекомендації, в основі яких лежить збільшення бюджетних витрат і застосування при цьому дефіцитного фінансування, в нових умовах виявилися неефективними. Це викликало значну недовіру до кейнсіанської теорії і привело до виникнення альтернативних теорій. Серед них – монетаристська теорія, теорія економіки пропозиції, теорію раціональних очікувань.

4.5.1. Монетаристська теорія є найрішучішим виступом проти кейнсіанської теорії. Засновником цієї теорії став [Мілтон Фрідман](#). У літературі монетаристська теорія дістала назву „контрреволюції Фрідмана”.

На відміну від кейнсіанців, які вважають, що для сучасної економіки характерною є внутрішня нестабільність, монетаристи дотримуються

думки, що ринкова система є достатньо стійкою і здатна самостійно відновлювати економічну стабільність. Тому вони відкидають кейнсіанську ідею про необхідність державного втручання в економіку і відстоюють принципи вільної конкуренції.

Якщо кейнсіанці спираються на рівняння сукупних витрат ($Y = C + I + G + X_n$), то в основі монетаристської теорії лежить рівняння обміну, яке можна відобразити такою формулою:

$$M \times V = P \times Q,$$

де M – грошова маса; V – швидкість обігу грошей; P – рівень цін; Q – обсяг вироблених товарів та послуг.

Згідно з монетаристською теорією, головну роль у регулюванні економіки виконує грошово-кредитна, а не фіскальна політика. При цьому основним інструментом регулювання економіки є гроші. Збільшуючи або зменшуючи грошову масу, держава може здійснювати регулюючий вплив на економічну активність. Цій концепції підпорядкована формула рівняння обміну. Ліва частина цієї формули виконує роль причини, а права є наслідком тих змін, які відбуваються у лівій частині. Спираючись на емпіричні докази, монетаристи запевняють, що швидкість обігу грошей є стабільною в тому розумінні, що чинники, які впливають на неї, змінюються поступово й досить передбачливо. Отже, зміну швидкості обігу грошей можна передбачити і врахувати. За цих умов роль активного елемента монетаристської формули відіграє грошова маса. Це означає, що між грошовою масою і номінальним ВВП ($P \times Q$) існує пряма і передбачувана залежність. Завдяки цьому держава, здійснюючи цілеспрямовану грошову емісію, може впливати на грошову масу і в такий спосіб регулювати номінальний ВВП.

Дотримуючись положення про стабільність швидкості обігу грошей і передбачуваний характер залежності між грошовою масою і номінальним ВВП, монетаристи роблять висновок: стабільний розвиток економіки можна забезпечити за умов стабільного збільшення грошової маси. З цією метою Фрідмен запропонував на законодавчій основі встановити спеціальне монетарне правило, згідно з яким грошова маса має збільшуватися щорічно тими самими темпами, що й щорічний темп зростання реального ВВП. Наприклад, якщо прогнозом передбачається, що в майбутньому році приріст реального ВВП становитиме 3 %, то на 3 % в прогнозованому році необхідно збільшити грошову масу.

Важливою особливістю монетаристської теорії є принципово нове, порівняно з кейнсіанською теорією, бачення механізму, за допомогою якого грошова маса впливає на номінальний ВВП. У кейнсіанців механізм причинно-наслідкових зв'язків між грошовою масою і номінальним ВВП складається із таких елементів:

*Інструменти грошово-кредитної політики →
банківські резерви → грошова маса → відсоткова ставка →
попит на інвестиції як компонент сукупного попиту →
реальний ВВП.*

Дія механізму, згідно з кейнсіанською теорією, має місце тоді, коли економіка працює в умовах неповної зайнятості. В цьому випадку зміни в інвестиціях впливають на номінальний ВВП переважно через зміну фізичних обсягів виробництва, що спрямовує економіку до стану повної зайнятості.

У монетаристів цей механізм має інший вигляд:

*Інструменти грошово-кредитної політики →
банківські резерви → грошова маса → сукупний попит →
номінальний ВВП.*

Отже, у монетаристів грошова маса впливає на сукупний попит безпосередньо, тобто цей вплив не опосередковується відсотковою ставкою. У зв'язку з цим грошова маса впливає на всі елементи сукупного попиту, а не лише на інвестиційний попит. Крім того, у монетаристів вплив сукупного попиту на номінальний ВВП здійснюється переважно через зміну цін, а не завдяки зміні фізичних обсягів виробництва.

Прихильники монетаризму істотно принижують, а якщо враховувати крайні позиції, то й зовсім відкидають фіскальну політику як метод стабілізації економіки. На їхню думку, неефективність фіскальної політики зумовлена ефектом витіснення. Його суть полягає у тому, що коли держава, виходячи із необхідності покриття бюджетного дефіциту, позичає гроші у населення і комерційних банків, вона входить в конкуренцію з приватним бізнесом. Внаслідок цих позичок держава скорочує грошову масу

приватного сектора економіки. Це підвищує відсоткову ставку на грошовому ринку і тому витісняє з інвестиційного ринку частину приватних інвестицій, які за підвищеної відсоткової ставки стають неприбутковими. Отже, в результаті вплив бюджетного дефіциту на сукупний попит буде несуттєвим.

Не всі положення монетаристської теорії мають достатнє обґрунтування. По деяких із них кейнсіанці наводять серйозні контраргументи. Насамперед це стосується монетаристського положення про стабільність швидкості обігу грошей. Прихильники кейнсіанської теорії вважають це положення непереконливим. Вони стверджують, що швидкість обігу грошей є мінливим і непередбачуваним елементом. Це пояснюється тим, що гроші використовуються не тільки для обслуговування поточних угод, а й для володіння ними як активами.

Гроші, які обслуговують угоди – це працюючі гроші; вони мають відповідну швидкість обігу. *Стосовно грошей як активів*, то це непрацюючі гроші, швидкість обігу яких дорівнює нулю. Співвідношення між цими двома складовими грошової маси, яке неможливо передбачити, впливає на швидкість обігу грошей і робить можливість її передбачення дуже проблематичною.

Конструктивній критиці з боку кейнсіанців піддається і монетаристське положення про те, що швидкість обігу грошей не змінюється у відповідь на зміну грошової маси, і тому між грошовою масою і номінальним ВВП існує прямо пропорційна і передбачувана залежність. Кейнсіанці відстоюють протилежний висновок. Обґрунтовуючи його, вони спираються на те, що попит на гроші як активи знаходиться в оберненій залежності від відсоткової ставки. У зв'язку з цим зі збільшенням грошової маси знижується відсоткова ставка і зменшується альтернативна вартість грошей. Під впливом цієї обставини домогосподарства починають збільшувати в грошовій масі частку грошових активів з нульовою швидкістю обігу. Внаслідок цього загальна швидкість обігу грошей падає.

Отже, з точки зору кейнсіанців швидкість обігу грошей не є нейтральною стосовно грошової маси. Вона знаходиться в оберненій залежності від грошової маси, яка опосередковується прямою залежністю від відсоткової ставки. Оскільки залежність попиту на гроші як активи від відсоткової ставки не підлягає передбаченню, то за цих умов вплив грошової маси на номінальний ВВП не може бути ані пропорційним, ані передбачуваним.

Кейнсіанці вважають грошово-кредитну політику неефективною і з точки зору її впливу на реальний ВВП. Це пояснюється низькою чутливістю відсоткової ставки до грошової маси та інвестицій до відсоткової ставки. За цих умов збільшення грошової маси викличе невелике зниження відсоткової ставки, що в свою чергу несуттєво вплине на збільшення інвестицій. До того ж, в умовах значного спаду виробництва, коли відсоткова ставка та альтернативна вартість грошей дуже низькі і спостерігається інвестиційний песимізм, чутливість відсоткової ставки від грошової маси та інвестицій від відсоткової ставки взагалі дорівнює нулю.

4.5.2. Теорія економіки пропозиції виникла у зв'язку з нездатністю кейнсіанської теорії запропонувати ефективні заходи проти стагфляції, одночасного падіння виробництва та зростання цін. Її авторами були переважно політики, а серед відомих економістів прихильником вважають [А. Лаффера](#). Суть теорії економіки пропозиції полягає в перенесенні акцентів з управління попитом на стимулювання *сукупної пропозиції*, зростання виробництва і зайнятості. Назва „економіка пропозиції” є похідною від головної ідеї прихильників цієї теорії – стимулювати пропозицію капіталів і робочої сили. Вона містить в собі обґрунтування рекомендацій щодо здійснення економічної політики і в першу чергу – податкової.

Як уже зазначалося, згідно з кейнсіанською теорією податки впливають лише на сукупний попит. Прихильники теорії економіки пропозиції вважають, що податковий механізм може впливати й на сукупну пропозицію. На їхню думку, збільшення податків викликає інфляцію витрат через зростання середніх витрат на виробництво продукції. Крім того, при збільшенні податків на доходи домогосподарств зменшуються стимули до праці, а зростання податків на прибуток зменшує привабливість інвестиційних проектів, що скорочує сукупну пропозицію.

Пов'язуючи стагфляцію з надмірним рівнем оподаткування, прихильники теорії економіки пропозиції виступають за зниження податкового тиску на економіку. Вони пропонують відмовитися від системи прогресивного оподаткування, знизити податкові ставки на підприємство, на заробітну плату і дивіденди. На їхню думку, зниження податків збільшить безподатковий дохід і заощадження, знизить рівень відсоткової ставки, внаслідок чого зростуть нагромадження та інвестиції. Крім того, для найманих робітників зниження податків на заробітну плату

підвищить стимули до праці, що викличе збільшення пропозиції робочої сили на ринку праці.

Оскільки зниження податків веде до скорочення бюджетних доходів, пропонуються різні способи вирішення проблеми бюджетного дефіциту. Для цього передбачається зменшити соціальні програми, скоротити апарат державного управління, відмовитися від малоефективних державних витрат (наприклад, субсидій промисловим підприємствам, витрат на розвиток інфраструктури тощо). Згідно з теорією економіки пропозиції зниження податків викличе зростання реального ВВП як податкової бази, що поряд зі зниженням державних витрат забезпечить збалансування державного бюджету.

4.5.3. Теорія раціональних очікувань стала досить поширеною в середині 70-х рр. ХХ ст. її прихильники виступили проти теорії адаптивних очікувань, згідно з якою очікування майбутньої інфляції формуються економічними суб'єктами на основі попередньої та поточної інфляції. Засновник теорії - професор Чиказького університету [Р. Лукас](#).

Теорія раціональних очікувань спирається на логіку, яка асоціюється з положеннями класичної теорії, а саме – економічні суб'єкти спроможні діяти раціонально. Аналізуючи економічну інформацію, вони здатні визначити майбутні зміни. Тобто, економічні суб'єкти настільки раціональні, що можуть у своїх прогнозах враховувати не лише минулий досвід, а й майбутні зміни в економічній кон'юктурі, в тому числі і зміни в економічній політиці держави. Володіючи здатністю передбачати майбутні зміни в економіці, вони спроможні приймати такі рішення, які найбільшою мірою відповідають їхнім інтересам.

Саморегулююча здатність економічних суб'єктів до раціональних дій на практиці може бути реалізована лише через ринковий механізм, тобто без державного втручання. Тому так само як і класична теорія теорія раціональних очікувань виходить із передумови, що всі ринки (як товарів і послуг, так і ресурсів) є висококонкурентними. На таких ринках заробітна плата і ціни є високоеластичними одночасно як у напрямі зниження, так і в напрямі зростання. На думку прихильників цієї теорії, нова інформація, яку отримують економічні суб'єкти, швидко відображається на співвідношенні попиту та пропозиції висококонкурентних ринків і завдяки цьому рівноважні параметри економіки швидко відновлюються за умови повної зайнятості.

Зазначені вище положення обумовлюють відповідний механізм реакції економіки на економічні коливання. Згідно з теорією раціональних очікувань крива сукупної пропозиції має вигляд вертикальної лінії, яка бере свій початок у точці потенційного ВВП. Якщо припустити, що держава планує в наступному році застосувати політику стимулювання сукупного попиту, то першим її наслідком буде зростання цін. Спираючись на цю інформацію, працівники будуть очікувати зростання цін і наступне зниження реальної заробітної плати. Тому вони наперед включають цю очікувану інфляцію до своїх вимог щодо номінальної заробітної плати. За цих умов пропорційно зростанню цін збільшаться середні витрати; у підприємців не відбудеться збільшення прибутків і вони не погодяться нарощувати виробництво, тобто не відбудеться навіть тимчасового росту сукупної пропозиції відносно потенційного рівня. Це означає, що раціональні очікування економічних суб'єктів виключають можливість виникнення короткострокової сукупної пропозиції, а існує лише сукупна пропозиція на рівні потенційного ВВП. Звідси висновок: стимулююча політика держави викликає лише прискорення інфляції і зовсім не впливає на рівень виробництва та безробіття. Тому вона є недоцільною.

На думку опонентів теорії раціональних очікувань, вона має два найбільш уразливих елементи. Перший – суперечить реаліям твердження про спроможність економічних суб'єктів досить правильно передбачати майбутні зміни в економіці та економічній політиці держави. Практика свідчить, що в галузі економічного прогнозування допускають значні помилки навіть керівні діячі і спеціалісти. Другий – насправді переважна більшість ринків не є суто конкурентними. Підприємницькі монополії та профспілки значною мірою стримують зниження цін і номінальної заробітної плати. Тому ринки не завжди здатні миттєво пристосовуватися до змін у ринковій ситуації та через ціни і зарплату швидко відновлювати обсяг виробництва на потенційному рівні, особливо в умовах стагфляції.

Названі альтернативні теорії макроекономічного регулювання не знижують значення кейнсіанської теорії, а доповнюють її, поглиблюючи уявлення про складний механізм функціонування економіки. Досвід показує, що сьогодні неможливо суворо дотримуватися лише кейнсіанської теорії, відповідно до якої фіскальні засоби є головними, а гроші відіграють другорядну роль. І навпаки, буде помилкою, якщо віддавати перевагу тільки монетаристській теорії, за якою гроші відіграють вирішальну роль. Світова практика засвідчує, що в процесі державного регулювання економіки

найбільший ефект досягається лише за умов раціонального поєднання фіскальної та грошово-кредитної політики.

Є сенс і в теорії економіки пропозиції, відповідно до якої ціни, зайнятість і безробіття залежать не просто від сукупного попиту, а від його співвідношення із сукупною пропозицією.

В умовах стагфляції сукупна пропозиція має бути пріоритетним об'єктом державного регулювання економіки. Тому застосовуючи фіскальні засоби з метою впливу на сукупний попит, держава не повинна залишати поза увагою сукупну пропозицію. Неможливо ігнорувати і теорію раціональних; очікувань, оскільки поведінка економічних суб'єктів залежить не лише від реальних змін в економічній кон'юнктурі, а й від того, як вони сприймають ці зміни і можуть їх передбачати.

Питання на самостійне опрацювання

Макроекономічна політика в Україні.

Регулююча діяльність держави в соціальній сфері.

Межі і перспективи регулюючої діяльності держави.

Література до теми 4

1. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка : підручник / за редакцією В. Д. Базилевича. 4-те видання, перероб і доп. Знання, 2008. 743 с. (Класичний університетський підручник).

2. Макроекономіка. Навч. посібник / за ред. Г. М. Пилипенко. 3-тє вид. перероб. і доп. Д. : Національний гірничий університет, 2009. 193 с. URL : <http://ep.nmu.org.ua/ua/files/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0%202009.pdf>

3. Макроекономіка : базовий електронний текст лекцій / укладачі : проф. Малий І. Й., проф. Радіонова І. Ф., доц. Куценко Т. Ф., доц. Федірко Н. В. та ін. К. : КНЕУ, 2017. 200 с. URL : https://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/kmdu%20fetau/2017/Macro_e-lectures_2017_.pdf

4. Макроекономіка. Навчальний посібник / за заг. редакцією Зверякова М. І. URL : http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/np_2015.pdf

5. Небава М. Теорія макроекономіки. URL : https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/14nebava_teoriya_makroekonomiki/

6. Яковенко Л. І. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2002. 180 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/1503132/>

7. Яковенко Л. І. Економічна теорія. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2005.

8. Фрідмен, Мілтон. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%BB%D1%82%D0%BE%D0%BD_%D0%A4%D1%80%D1%96%D0%B4%D0%BC%D0%B0%D0%BD

9. Кейнс, Джон Мейнрад. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%BD_%D0%9C%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%B4_%D0%9A%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D1%81

10. Лаффер, Артур. URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B0%D1%84%D1%84%D0%B5%D1%80,_%D0%90%D1%80%D1%82%D1%83%D1%80

11. Лукас, Роберт. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%82_%D0%95%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%BD_%D0%9B%D1%83%D0%BA%D0%B0%D1%81

12. Аджемоглу Дарон. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%BD_%D0%90%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%83

13. Пігу Артур. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%80%D1%82%D1%83%D1%80_%D0%A1%D0%B5%D1%81%D1%96%D0%BB_%D0%9F%D1%96%D0%B3%D1%83

14. Вальрас Леон. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B5%D0%BE%D0%BD_%D0%92%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%80%D0%B0%D1%81

15. Парето Вільфредо. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%84%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BE_%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%BE

ТЕМА 5

РІВНОВАГА НА ТОВАРНОМУ РИНКУ

Основні питання теми

- 5.1. Сукупний попит: сутність та чинники
- 5.2. Сукупна пропозиція та її детермінанти
- 5.3. Взаємодія сукупного попиту і сукупної пропозиції. Формування макроекономічної рівноваги. Модель AD – AS
- 5.4. Споживання та заощадження: сутність, функції, співвідношення з доходом
- 5.5. Поняття, джерела, чинники інвестицій. Роль інвестицій в економічній системі
- 5.6. Поняття мультиплікатора. Мультиплікатор інвестицій

Терміни і поняття

- сукупний попит,
- сукупна пропозиція,
- модель AD – AS,
- споживання,
- заощадження,
- середня схильність до споживання,
- гранична схильність до споживання,
- гранична схильність до заощадження,
- автономне споживання,
- інвестиції,
- валові і чисті інвестиції,
- мультиплікатор

5.1. Сукупний попит: сутність та чинники

У результаті складного переплетення ринків окремих товарів, регіональних ринків, ринків підприємств утворюється ринок у масштабах національної економіки. Він має певні особливості і характеризується такими параметрами, як сукупний попит, сукупна пропозиція, макроекономічна рівновага, загальний рівень цін.

Попит, у тому числі і сукупний, характеризує бажання і можливості покупців. Останні в масштабах всієї економіки представлені домогосподарствами (споживчі витрати), підприємствами (інвестиційні витрати), державою (державні витрати), іноземними покупцями (чистий експорт). У кожний даний момент величина попиту перелічених суб'єктів залежить від рівня цін.

Сукупний попит – це різні обсяги товарів та послуг, які домогосподарства, підприємства, держава готові купити при будь-якому можливому рівні цін.

Сукупний попит, як і індивідуальний, підлягає впливу закону попиту, який встановлює обернену залежність між рівнем цін і обсягом попиту (крива сукупного попиту AD) (див. рис. 5.1).

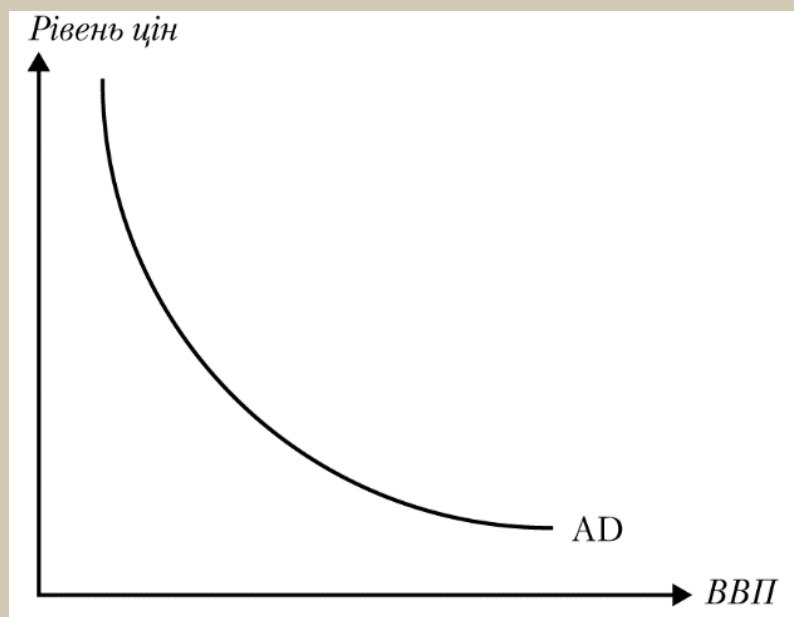

Рис. 5.1. Крива сукупного попиту

Однак поняття сукупного попиту, а також залежність між сукупним попитом і рівнем цін, суттєво відрізняється від мікроекономічного поняття попиту. У випадку, коли йдеться про індивідуальний попит, вважається, що коли ціна на окремий товар падає, то постійний грошовий дохід споживача дає йому можливість купувати більшу кількість товару (ефект доходу). У той час, коли ціна падає, споживач готовий придбати більшу кількість даного товару, оскільки він стає відносно дешевшим, ніж інші товари (ефект заміщення). Вважається, що номінальні доходи споживача незмінні.

У рамках всієї економічної системи національний дохід не залишається незмінним. Збільшення цін не обов'язково означає зменшення загального номінального доходу країни, оскільки більш високі ціни повертаються до постачальників ресурсів у вигляді більш високих доходів. На макроекономічному рівні діють інші ефекти або **цінові фактори сукупного попиту**.

Ефект ставки відсотка. Якщо рівень цін росте, то споживачам необхідна більша сума готівкових грошей для покупок, підприємці потребують більших сум для виплати зарплати та закупок сировини. Більш високий рівень цін підвищує попит на гроші. При незмінному обсягу грошової маси в економіці підвищується ціна за користування грошима – ставка відсотка. При цьому ставка відсотка впливає на сукупний попит: на інвестиційні витрати – в сторону зменшення, на споживчі витрати, особливо пов'язані з покупками товарів довготривалого користування – в сторону скорочення.

Ефект багатства (ефект реальних касових залишків). У випадку коли ціни ростуть, то люди заможні, ті які мають певні заощадження, стають відносно біднішими. Якщо вони бажають підтримати купівельну здатність своїх заощаджень, то вони мають відмовитися від поточного споживання. Ймовірно, що сукупний попит на товари тривалого користування (автомобілі, квартири тощо) зменшиться. Таким чином, підвищення загального рівня цін веде до зниження сукупного попиту.

Ефект імпортих закупок. При підвищенні цін усередині країни попит на вітчизняні товари скоротиться, а громадяни віддадуть перевагу імпортих товарам. Одночасно від покупок відмовляться іноземні покупці, експорт товарів скоротиться. Якщо експорт знижується, а імпорт росте, то чистий експорт – зменшується, може стати величиною від'ємною. Отже, сукупний попит більшою мірою задовольняється за рахунок ВВП іншої країни.

Всі ці фактори впливають на сукупний попит і зумовлюють спадний характер кривої сукупного попиту.

Зміни в сукупному попиті можуть відбуватися і внаслідок дії інших, нецінових, факторів. На відміну від цінових, які переміщують точку на незмінній кривій попиту, нецінові зміщують криву попиту вліво – зменшення сукупного попиту, і вправо – його збільшення.

Нецінові фактори сукупного попиту:

Споживчі витрати. Вони залежать від добробуту споживача, який втілюється в матеріальних та фізичних активах. Якщо добробут підвищується, споживачі будуть більше витратити на купівлю товарів, а це приводить до росту сукупного попиту. На споживчі витрати впливають:

- очікування покупців, пов'язані з прогнозуванням майбутніх доходів. У випадку очікування підвищення доходів відбувається розширення поточного споживання, росте сукупний попит, якщо споживач очікує зменшення доходу – ситуація протилежна;
- податки. Високі податки приводять до скорочення сукупного попиту, а низькі – підвищують його;
- заборгованість споживача. Значні борги скорочують сукупний попит.

Інвестиційні витрати. Їх збільшення приводить до розширення сукупного попиту, а зменшення – до його скорочення. Ріст чи скорочення інвестиційних витрат залежить від очікуваного прибутку від інвестицій, податків з підприємств, ставки відсотка, наявності вільних потужностей, застосування нових технологій. Очікування господарюючих суб'єктів оптимістичного характеру щодо рівня прибутку від інвестиційного проекту, сприяють розширенню споживчого попиту на інвестиційні товари, в цьому ж напрямі діє розширення господарської активності шляхом зниження податків, застосування нових технологій та зменшення кількості незавантаженого обладнання.

Державні витрати. Якщо витрати держави ростуть, то сукупний попит збільшується і навпаки.

Чистий експорт. З ростом експорту сукупний попит підвищується.

Слід враховувати, що ці фактори діють одночасно і в різних напрямках, а тому сукупний попит формується як рівнодіюча множини економічних сил.

5.2. Сукупна пропозиція та її детермінанти

Сукупна пропозиція – рівень наявного реального обсягу виробництва при кожному можливому рівні цін.

Зв'язок між реальним обсягом виробництва і рівнем цін такий: при вищому рівні цін виникають стимули до подальшого збільшення обсягу виробництва, а отже – й пропозиції виготовлених товарів. При зниженні цін, коли виробництво виявляється неприбутковим, навіть збитковим, ситуація протилежна – обсяг виробництва і сукупна пропозиція скорочується. При цьому рівень цін на товари визначається так званим дефлятором ВВП – середньозваженою ціною на готові товари.

Для аналізу впливу цінового фактора на сукупну пропозицію застосовується крива сукупної пропозиції (крива AS) як сукупність трьох кривих, або як крива, що складається з трьох відрізків (див. рис. 5.2). Відрізки відображають різний стан економічної системи:

- крайній кейнсіанський (горизонтальний);
- основний кейнсіанський або проміжний (такий, що відхиляється вгору);
- класичний (вертикальний).

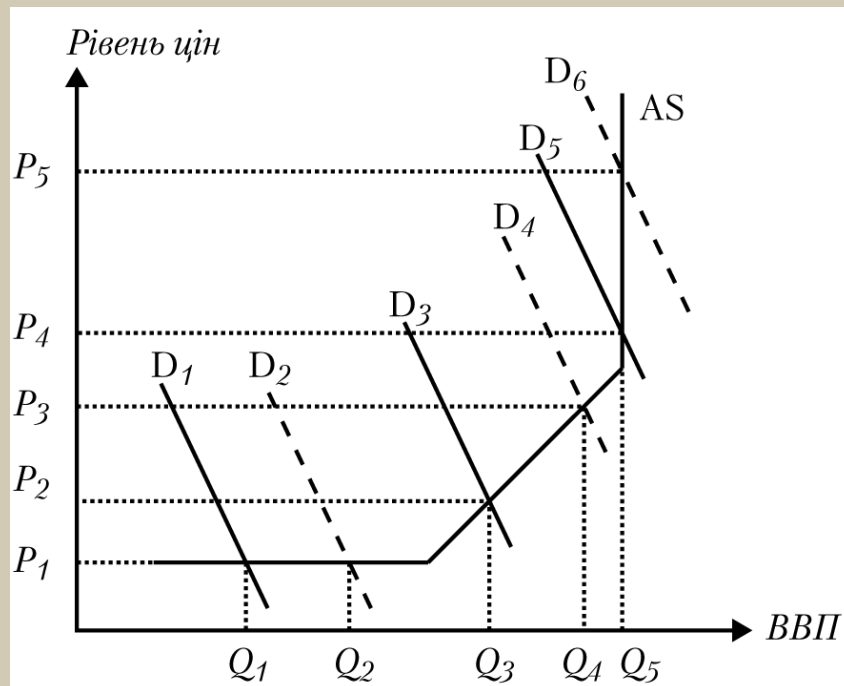

Рис. 5.2. Крива сукупної пропозиції

Крайній кейнсіанський варіант ілюструється горизонтальною лінією та відображає ситуацію з негнучкою номінальною заробітною платою і постійною величиною граничного продукту праці, значною кількістю незавантаженого обладнання і високим безробіттям. Це ситуація глибокої кризи в економіці. Збільшення обсягу національного продукту (від Q_1 до Q_2) не супроводжується ростом цін (P_1 – не змінюється), оскільки наявність вільних ресурсів за твердими цінами створює можливість збільшення обсягу без підвищення витрат виробництва. Скорочення реального обсягу виробництва також не вплине на рівень цін. У кейнсіанському аналізі подібної ситуації щодо періоду Великої депресії 30-х рр. ХХ ст. висновок зводиться до того, що розширення виробництва не таїть у собі небезпеки росту цін і витрат виробництва, при тому, що зниження зарплати й цін також не створить умов для послаблення спаду реальних обсягів національного виробництва.

Відрізок, що має вертикальну конфігурацію і називається класичним, відповідає ситуації повної зайнятості, гнучких цін і заробітної плати та абсолютної нееластичності обсягу випуску за ціною. Зміна цін (від P_4 до P_5) не складає ніякого впливу на обсяг пропозиції (Q_5). Економіка перебуває в ситуації, коли за короткий термін неможливо досягти подальшого збільшення обсягу виробництва, оскільки економіка працює на повну потужність, відсутні вільні виробничі й трудові ресурси. Така ситуація найближче до уявлень представників класичного напрямку в економічній теорії про існування у ринковій економіці автоматичного механізму забезпечення повної зайнятості.

Що стосується основного кейнсіанського випадку, графічно представленого відрізком, що відхиляється вгору, то до його характеристик належать: негнучкість номінальної зарплати, можливі значні масштаби безробіття. Ріст реального обсягу національного виробництва (від Q_3 до Q_4) супроводжується ростом цін (від P_2 до P_3), що має наслідком зниження реальної заробітної плати. Господарюючі суб'єкти розширюють застосування ресурсів, причому, в силу їхньої обмеженості в деяких секторах може виникнути дефіцит, приміром, кваліфікованих працівників, а в інших – спостерігатися значне безробіття. Розширення виробництва також означає можливість застосування старішого, менш ефективного обладнання, що може створити робочі місця для менш кваліфікованих працівників. Ріст витрат виробництва на одиницю продукції зумовлює

встановлення вищих цін на товари з метою досягнення прийняттого рівня рентабельності.

Крім рівня цін на обсяг сукупної пропозиції впливають нецінові фактори. В той час як цінові фактори характеризують рух по фіксованій кривій сукупної пропозиції, нецінові фактори відображають зсув цієї кривої вправо або вліво від початкового положення. До нецінових факторів належать:

Ціни на ресурси (земельні, трудові, капітальні) і підприємницькі здібності. Коли відбувається підвищення цін на ресурси, то відповідно збільшуються витрати виробництва, що приводить до скорочення сукупної пропозиції і навпаки.

$$\text{Продуктивність} = \frac{\text{реальний обсяг національного виробництва}}{\text{кількість використаних ресурсів}}$$

З підвищенням продуктивності при заданих ресурсах можна отримати більший обсяг виробництва.

Зміна правових норм і правил. Ріст податків, безумовно, приводить до підвищення витрат на одиницю продукції і скорочення сукупної пропозиції.

5.3. Взаємодія сукупного попиту і сукупної пропозиції.

Формування макроекономічної рівноваги.

Модель AD – AS

Стан економічної системи, тобто обсяг випуску і рівень цін, визначає рівновага сукупного попиту і сукупної пропозиції. *Рівноважний обсяг випуску* дослідники знаходять у точці перетину проаналізованих вище кривих – сукупного попиту і сукупної пропозиції, ця рівновага визначає і рівень зайнятості в економіці. При цьому слід пам'ятати, що стан рівноваги – це не оптимальний стан економічної системи, а той стан, у якому вона перебуває і який може характеризуватися масштабним безробіттям, незавантаженою виробничих потужностей, відчутним розривом між реальним обсягом випуску і потенційним обсягом виробництва (таким, який досягається при повній зайнятості і повному використанні наявних потужностей).

Визначення рівноваги розглядається в якості інструмента, який допомагає зрозуміти суть процесів, що відбуваються в економічній системі і вплив на них різного роду факторів.

На практиці можливі лише два варіанти розходження потенційного і рівноважного обсягу виробництва (див. рис. 5.3), а відтак – і два варіанти державного регулювання економіки: якщо рівноважний обсяг виробництва більший, ніж потенційний (на графіку – рівновага в точці E_2), то рівноважний слід зменшувати до рівня потенційного, в протилежній ситуації (на графіку – рівновага в точці E_1) – впливати таким чином, щоб рівноважний ВВП збільшувався. Впливу в будь-якому випадку підлягає рівноважний обсяг виробництва, оскільки величина потенційного у короткостроковому періоді – величина, задана об'єктивним станом економічної системи. Вплив на рівноважний обсяг виробництва у кейнсіанській концепції зводиться до впливу за допомогою *фіскальної (податкової) політики*.

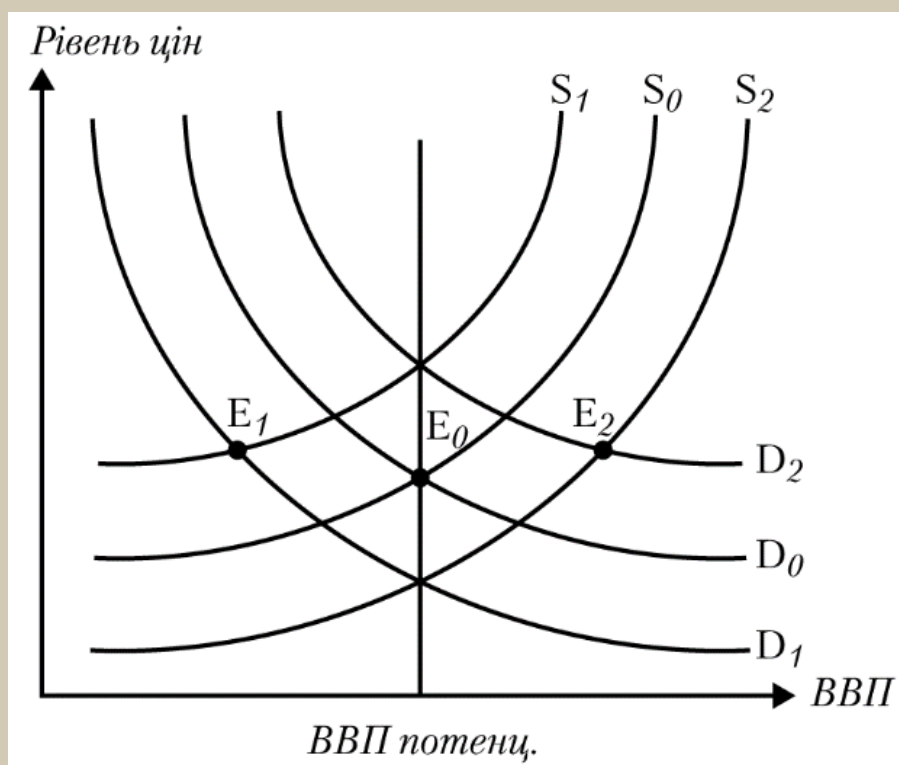

Рис. 5.3. Макроекономічна рівновага

5.4. Споживання та заощадження: сутність, функції, співвідношення з доходом

Споживання, заощадження та інвестиції – це ті процеси, що мають великий вплив на макроекономічну рівновагу та зростання національного доходу. Саме тому макроекономічний аналіз рівноваги передбачає детальний розгляд споживання, заощадження та інвестицій, їхньої взаємообумовленості та взаємодії.

Споживання є найбільш суттєвим компонентом сукупних витрат і складає значну частину валового внутрішнього продукту (ВВП). У різних країнах частка споживання у ВВП коливається в межах 60–70 %, що зумовлює важливість для економіки прийняття рішень про споживання.

Споживання (C – consumption) – це видатки на придбання товарів і послуг для задоволення потреб людей.

Заощадження (S – savings) – це частина використаного доходу, яка не витрачається на споживання.

Заощадження означає скорочення споживання. Його можна визначити як різницю між доходом і витратами на споживання:

$$S = Y - C, \text{ де}$$

S – заощадження,

Y – доход,

C – споживання.

Співвідношення споживання, заощадження і доходу залежать насамперед від їх обсягів. Обсяг споживання і обсяг заощадження, у свою чергу, залежать від суб'єктивних та об'єктивних чинників.

Дж. М. Кейнс сформулював так званий *основний психологічний закон*, що характеризує поведінку споживачів, схильних, як правило, збільшувати своє споживання зі зростанням доходів, але не в тій мірі, в якій росте їх дохід.

Бажання людей заощаджувати частину доходу обумовлене:

- прагненням забезпечити резерв на випадок непередбачених обставин;
- прагненням забезпечити свою старість, дати освіту дітям, необхідністю забезпечувати коштами утриманців;

- бажанням забезпечити доходи у формі відсотка;
- бажанням насолоджуватися відчуттям незалежності;
- наміром накопичити необхідні кошти для власного підприємництва;
- бажанням залишити спадок;
- просто скупістю.

Психологічний чинник відображається в середній схильності до споживання і середній схильності до заощадження.

Середня схильність до споживання (APC) – це виражена у відсотках частка будь-якого наявного доходу, яка йде на споживання:

$$APC = C/Y$$

Середня схильність до заощадження (APS) – це виражена у відсотках частка будь-якого наявного доходу, яка йде на заощадження:

$$APS = S/Y$$

Але величина доходу змінюється: росте або скорочується. Реакцію споживача на зміну доходу виражають гранична схильність до споживання і гранична схильність до заощадження. Термін „граничний” використовується для позначення додаткових, доданих величин.

Гранична схильність до споживання (MPC або C_y) – це величина, що показує, яка частка додаткового доходу спрямовується на додаткове споживання.

$$MPC = \Delta C / \Delta Y,$$

де ΔC – приріст витрат на споживання; ΔY – приріст доходу.

Гранична схильність до заощадження (MPS або S_y) – це величина, що показує, яка частка додаткового доходу спрямовується на додаткове заощадження.

$$MPS = \Delta S / \Delta Y,$$

де ΔS – приріст заощаджень; ΔY – приріст доходу.

Сума граничної схильності до споживання і граничної схильності до заощадження для будь-якої зміни доходу після сплати податків завжди рівна одиниці:

$$MPC + MPS = 1.$$

Згідно теорії Дж. М. Кейнса споживання – функція від наявного доходу:

$$C = C(Y_v),$$

де Y_v – наявний дохід, який рівний $Y - T$.

Однак, споживання існує і за нульового рівня доходу. При цьому застосовується поняття “автономного споживання”. Автономне споживання характеризує мінімальний рівень споживання, необхідний людям. У разі відсутності доходу люди братимуть у борг або скорочуватимуть розмір майна.

Таким чином, кейнсіанська функція споживання матиме наступний вигляд:

$$C = C_0 + MPC \times Y_v,$$

де C_0 – величина автономного споживання, незалежного від наявного доходу.

Функцію споживання можна зобразити графічно (рис. 5.4). Крива споживчих витрат C без урахування автономного споживання виходить з початку осей координат (рис. 5.4 (а)). Нахил кривої функції споживання C визначається граничною схильністю до споживання MPC , припустимо – 0,8. Тому графік функції споживання має відхилитися вниз від кривої 45° . Крутий нахил кута означає високу MPC , плавний – низьку.

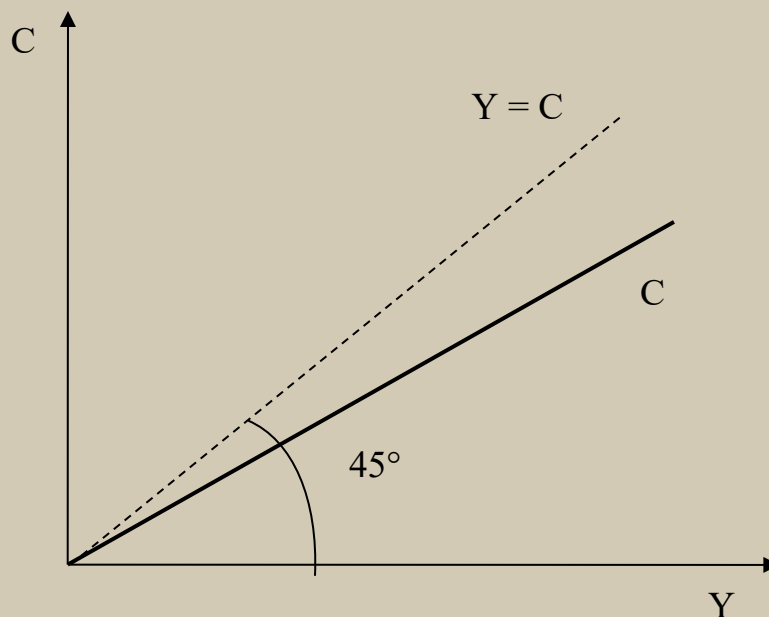
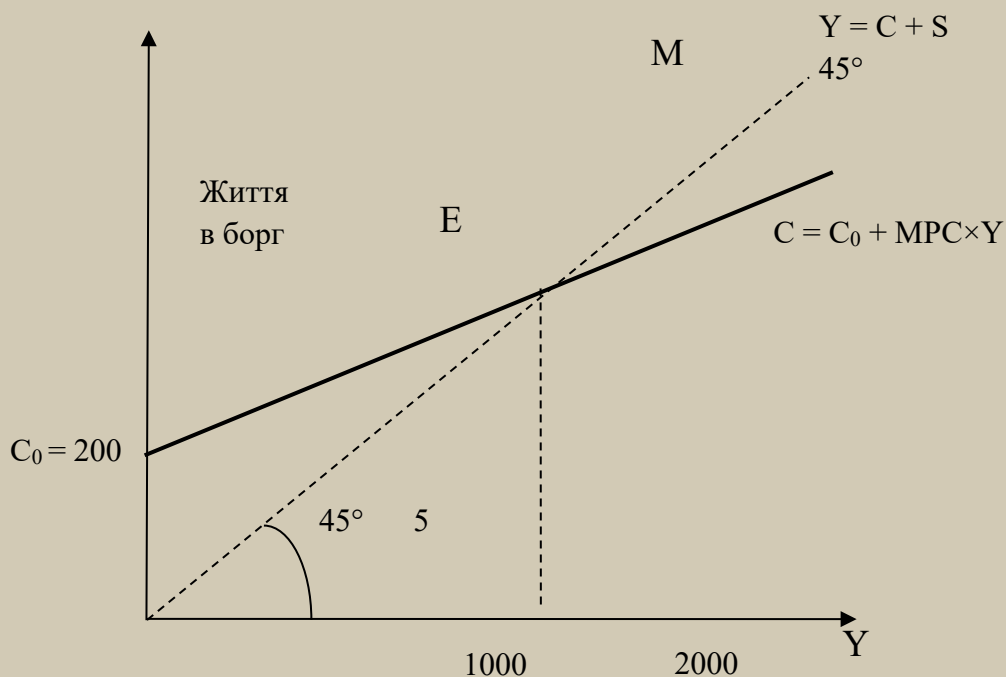

Рис. 5.4 (а). Функція споживання

Графіком функції споживання з урахуванням автономного споживання є крива $C = C_0 + MPC \times Y$, що виходить не з початку осей координат, а з точки C_0 , яка лежить на осі ординат і відповідає рівню автономного споживання 200 грн (рис. 5.4 (б)).

Рис. 5.4 (б). Функція споживання з урахуванням автономного споживання

Рівноважний дохід становить 1000 грн (точка перетину кривої 45° з кривою C в точці E). Перетин кривої 45° і кривої споживання в точці E означає рівень нульового заощадження. Зліва від точки E знаходиться область, що відбиває негативне (або від’ємне) заощадження (тобто витрати перевищують доходи – „життя в борг”), а справа – позитивне. Рівновага спостерігається тільки в точці E , бо саме тут фіксується рівність доходів і витрат. Відрізок MN – це величина заощадження.

Графік функції заощадження (рис. 5.5) показує залежність заощадження від розмірів доходу. Математично криву заощадження S визначають за формулою:

$$S = -C_0 + MPS \times Y.$$

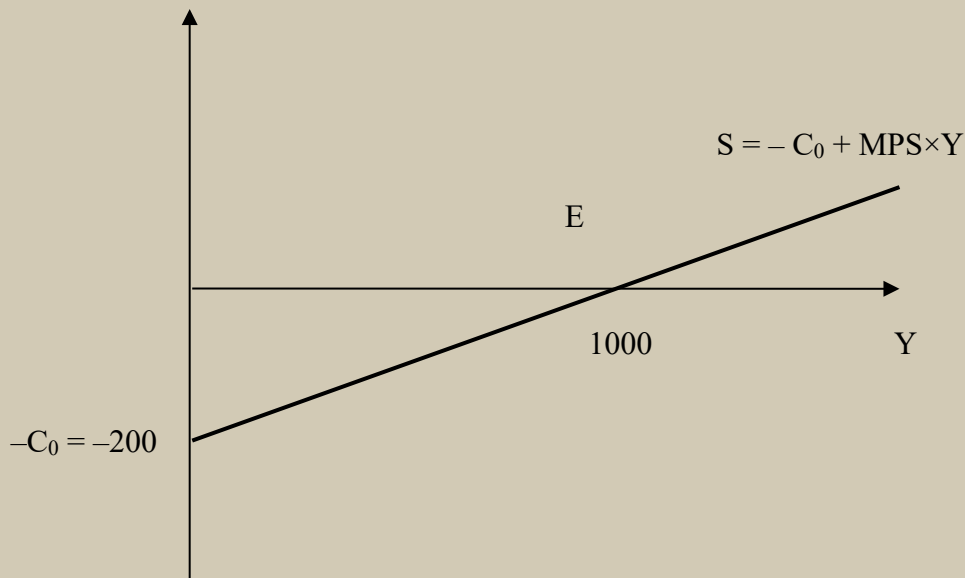

Рис. 5.5. Функція заощадження

Нахил графіка заощадження S визначається граничною схильністю до заощадження MPS і становить у нашому прикладі $0,2$. Те, що на рис. 5.4. (б) ми назвали негативним заощадженням, наочно підтверджує рис. 5.5: від’ємні значення заощадження S аж до точки перетину графіка заощадження з віссю абсцис в точці E . Автономне споживання подано як від’ємне заощадження при нульовому доході, тобто 200 грн. При цьому можна повністю погодитися з твердженням П. Самуельсона, що графіки заощадження і споживання – це „сіамські близнюки”.

Заощадження в економічній діяльності суспільства тісно пов’язане з таким явищем і процесом, як інвестування.

5.5. Поняття, джерела, чинники інвестицій. Роль інвестицій в економічній системі.

Інвестиції – довгострокові вкладення державного або приватного капіталу в різні галузі економіки як усередині країни, так і за кордоном з метою отримання прибутку.

У макроекономіці під інвестиціями розуміють реальні інвестиції.

Реальні інвестиції – вкладення капіталу приватною фірмою або державою у виробництво тієї або іншої продукції.

Виділяють три типи *інвестицій*:

- виробничі інвестиції (будівлі, споруди, устаткування);
- інвестиції в житлове будівництво (придбання будинків для проживання або здачі в оренду);
- інвестиції в запаси (сировина, матеріали, незавершене виробництво, готові вироби).

Розрізняють *валові і чисті інвестиції*. *Валові (брутто) інвестиції* – це інвестиції на заміщення старого устаткування (амортизація) плюс приріст інвестицій на розширення виробництва. *Чисті (нетто) інвестиції* – це валові інвестиції за вирахуванням суми амортизації основного капіталу.

Інвестиційний попит складається з двох частин:

Попиту на відновлення зношеного капіталу.

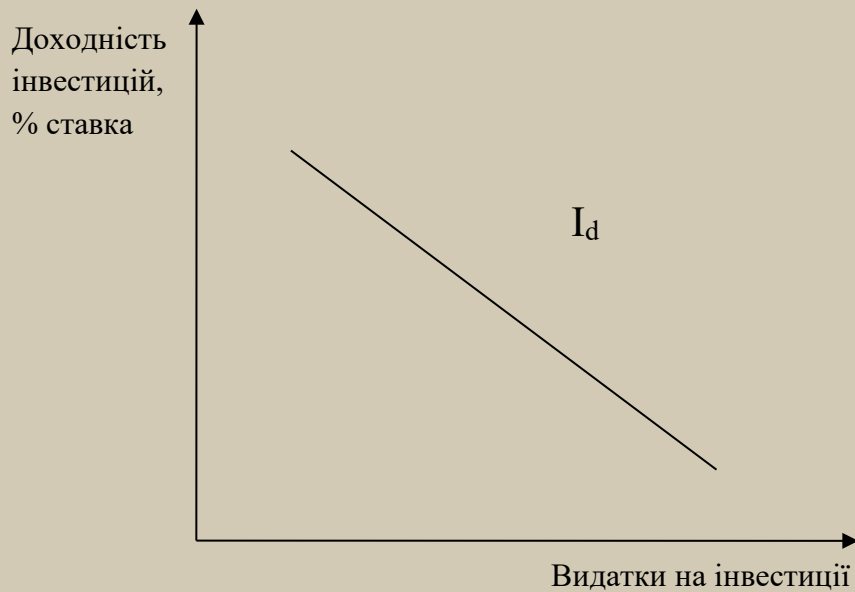
Попиту на збільшення чистого реального капіталу.

Інвестиційний попит — це досить динамічна і мінлива складова сукупного попиту, вона залежить від об'єктивних чинників (стан економічної кон'юнктури: очікувана норма чистого прибутку, ставка відсотка, податки і податковий клімат в країні, рівень інфляції) і суб'єктивного чинника (рішення підприємців).

Крива інвестиційного попиту показує в графічній формі розмір інвестицій, здійснення яких можливе при кожному даному рівні процентної ставки.

З рис. 5.6 видно, що між ставкою відсотка і сукупною величиною необхідних інвестицій існує обернена залежність.

Рис. 5.6. Функція інвестиційного попиту

На інвестиції впливають: збільшення ВВП, зміни в розмірах оподаткування, технологічні зміни і очікування підприємців. В цьому випадку відбувається зміна попиту на інвестиції. Будь-який чинник, що викликає приріст очікуваної прибутковості інвестицій, зміщує криву інвестиційного попиту вправо, а той, що викликає зниження очікуваної прибутковості зміщує криву вліво.

Залежно від чинників, що визначають обсяг попиту на інвестиції, їх поділяють на автономні, тобто такі, що не викликані зростанням сукупного попиту (національного доходу), і індуковані, тобто викликані зростанням сукупного попиту (національного доходу).

Існує взаємозв'язок між обсягом заощаджень та інвестиціями. Сукупні приватні заощадження вкладаються у фінансовий сектор, який включає банки, небанківські фінансові інститути, фондові біржі та виконує функцію акумуляції заощаджень та надання позик. У якості позичальників на ринку виступають фірми, які відчувають потребу в коштах для фінансування купівлі елементів основного капіталу, тобто для інвестицій.

Таким чином, основу інвестицій у ринковій економіці складають заощадження – тобто та частина доходу, яка не спрямовується на споживання, а відкладається.

Заощадження – інвестиції – сукупний попит – підвищення зайнятості – збільшення національного доходу – так у найпростішому вигляді можна подати кейнсіанське бачення інвестицій в економічній

системі. На рис. 5.7 представлений контур формування заощаджень і перетворення їх у інвестиції.

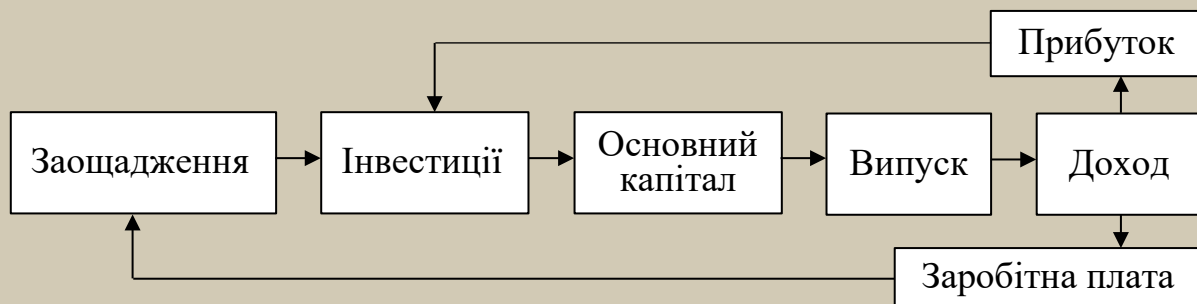

Рис 5.7. Формування заощаджень та інвестицій в економічній системі

З одного боку, джерелом останніх є заощадження, тобто інвестиції залежать від розмірів заощаджень, з іншого – інвестиції відіграють важливу самостійну роль в економічній системі, впливають її на макропараметри, такі як обсяг випуску продукції, доходи, прибуток, заробітна плата, виступають головним фактором стимулювання ефективного попиту.

5.6. Поняття мультиплікатора. Мультиплікатор інвестицій

Вплив інвестицій на сукупний попит (національний дохід) відображається в теорії мультиплікатора і акселератора.

Слово „мультиплікатор” у перекладі з латинської означає множник. Теорія мультиплікатора виникла в період депресії 1929–1933 рр. Мультиплікатор показує роль інвестицій у зростанні обсягу національного доходу і зайнятості. Дію мультиплікатора можна записати у вигляді ланцюжка:

$$I \uparrow \Rightarrow N \uparrow \Rightarrow Y \uparrow \Rightarrow C \uparrow,$$

тобто із зростанням інвестицій збільшується зайнятість, а потім дохід і споживання. Таким чином, між зміною автономних інвестицій і національним доходом існує стійкий зв'язок.

Мультиплікатор інвестицій – чисельний коефіцієнт, що показує у скільки разів зміниться (збільшиться або зменшиться) національний дохід при певній конкретній зміні (зростанні чи скороченні) інвестицій.

Отже, мультиплікатор інвестицій відображає залежність зміни доходу від зміни автономних інвестицій. Якщо відбудеться приріст обсягу інвестицій, то дохід збільшиться на величину, яка в M разів більша, ніж приріст інвестицій, тобто:

$$\Delta Y = M \times \Delta I$$

Оскільки мультиплікатор знаходиться в прямій залежності від граничної схильності до споживання (MPC) і в зворотній залежності від граничної схильності до заощадження (MPS), то:

$$M = 1/(1-MPC) = 1/MPS.$$

Залежність між зміною інвестицій і зміною доходу розглянемо на наступному умовному прикладі. Припустимо, що приріст інвестицій склав £50 млн. У такому разі збільшиться і дохід (заробітна плата, прибуток, рента, відсоток). Одержувачі доходу витратять його відповідно до граничної схильності до споживання. Припустимо, що 80 % приросту доходу, або £40 млн. ($50 \times 0,8$), в даному прикладі будуть витрачені на споживчі товари і послуги, внаслідок чого збільшиться дохід в галузях, що виробляють споживчі блага. Одержувачі цього доходу, у свою чергу, витратять відповідно до своєї схильності до споживання 80 % суми, або £32 млн. ($40 \times 0,8$), на споживання. Ця сума, ставши доходом продавців товарів і послуг, знов на 80 %, або на £25,6 млн. ($32 \times 0,8$), буде витрачена на споживання, і т. д. В результаті загальний приріст доходів наблизиться до суми £250 млн. Тоді: $M = 1/(1-MPC) = 1/(1 - 0,8) = 5$

Отже, приріст доходу становитиме:

$$\Delta Y = M \times \Delta I = 5 \times 50 = \text{£}250 \text{ млн.}$$

Разом із тим діють причини, що послаблюють вплив інвестицій на зростання доходів. У їх числі висока гранична схильність до заощадження, сплата податків, переважання імпорту над експортом, зростання загального рівня цін, тобто чинники, що скорочують граничну схильність до споживання.

Статична модель мультиплікатора була запропонована в 1931 р. Р.Ф. Каном, детально розроблена Дж. М. Кейнсом. Динамічна модель мультиплікатора, що враховує фактор часу, була детально досліджена П. Самуельсоном, Ф. Махлупом, Дж. Робінсон, А. Хансеном та ін.

Надалі економісти дійшли висновку, що мультиплікативний ефект можуть викликати не тільки екзогенні фактори (наприклад, державні

асигнування), а й ендогенні (внутрішні) чинники. Підтвердженням цьому послужили: мультиплікатор споживання, кредитний, банківський, депозитний, податковий тощо.

У мультиплікаційному процесі чільне місце посідає *принцип акселератора*. Його сутність полягає у тому, що збільшений дохід, отриманий у результаті мультиплікативного впливу початкових інвестицій, приводить до зростання попиту на споживчі товари. Галузі, що випускають споживчі товари, розширюються, що зумовлює зростання попиту на товари виробничого призначення (засоби праці та предмети праці). Зміни у попиті на споживчі товари викликають значно суттєвіші зміни у попиті на товари виробничого призначення. Йдеться про те, що принцип акселератора стосується зміни попиту на готовий продукт. Він показує, що попит на інвестиції може бути викликаний зростанням продажу і доходу.

Модель акселератора (індукованих інвестицій) запропонував Джон Моріс Кларк. Акселератор є відношенням приросту інвестицій до відносного приросту доходу, споживацького попиту або готової продукції, що викликав його, і виражається формулою:

$$V = \Delta I : (Y_t - 1 - Y_{t-2}),$$

де I – інвестиції, Y – дохід, t – час.

Акселератор – це коефіцієнт, який відображає залежність між інвестиційним та споживчим попитом.

Принцип акселерації полягає у тому, що збільшення або зменшення споживчих витрат викликає зміни в накопиченні капіталу. Збільшення споживчого попиту на товари викликає зростання виробничих потужностей. Зменшення споживчих витрат може скоротити доходи, що викличе зниження обсягу інвестицій.

У макроекономічних моделях акселератор поєднується з мультиплікатором (множником) і широко використовується для регулювання економіки за кордоном. Акселератор допомагає пригальмувати згасання мультиплікаційного процесу. Мультиплікатор та акселератор у поєднанні можуть забезпечити постійне зростання.

Питання на самостійне опрацювання

Види макроекономічної рівноваги: ідеальна і реальна, загальна і часткова, коротко- і довготермінова.

Рівновага на ринках благ, грошей і цінних паперів. Модель IS – LM.

Мультиплікатор споживчих витрат.

Література до теми 5

1. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка : підручник / за редакцією В. Д. Базилевича. 4-те видання, перероб і доп. Знання, 2008. 743 с. (Класичний університетський підручник).

2. Макроекономіка. Навч. посібник / за ред. Г. М. Пилипенко. 3-тє вид. перероб. і доп. Д. : Національний гірничий університет, 2009. 193 с. URL : <http://ep.nmu.org.ua/ua/files/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0%202009.pdf>

3. Макроекономіка : базовий електронний текст лекцій / укладачі : проф. Малий І. Й., проф. Радіонова І. Ф., доц. Куценко Т. Ф., доц. Федірко Н. В. та ін. К. : КНЕУ, 2017. 200 с. URL : https://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/kmdu%20fetau/2017/Macro_e-lectures_2017_.pdf

4. Макроекономіка. Навчальний посібник. За заг. Редакцією Зверякова М. І. URL http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/np_2015.pdf

https://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/kmdu%20fetau/2017/Macro_e-lectures_2017_.pdf

4. Макроекономіка. Навчальний посібник / за заг. редакцією Зверякова М. І. URL : http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/np_2015.pdf

5. Небава М. Теорія макроекономіки. URL : https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/14nebava_teoriya_makroekonomiki/

6. Яковенко Л. І. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2002. 180 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/1503132/>

7. Яковенко Л. І. Економічна теорія. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2005.

ТЕМА 6

МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ. БЕЗРОБІТТЯ ТА ІНФЛЯЦІЯ. МАКРОЕКОНОМІЧНА ДИНАМІКА

Основні питання теми

- 6.1. Безробіття як економічне явище. Види безробіття
- 6.2. Причини та наслідки безробіття
- 6.3. Інфляція, її види та наслідки
- 6.4. Взаємозв'язок інфляції і безробіття
- 6.5. Циклічний розвиток економіки, його причини
- 6.6. Види циклів
- 6.7. Економічне зростання та його показники
- 6.8. Типи і фактори економічного зростання

Терміни і поняття

- Безробіття,
- фрикційне безробіття,
- структурне безробіття,
- природний рівень безробіття
- циклічне безробіття,
- інфляція,
- дефляція,
- рівень інфляції,
- інфляція попиту,
- інфляція витрат,
- стагфляція,
- економічні коливання,
- економічний цикл,
- спад (рецесія),
- депресія (застій),
- пожвавлення,
- піднесення (бум),
- економічне зростання

6.1. Безробіття як економічне явище. Види безробіття

У ринковій економіці частина економічних ресурсів може виявитися незайнятою у виробництві. Це, зокрема, стосується людських ресурсів.

Явище незайнятості трудових ресурсів у процесі виробництва називають безробіттям.

Рівень безробіття визначається як співвідношення чисельності безробітних і чисельності робочої сили.

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{чисельність безробітних}}{\text{чисельність робочої сили}}$$

Сучасна економічна наука виділяє три види безробіття.

<i>Фрикційне безробіття</i>
<i>Структурне безробіття</i>
<i>Циклічне безробіття</i>

Фрикційне безробіття пов'язане з регіональними, професійними і віковими переміщеннями працівників (переїзд на нове місце проживання, одержання нової кваліфікації, навчання, догляд за дітьми тощо). За своїм змістом фрикційне безробіття є добровільним, це безробіття серед осіб, для яких пошук місця роботи, що відповідає їхній кваліфікації й індивідуальним перевагам, вимагає певного часу. Інформація про вакансії і претендентів на робочі місця недосконала, її поширення потребує часу. Територіальне переміщення робочої сили також не може бути миттєвим. Частина працівників звільняється за власним бажанням у зв'язку зі зміною професійних інтересів, місця проживання тощо. Тому фрикційне безробіття має переважно добровільний і короткочасний характер: у цієї категорії

безробітних є “готові” навички до роботи, які можна продати на ринку праці.

Структурне безробіття тісно зв'язане з особливостями розвитку окремих регіонів і галузей, при цьому надлишок праці в одних секторах чи регіонах може супроводжуватися її нестачею в інших. Структурна перебудова економіки збільшує масштаби цієї форми безробіття. Структурне безробіття зв'язане з технологічними зрушеннями у виробництві, які змінюють структуру попиту на робочу силу. Це безробіття серед осіб, професії яких виявилися “застарілими” чи менш необхідними економіці внаслідок науково-технічного прогресу. Структурне безробіття має переважно вимушений і більш довгостроковий характер, так як у цієї категорії безробітних немає готових до продажу навичок до роботи й одержання робочих місць для них пов'язане з професійною перепідготовкою, що нерідко супроводжується зміною місця проживання.

Поєднання фрикційного і структурного безробіття утворює *природний рівень безробіття* (рівень безробіття при повній зайнятості), який відповідає потенційному ВВП (обсяг ВВП, що виготовлений в умовах повної зайнятості або природного рівня безробіття). Фактичний і потенційний ВВП можуть не співпадати, як не завжди збігається фактичне і природне безробіття. Природний рівень безробіття визначається в результаті усереднення фактичного рівня безробіття в країні за попередні 10 років (чи за більш тривалий період) і наступні 10 років (використовуються прогнозні оцінки з урахуванням імовірнісної динаміки очікуваного рівня інфляції). Вважають, що природний рівень безробіття складає 4-5% від загальної кількості робочої сили.

Циклічне безробіття визначається змінами економічної кон'юнктури. Вона знижується під час циклічних підйомів і збільшується в періоди криз. Циклічне безробіття являє собою відхилення фактичного рівня безробіття від природного. У період циклічного спаду циклічне безробіття доповнює фрикційне і структурне; у періоди циклічного піднесення циклічне безробіття відсутнє.

Розрахунки фактичного і природного рівнів безробіття ускладнюються тим, що критерії віднесення окремих осіб до категорій зайнятих чи безробітних досить умовні. Звичайно безробітними вважаються ті, хто не має роботи на момент проведення статистичного обстеження, але активно шукає її і готовий приступити до роботи негайно. Люди, які мають

роботу, а також усі зайняті неповний робочий день чи тиждень, належать до категорії зайнятих.

Сукупність зайнятих і безробітних утворює робочу силу. Особи, які не мають роботи й активно її не шукають, вважаються такими, що вибули зі складу робочої сили. До цього числа належать особи працездатного віку, які потенційно мають можливість працювати, але за якимись причинами не працюють: учні, пенсіонери, бездомні, домогосподарки, ті, хто втратив надію знайти роботу і припинив її пошуки та інші. До складу робочої сили також не включаються особи, які тривалий час перебувають в інституціональних установах (психіатричних лікарнях, в'язницях тощо).

6.2. Причини та наслідки безробіття

Основними причинами існування природного (стійкого) рівня безробіття є наступні:

збільшення часу пошуку роботи в умовах існування системи страхування по безробіттю. Виплата допомоги по безробіттю відносно знижує стимули до швидкого працевлаштування – збільшується час на пошуки придатної роботи, на перепідготовку тощо. У довгостроковій перспективі це сприяє досягненню більшої збалансованості структури робочих місць і робочої сили. У той же час збільшення допомоги по безробіттю і терміну їх виплати сприяє росту чисельності безробітних та підвищенню рівня безробіття. Інструментом розв'язання цієї проблеми є державні інвестиції в інфраструктуру ринку праці (розгортання різних систем перепідготовки кадрів, підвищення їхньої професійної і географічної мобільності, удосконалювання інформації про вакансії тощо). У короткотерміновому періоді фінансування програм по регулюванню зайнятості може збільшити навантаження на державний бюджет, однак уже в середньо-терміновій перспективі це буде сприяти зниженню природного рівня безробіття;

стійкість (твердість) заробітної плати, яка породжує „безробіття очікування”, що виникає в результаті перевищення рівня реальної заробітної плати над її рівноважним значенням. „Твердість” заробітної плати приводить до відносної недостачі робочих місць: працівники стають безробітними тому, що при даному рівні заробітної плати пропозиція праці перевершує попит на працю і люди просто „очікують” можливості одержати роботу з фіксованою ставкою оплати.

Тенденція до збільшення природного рівня безробіття в довгостроковому періоді пов'язана зі збільшенням частки молоді в складі робочої сили; збільшенням частки жінок у складі робочої сили; частішими структурними зрушеннями в економіці.

Проблему залежності обсягів виробництва і безробіття вивчав американський економіст Артур М. Оукен. Аналізуючи цю проблему він виявив стійку статистичну закономірність, яка полягає в тому, що скорочення рівня безробіття в США на 1 % відповідало темпу росту обсягу ВВП на 2,5–3 %. Ця залежність відома як „закон Оукена” досить точно проявляється як в умовах США, так і в умовах інших країн (при інших параметрах).

Безробіття негативно впливає на економічне життя суспільства. Перш за все, безробіття приводить до економічних втрат, знижує рівень реального фактичного випуску ВВП. Для окремих осіб безробіття обертається повною чи частковою втратою доходу, зниженням життєвого рівня, приводить до росту злочинності, підвищення смертності, а також до захворювань. Тому держава активно впливає на процеси підвищення зайнятості, формує програми допомоги безробітним, у тому числі із застосуванням системи виплат соціальної допомоги, створення умов для навчання і здобуття нових професій.

6.3. Інфляція, її види та наслідки

Інфляція – стійка тенденція до підвищення середнього (загального) рівня цін.

В умовах інфляції різні види цін змінюються нерівномірно: одні ціни швидко збільшуються, інші повільно ростуть, треті залишаються без зміни. Дефляція – стійка тенденція до зниження середнього (загального) рівня цін. Рівень інфляції (темп росту цін) – відносна зміна середнього (загального) рівня цін. У макроекономічних моделях рівень інфляції може бути представлений як

$$p = P_n - P_{n-1},$$

де P_n – середній рівень цін у поточному році, P_{n-1} – середній рівень цін у попередньому році.

Середній рівень цін вимірюється індексами цін.

$$\text{Індекс цін} = \frac{\text{ціна ринкового кошика в даному році}}{\text{ціна аналогічного ринкового кошика в базовому році}} \times 100\%$$

Індекс цін у базовому році завжди прирівнюється до 100%.

Реальний обсяг ВВП визначається за такою формулою:

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{номінальний ВВП}}{\text{індекс цін}}$$

Розрізняють інфляцію попиту та інфляцію витрат. *Інфляція попиту* виникає як наслідок надлишкових сукупних витрат (сукупного попиту) в умовах, близьких до повної зайнятості. *Інфляція витрат* виникає як наслідок підвищення середніх витрат на одиницю продукції і зниження сукупної пропозиції. Цей тип інфляції приводить до стагфляції, тобто до одночасного росту інфляції і безробіття на фоні спаду виробництва (стагнація в сполученні з інфляцією). Підвищення середніх витрат відносно скорочує прибутки фірм, що приводить до зниження обсягів випуску і скорочення сукупної пропозиції в цілому. При незмінному рівні сукупного попиту зниження сукупної пропозиції приводить до росту середнього рівня цін і збільшення темпу інфляції.

Причини підвищення середніх витрат виробництва:

- підвищення номінальної заробітної плати, що не врівноважується збільшенням продуктивності праці;
- підвищення цін на сировину;
- збільшення податків.

Інфляція витрат певною мірою самообмежена: спад виробництва стримує додатковий ріст витрат виробництва, тому що при зростаючому рівні безробіття номінальна заробітна плата поступово знижується.

Поєднання інфляції попиту й інфляції витрат утворює інфляційну спіраль, у якій інфляційні очікування економічних агентів виконують роль передавального механізму. Бюджетно-податкова чи кредитно-грошова експансія, спрямована на короткострокове стимулювання сукупного попиту, викликає інфляцію попиту по мірі наближення економіки до стану

повної зайнятості ресурсів. В умовах інфляції попиту економічні агенти поступово коригують свою поведінку: ставки номінальної заробітної плати підвищуються в нових трудових угодах відповідно до зростання інфляції. Підвищення ставок номінальної заробітної плати викликає ріст середніх витрат виробництва, що є основою для розгортання інфляції витрат. Якщо уряд і Центральний банк не мають у своєму розпорядженні інструментів управління інфляційними очікуваннями, то на основі спіралі „заробітна плата – ціни” виникає гіперінфляція. Вона являє собою некеровану інфляцію зі швидким темпом росту цін, що робить особливо руйнівним вплив на зайнятість і випуск, тому що в цих умовах економічно вигідно вкладати кошти в спекулятивні операції, а не в інвестиції. Ситуація недовіри до непослідовної політики уряду і Центрального банку характерна для багатьох перехідних економік, є придатним “середовищем” для розгортання некерованої інфляції.

Вплив інфляції на рівень реальних доходів неоднозначний, суперечливий. Інфляція по-різному впливає на перерозподіл доходів залежно від того, чи є вона очікуваною чи непередбаченою. У випадку очікуваної інфляції економічні суб’єкти можуть вжити заходів для запобігання чи зменшення негативних наслідків інфляції, що, у протилежному випадку, відібується на величині їхніх реальних доходів. Коригування номінальних доходів (зокрема, банками) може бути здійснене з урахуванням рівняння Фішера:

$$i = r + p_n,$$

де i – номінальна ставка відсотка;

r – реальна ставка відсотки;

p_n – рівень очікуваної інфляції.

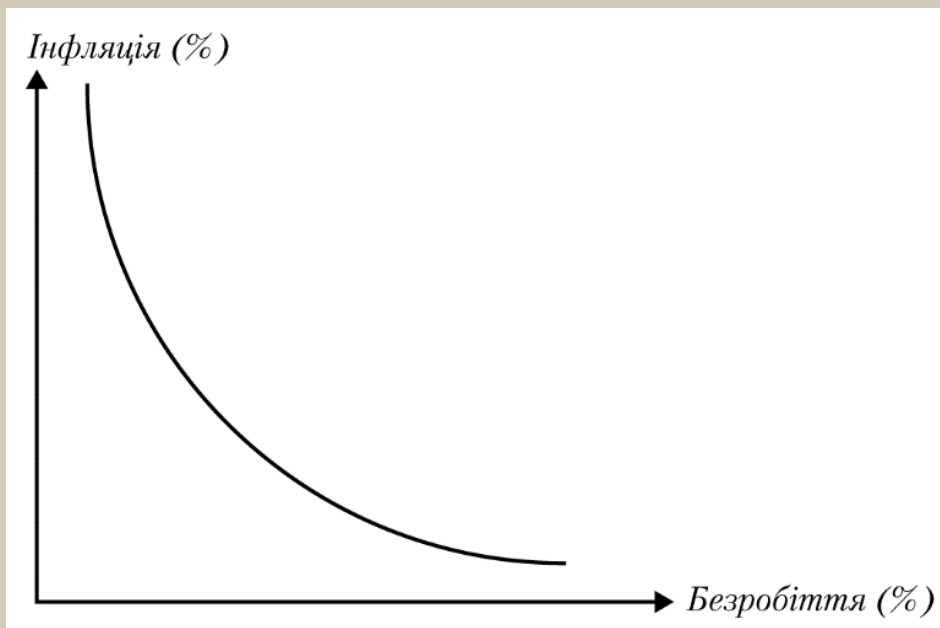
Непередбачена інфляція приводить до зниження всіх видів фіксованих доходів і “субсидує” тих економічних агентів, чий номінальний дохід зростає швидше, ніж середній рівень цін. В умовах несподіваної інфляції одержувачі позичок виграють за рахунок кредиторів, тому що борги повертаються грошима, які знецінилися. Уряди, що нагромадили значний державний борг, нерідко проводять політику короткострокового стимулювання інфляції, що сприяє відносному знецінюванню заборгованості.

Якщо економічні агенти мають диверсифіковані джерела доходів, то вони можуть одночасно „виграти” і „програти” в умовах росту рівня інфляції. В Україні та інших країнах з перехідною економікою наслідки дефляції виявляються важкими для значного числа домогосподарств тому, що в дореформених економіках основним видом сімейного доходу була фіксована заробітна плата. У міру реформування систем оплати праці і розширення числа джерел доходів негативні наслідки інфляції можуть поступово знівелюватися.

6.4. Взаємозв'язок інфляції і безробіття

В умовах наближення до потенційного обсягу виробництва виникає альтернатива між ростом зайнятості, з одного боку, і ростом рівня інфляції з іншого. Збільшення зайнятості і зниження безробіття супроводжуються ростом інфляції попиту, тому що в економіці постійно зменшується обсяг невикористаних ресурсів, і розширювати виробництво доводиться за рахунок “переманювання” ресурсів від однієї фірми до іншої, з однієї галузі в іншу, шляхом підвищення ставок заробітної плати і цін на інвестиційні товари. Зниження рівня інфляції попиту може бути досягнуте тільки шляхом обмеження зайнятості і збільшення безробіття. Це означає, що в короткостроковому періоді між рівнями інфляції і безробіття виявляється зворотна залежність, яку можна продемонструвати за допомогою кривої Філіпса.

У будь-який момент часу уряд, який управляє сукупними витратами, може вибрати на кривій Філіпса визначену комбінацію рівнів інфляції і безробіття для короткострокового тимчасового інтервалу. Цей вибір залежить від очікуваного темпу інфляції: чим вище очікувана інфляція, тим вище розташовується крива Філіпса. Вибір економічної політики в цьому випадку утруднюється, тому що фактичний рівень інфляції буде вищим для будь-якого рівня безробіття.

Рис. 6.1. Крива Філіпса

Однак формули і графіки не можуть повністю розкрити суть проблеми інфляції. Процес інфляції суперечливий. З одного боку, збільшуються грошові доходи, розширюються капіталовкладення, а з іншого – ріст цін веде до знецінювання невикористовуваного капіталу. Виграють не всі, а насамперед сильні фірми, що мають сучасне устаткування, ефективну організацію виробництва. У кращому положенні виявляються соціальні групи, які живуть на нефіксовані доходи, якщо їхні номінальні доходи будуть рости темпом, що випереджає ріст цін. Від інфляції можуть виграти люди, які взяли гроші в кредит, якщо не визначено, що відсоток за кредит повинний враховувати інфляційний ріст цін.

Однак, виходячи з-під контролю і навіть залишаючись відносно слабкою, регульованою, інфляція справляє на хід економічного розвитку суто негативний вплив. Внаслідок інфляції відбувається зниження реальних доходів населення; знецінювання заощаджень населення (підвищення відсотків на внески, як правило, не компенсує падіння реальних розмірів заощаджень); втрата зацікавленості у виробників у створенні якісних товарів (збільшується випуск товарів низької якості, скорочується виробництво відносно дешевих товарів); погіршення умов життя представників соціальних груп з твердими доходами (пенсіонерів, службовців, студентів, доходи яких формуються за рахунок держбюджету); ослаблення позицій владних структур (знижується довіра до урядових програм і заходів).

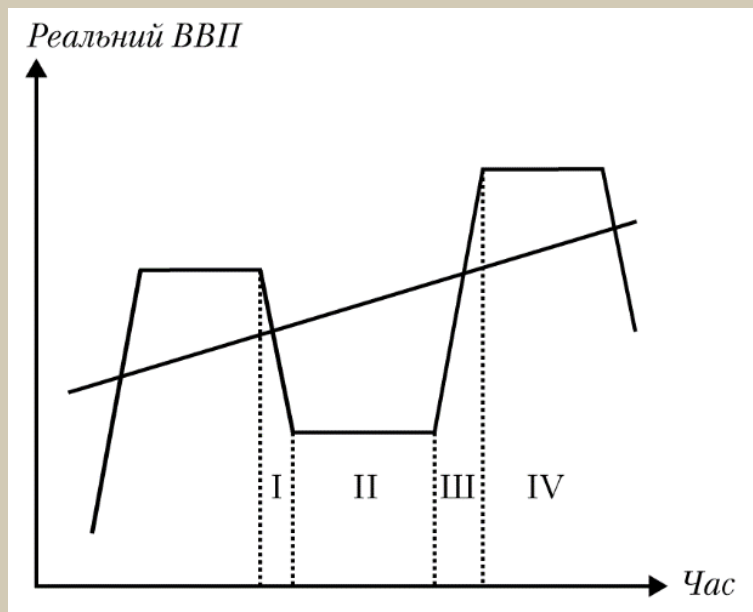
Управління інфляцією представляє найважливішу проблему економічної політики в цілому і грошово-кредитної зокрема. Способи управління неоднозначні й суперечливі за наслідками. Діапазон параметрів для проведення такої політики може бути дуже вузький: з одного боку, потрібно стримати розкручування інфляційної спіралі, а з іншого – підтримувати стимули виробництва, створювати умови для насичення ринку товарами. Управління інфляцією припускає використання комплексних мір, що допомагають у певній мірі сполучити незначний ріст цін зі стабілізацією доходів. Інструменти керування процесом відрізняються залежно від характеру і рівня інфляції, особливостей господарської ситуації, специфіки господарського механізму різних країн.

6.5. Циклічний розвиток економіки, його причини

У реальній дійсності економіка розвивається не по прямій лінії, а через постійні відхилення, спади і піднесення, характеризується циклічністю.

Економічний цикл виступає як сукупність періодичних спадів і підйомів в економіці, коливань ділової активності.

В економічному циклі виділяється чотири фази (див. рис. 6.2). Перша фаза – *спад (рецесія)*. Це період, коли найбільш яскраво проявляється невідповідність сукупної пропозиції та сукупного попиту (сукупна пропозиція переважає). Спостерігається різке падіння виробництва, обсяг фактичного ВВП скорочується спочатку до рівня потенційного ВВП, а потім – до нижчих показників. Зростають запаси нереалізованої продукції, скорочуються замовлення на виробництво і будівництво, масового характеру набувають банкрутства, рівень ділової активності падає. Зростає безробіття, пов'язане із скороченням виробництва, зменшується заробітна плата, внаслідок кризи збуту падають ціни (останнє більшою мірою стосується розвинутих економік, з потужним приватним сектором). Порушуються кредитні зв'язки, розладнується ринок цінних паперів, падають курси акцій. Виникає криза готівки, зростає норма банківського проценту.

Рис. 6.2. Економічний цикл і його фази

Друга фаза – депресія (застій). У цей період фактичний ВВП менше потенційного, економічні ресурси недовикористовуються, високе безробіття. Падіння виробництва припиняється, рівень цін стабілізується. Економіка ніби “завмирає” на місці. Поступово зменшуються запаси товарів, падає ставка банківського відсотка, збільшується обсяг вільного грошового капіталу. Починається оновлення основного капіталу.

Третя фаза – пожвавлення. Оновлення основного капіталу стає масовим. Виробництво розширюється до передкризового рівня, фактичний ВВП наближається до потенційного рівня і перевищує його, скорочується безробіття, пожвавлюється купівельна активність. Починають зростати ціни, збільшуються (до нормального рівня) товарні запаси, різко зростає попит на кредитні ресурси.

Четверта фаза – піднесення (бум). У цій фазі економіка досягає максимальної активності, росте зайнятість. Фактичний ВВП перевищує передкризовий рівень. Ціни підвищуються. Збільшуються товарні запаси, зростають замовлення на нове виробництво і будівництво, збільшується кредитна заборгованість фірм. Виробництво втрачає зв’язок з динамікою платоспроможного попиту. Економіка прямує до нового спаду.

Економічний цикл часто асоціюється зі змінами обсягу виробництва. Вважається, що обсяг виробництва, який вимірюється ВВП, є надійним показником стану економіки. Однак важливо відзначити, що економічний цикл у фазі підйому виявляється не у рості ВВП як такому, а в темпах цього росту. Негативні значення темпу росту протягом визначеного періоду часу,

як правило шести і більше місяців, розглядаються як ознака спаду в економіці. Напроти, незмінно високі з місяця в місяць темпи росту свідчать про те, що економіка переживає піднесення.

Коливальна економічна динаміка спостерігається вже упродовж 200 років. Перша найбільш відома криза сталася в Англії в 1825 р., потім кризи наступили в Англії і США – у 1836 р., у США – у 1841 і 1847 рр. Першою світовою кризою вважається криза 1857 р., потім були кризи в 1873, 1882, 1890 рр. Нищівною була криза 1900–1901 рр., яка почалася одночасно в США і Росії й обрушилася насамперед на металургійну промисловість. Світова криза 1929–1933 рр. (в літературі її називають „Велика депресія”) за своєю глибиною перевершила всі попередні, її наслідки вивчаються до цих пір. 28 жовтня 1929 р. в історії світової економіки відомий як „чорний понеділок”, коли біржі Уолл-Стріт оголосили про катастрофічне падіння курсу цінних паперів і початок „Великої депресії”. Епіцентром світової кризи 30-х рр. ХХ ст. стали США, поступово вона охопила весь індустріальний світ.

У другій половині ХХ ст. виявилася тенденція до відносного ослаблення циклічних коливань. Одночасно з цим спостерігається їхнє частішання.

Кризи у другій половині ХХ ст., особливо в кінці, а також на початку ХХІ ст. відбувалися доволі часто, кожні 3-5 років.

1948-1949 рр. – світова економічна криза

1953-1954 рр. – криза перевиробництва;

1957-1958 рр. – криза перевиробництва;

1960-1961 рр. – фінансова криза, криза перевиробництва;

1966-1967 рр. – криза перевиробництва;

1969-1971 рр. – світова економічна криза, фінансова криза;

1973-1975 рр. – світова економічна криза;

1979-1982 рр. – світова економічна криза, нафтова криза;

1987 р. – «Чорний понеділок», фінансова криза;

1990-1992 рр. – криза перевиробництва;

1994-1995 рр. – мексиканська фінансова криза (світова);

1997-1998 рр. – азіатська криза (світова);

2000 р. – фінансова криза, обвал цін на акції високотехнологічних компаній;

2008-2009 рр. – світова фінансова криза.

2020 р. – «коронакриза», пов'язана з пандемією COVID 19.

Новою і специфічною за формами прояву виявилася криза в країнах з перехідною економікою, які проводили реформи по перетворенню централізованої системи господарства в ринкову. Так, специфічними рисами кризи в Україні виявилася стагфляція (поєднання падіння виробництва з інфляцією), дуже високі темпи інфляції, відсутність масових банкрутств, розвиток переважно прихованих форм безробіття.

Причинами економічних циклів у економічній теорії називають різноманітні явища: плями на сонці і рівень сонячної активності; війни і революції; вибори; високі темпи зростання населення; оптимізм та песимізм інвесторів, зміна пропозиції грошей, технічні й технологічні інновації тощо. Найпоширенішими сьогодні є такі напрямки дослідження причин криз і циклів.

По-перше, пояснення криз недоспоживанням народних мас, що викликає обвал виробництва. Подолати кризу можна через стимулювання споживання. Тим часом, нерівномірна динаміка споживання, як переконає нас практика, являє собою швидше наслідок, ніж причину економічного циклу. По-друге, кризи пов'язують з відсутністю “правильних пропорцій” між галузями і регіонами, з нерегульованою діяльністю підприємців. Складовою частиною цих поглядів можна вважати концепцію, що пояснює кризи збоями в грошовому обігу чи в банківській сфері. По-третє, популярним є пошук причин циклічного розвитку в конфлікті умов виробництва й реалізації, у суперечності між виробництвом, що прагне до розширення, і ростом платоспроможного попиту. Економічна криза виявляє істотні зміни в сукупній пропозиції і сукупному попиті, тому криза є не тільки результатом порушення пропорційності розвитку суспільного виробництва, але й імпульсом до досягнення рівноваги і збалансованості національної економіки. Така широта поглядів пояснюється складністю і важливістю даного економічного явища.

Основною причиною економічних циклів виступає невідповідність між сукупним попитом та сукупною пропозицією, між сукупними витратами і сукупним обсягом виробництва. Тому циклічний характер розвитку економіки може бути пояснений: або зміною сукупного попиту при незмінній величині сукупної пропозиції (зростання сукупних витрат веде до підйому, їхнє скорочення обумовлює рецесію); або зміною сукупної

пропозиції при незмінній величині сукупного попиту (скорочення сукупної пропозиції означає спад в економіці, її ріст – підйом).

6.6. Види циклів

Виділення видів економічних циклів базується на тривалості функціонування різних частин фізичного капіталу в економіці. Відповідно до тривалості розрізняють такі види циклів:

- столітні, такі, що тривають сто і більше років та пов'язані з появою наукових відкриттів і винаходів, здійсненням переворотів у технології виробництва (вік пару змінився віком електрики, а затим – віком електроніки й автоматики).
- „цикли Кондратьєва” або „довгі хвилі”, тривалість яких складає 50-70 років (названі на честь російського економіста М. Кондратьєва). Відповідно до теорії „довгих хвиль” М. Кондратьєва НТР розвивається хвилеподібно, з циклами довжиною у п'ятдесят років. Протягом останніх віків технологічну еволюцію можна розділити на п'ять хвиль і виділити п'ять технологічних укладів.
- класичні цикли або середні, тривають 10–12 років і пов'язані з масовим оновленням основного капіталу, тобто обладнання;
- короткі цикли тривалістю 2–3 роки, пов'язані з процесами у сфері грошових відносин.

Застосування теорії “довгих хвиль” до економічного розвитку дозволяє виділити такі *технологічні уклади*.

Перший уклад сформувався в 1785–1835 рр., базувався він на використанні енергії води, парових двигунів та нових технологіях у текстильній промисловості. В ній переважали дрібні ремісничі майстерні або підприємства з невеликою – до 100 чоловік – кількістю працівників. Одночасно розвивалося виробництво засобів виробництва для текстильної промисловості (верстати, барвники, хімічні продукти), а також металургійна промисловість.

Формування другого технологічного укладу (1830–1890 рр.) пов'язане з розвитком залізничного транспорту та механізацією виробництва практично всіх видів продукції на базі використання парового двигуна. Основою економіки стає виробництво парових двигунів, у тому числі для залізничного і морського транспорту, що зробило можливим формування мережі залізниць і морських шляхів, розвивається верстатобудування. Одночасно з переважним розвитком вугледобування та транспортної

інфраструктури виникають сектори, пов'язані з виробництвом сталі, електроенергії, газу, синтетичних матеріалів, розвивається важке машинобудування. Організаційно-економічні відносини характеризуються появою поряд з дрібними формами підприємств з кількістю працівників більше тисячі, з'являються нові форми підприємництва, поширюється акціонерна власність.

Третя хвиля технологічного розвитку (1880–1940 рр.) базувалася на використанні електроенергії в промисловому виробництві, розвитку важкого машинобудування, електроенергетичної промисловості, використанні сталевого прокату та нових відкриттях в області хімії. В Європі сформувався потужний військово-промисловий комплекс, розвинулося високоприбуткове нафтодобування в США, поширився радіозв'язок та телеграф. Почалося виробництво автомобілів та літаків, алюмінію, пластмас, товарів довгострокового користування, засобів радіо- та телекомунікацій. Подальші організаційно-економічні зрушення вивели на ринок величезні фірми, картелі, трести, поширилася практики поглинань дрібних компаній великими. В цей період панують монополії та олігополії, а держава здійснює контроль або володіє природними монополіями. Починається процес концентрації банківського та фінансового капіталу.

Четвертий технологічний уклад (1930–1990 рр.), заснований на подальшому розвитку електроенергетики, в основному базується на використанні нафти та нафтопродуктів, газу, засобів зв'язку, нових синтетичних матеріалів. Це період масового виробництва автомобілів, літаків, товарів довгострокового користування, засобів озброєння. Символом цього періоду стає масове виробництво на основі використання конвеєрної технології [Г. Форда](#). З'являються і поширюються комп'ютери і програмне забезпечення. Панує олігопольна конкуренція, капітал виходить за національні рамки, реальністю стає транснаціоналізація виробництва.

Із середини 80-х рр. ХХ ст. почалася п'ята хвиля технологічної еволюції. Вона спирається на найновіші досягнення в галузі мікроелектроніки, інформатики, біотехнології, генної інженерії, нових видів енергії, освоєння космічного простору, супутникового зв'язку. Розрізнені фірми – від дрібних до найбільших – об'єднуються єдиною електронною мережею, тісно взаємодіють у галузі технології контролю якості продукції, планування інвестицій. Спирається на досягнення в галузі мікроелектроніки, інформатики, біотехнології, генної інженерії, нових видів

енергії, матеріалів, освоєння космічного простору, супутникового зв'язку і т.п.

Шостий технологічний уклад (початок датується 2010 р.) базується на розвитку робототехніки, біотехнологій, молекулярної біології та генної інженерії, нанотехнологій, систем штучного інтелекту, глобальних інформаційних мереж, інтегрованих високошвидкісних транспортних систем. Відбувається подальша автоматизація виробництва, розвиваються космічні технології, виробництво конструкційних матеріалів з наперед заданими властивостями, атомна промисловість, авіаперевезення, зростає частка відновлювальної енергетики.

Економічна система будь-якої країни завжди функціонує на базі кількох технологічних укладів. Україна долучилася до загальносвітового техніко-економічного розвитку в кінці XIX ст., на рівні третього технологічного укладу, при значному впливі першого і другого укладів. У подальшому нові уклади втілювалися в життя шляхом „доганяючої неорганічної модернізації”, яка не виростала природним чином з попередніх укладів, а співіснувала з ними, часто віднімаючи дефіцитні ресурси, підштовхуючи їх до передчасної деградації, ще до завершення нормального циклу розвитку. В цих умовах сформувалася така структура промисловості, в якій значну роль відіграють галузі, що були лідерами технічного прогресу в XIX та XX ст. – так звані 3-й і 4-й технологічні уклади, при незначній ролі галузей 5-го та 6-го укладу – промисловості XXI ст. Технологічна багатокладність важлива, оскільки впливає на економічний розвиток, формуючи економіку нового типу, а також трансформує поведінку учасників економічних відносин, які в сучасних умовах змушені продукувати нову стратегію економічної діяльності.

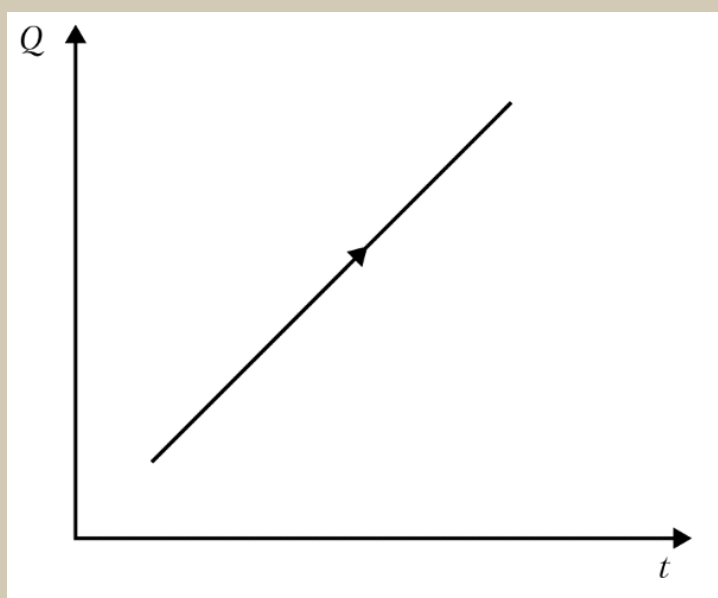
6.7. Економічне зростання та його показники

Економічне зростання являє собою довгострокову тенденцію збільшення реального ВВП, вважається основою підвищення добробуту суспільства.

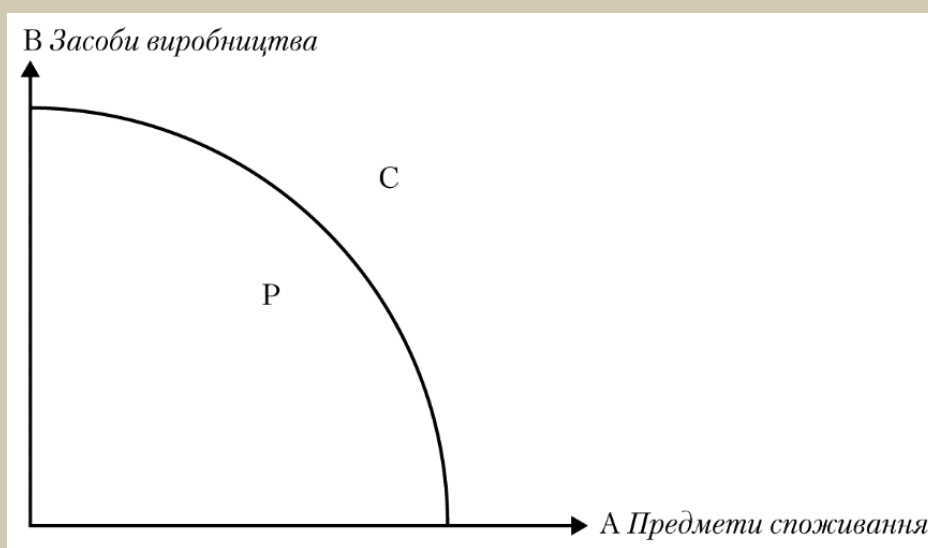
У цьому визначенні тенденція означає, що реальний ВВП не обов'язково повинен збільшуватися щороку, а вказується лише напрямок руху економіки, так званий „тренд”; довгострокова вказує на те, що

економічне зростання є показником, який характеризує довгостроковий період, а тому мова йде про збільшення потенційного ВВП (тобто ВВП при повній зайнятості ресурсів), про ріст виробничих можливостей економіки. При цьому мова йде про реальний ВВП, а не номінальний, ріст якого може відбуватися за рахунок росту рівня цін навіть при скороченні реального обсягу виробництва. Отже, важливим показником економічного росту виступає показник величини реального ВВП.

Графічно економічне зростання можна представити за допомогою кривої реального ВВП (див. рис. 6.3), а також кривою виробничих можливостей (див. рис. 6.4).

Рис. 6.3. Крива реального ВВП

Рис. 6.4. Крива виробничих можливостей

На рис. 6.3 крива відображає довгостроковий тренд, тенденцію збільшення реального ВВП (у випадку його зростання). Якщо відбувається скорочення випуску реального ВВП, то крива вказуватиме напрямом його зменшення.

На рис. 6.4 економічне зростання ілюструється кривою виробничих можливостей, яка відображає обмеженість ресурсів у економічній системі у визначений період часу. Кожна точка на кривій відповідає деякому сполученню кількості споживчих та інвестиційних товарів, яку можна виробити за допомогою наявних ресурсів. Якщо ставиться завдання збільшити випуск споживчих товарів, то в даних умовах перехід з точки А в точку В можливий лише у випадку скорочення виробництва інвестиційних товарів. Якщо економіка перейде на нову криву виробничих можливостей (точка С), то це буде характеризуватися одночасним ростом випуску споживчих і інвестиційних товарів. Відбувається економічне зростання або перехід на новий рівень виробничих можливостей, що представляється як зсув кривої виробничих можливостей.

Показник реального ВВП широко використовується для оцінки рівня економічного розвитку країни. Однак цей показник абсолютний, він не може відображати рівень життя населення країни. Точніше цей рівень показує відносний показник ВВП на душу населення. Про економічне зростання свідчить ріст рівня реального добробуту населення.

Швидкість економічного зростання або його динаміка у різних країнах неоднакова. Вона виражається в середньорічних темпах приросту реального ВВП, а також приросту реального ВВП на одну особу впродовж певного періоду часу.

6.8. Типи і фактори економічного зростання

Щоб пояснити, чому одні країни розвиваються швидше, ніж інші, необхідно проаналізувати типи і фактори економічного зростання. Збільшення виробничих можливостей і ріст потенційного ВВП пов'язані зі зміною кількості та якості ресурсів. Відповідно виділяють два типи економічного зростання: екстенсивний і інтенсивний. Екстенсивний тип економічного зростання обумовлений збільшенням кількості ресурсів, простим додаванням факторів, інтенсивний тип пов'язаний з удосконаленням якості ресурсів, використанням досягнень науково-технічного прогресу. Відповідно до двох типів економічного росту виділяють дві групи факторів.

Перша група – фактори екстенсивного типу, які впливають на кількість ресурсів: праці, землі, капіталу, підприємницьких здібностей. До цієї групи належать:

- використання більшої кількості робочої сили;
- будівництво нових підприємств;
- використання додаткового устаткування;
- залучення в господарський оборот нових земель;
- відкриття раніше невідомих родовищ і збільшення видобутку корисних копалин;
- зовнішня торгівля, яка дозволяє збільшити кількість ресурсів тощо.

При цьому кваліфікація робітників, продуктивність їхньої праці, якість устаткування і технології не змінюються, а відтак залишається незмінною і віддача продукції та доход на одиницю праці і капіталу.

Друга група – фактори інтенсивного типу, які впливають на якість ресурсів. Серед них називають такі:

- підвищення рівня кваліфікації і професійної підготовки робочої сили;
- використання досконалішого устаткування, найбільш передових технологій (у першу чергу, ресурсозберігаючих);
- наукова організація праці;
- застосування ефективних методів державного регулювання економіки.

Найважливіша роль серед інтенсивних факторів росту відводиться науково-технічному прогресу (НТП), який заснований на нагромадженні і поширенні знань, що є у розпорядженні суспільства, на наукових відкриттях і винаходах, що дають нові знання; на інноваціях, які є формою реалізації наукових відкриттів і винаходів. Саме науково-технічний прогрес забезпечує удосконалення якості ресурсів.

6.9. Сучасні теорії економічного зростання та розвитку

Кейнсіанські моделі економічного зростання. Прибічники кейнсіанської теорії запропонували кілька моделей, які базуються на методології Дж. М. Кейнса. Так Американський економіст [О. Домар](#) розробив модель для визначення умов макроекономічної рівноваги у динамічній економічній системі. У цій моделі досліджуються Інвестиції, які є фактором розширення виробничих потужностей економіки, а не лише чинником формування доходів.

Нобелівський лауреат 1971 р., розробник національного рахівництва, [С. Кузнець](#) зауважував, що добробут нації навряд чи може бути виведений з виміру національного доходу, а проблеми економічного зростання виходять за рамки суто економічних, оскільки вимірюється річний потік, а не запас багатства, його розподіл, стан здоров'я громадян або тривалість життя. Тож слід спиратися на інші соціальні науки – соціологію, політологію, демографію.

Загалом дослідники вже доволі давно критикують прагнення до постійного зростання ВВП, висловлюють тривогу зростанням розшарування, високою диференціацією доходів. Сплеск інтересу до гуманітарних аспектів економіки викликала криза 2008 р., після якої політики і дослідники почали висловлювати ідеї про [сталій розвиток](#), «зелене», інклюзивне зростання. Необ'єктивний показник ВВП пропонується замінити новим компасом, який би враховував соціальні та екологічні характеристики. відмову від зростання ВВП як умови добробуту, а звернутися до поліпшення стану людини.

Сучасний погляд вимагає підходу до оцінки динаміки економічного розвитку з точки зору його вимірювання на основі інтеграції економічних, соціальних та екологічних складників. Це знайшло відображення, зокрема, в сформульованих ООН 17 цілях сталого розвитку (глобальних цілях), що набули чинності 1.01.2016 р. [3]. Прийнятий 25 вересня 2015 року офіційний документ ([Резолюція](#)) [Генеральної Асамблеї ООН](#) «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» оголошує новий план дій, орієнтований на виведення світу на траєкторію сталого та життєстійкого розвитку.

Сучасні економіки залежать від зростання економічно, фінансово, політично, соціально. У фінансовому сенсі компанії залежать від зростання доходів від вкладених коштів, тож мають збільшувати обсяги продажу товарів, частку ринку. Політично, оскільки політики бажають формувати бюджети за рахунок більших сум сплачених податків, без підняття податкових ставок. Соціально – через конс'юмеризм, масове споживання, яке панує і повсякчас підштовхує споживачів до все нових витрат на товари.

XX ст. збагатило підходи до дослідження розвитку теоріями [К. Ерроу](#), [Р. Солоу](#) (лауреат Нобелівської премії з економіки 1987 р.), а Нобелівську премію з економіки 2018 р. отримали [Вільям Нордхаус](#) і [Пол Ромер](#) за досягнення саме в теорії економічного зростання, класичній області економічної науки. Так, модель П. Ромера – ендогенного економічного

зростання – продемонструвала ключову роль для розвитку економіки поширення технологій та ідей, а також сприйняття інновацій. Між тим, технічний прогрес важливе, але не єдине джерело зростання. [В. Нордхаус](#) зробив внесок до базової моделі економічного зростання Р. Солоу, дослідивши вплив змін клімату.

На початку XXI ст. був представлений з інституціональний підход [Дарона Аджемоглу](#) і [Джеймса А. Робінсона](#), в якому автори оцінюють вплив інклюзивних та екстрактивних інститутів на стан економічної системи. *Екстрактивні інститути* (такі, що вилучають доходи і багатство однієї частини суспільства на користь іншої – олігархів і чиновників) зорієнтовані на концентрацію економічних ресурсів в руках елітарних груп суспільства, подавляють ефективну конкуренцію, тяжіють до консервації способу виробництва, не захищають права власності і не створюють дієвих стимулів економічної активності та інновацій, а подеколи – відверто перешкоджають впровадженню нових технологій. *Інклюзивні форми* економічного устрою (такі, що з плином часу забезпечують доступ все більшої частини суспільства до генерування національного багатства) базовані на рівних умовах для всіх учасників економічної діяльності, стимулюванні вільного економічного обміну, заохоченні креативного підходу, соціальних та економічних інновацій, технологічних нововведень, а також на охороні права власності. Саме на функціонуванні таких інститутів неявно базуються теорії ендогенного зростання. Чому ж інститути в різних країнах значно відрізняються? Відповідь дослідників – інститути встановлюються не суспільством в цілому, а тією його частиною, яка має політичну владу. Група, що має економічну владу, використовує її для отримання політичної влади, надалі трансформуючи її у вигідні для себе, а не для всього суспільства, інститути.

Питання на самостійне опрацювання

Сталий розвиток

Теорії безробіття

Соціально-економічні наслідки інфляції

Антиінфляційна політика

Моделі економічного циклу

Моделі економічного зростання

Література до теми 6

1. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка : підручник / за редакцією В. Д. Базилевича. 4-те видання, перероб і доп. Знання, 2008. 743 с. (Класичний університетський підручник).

2. Макроекономіка. Навч. посібник / за ред. Г. М. Пилипенко. 3-тє вид. перероб. і доп. Д. : Національний гірничий університет, 2009. 193 с. URL : <http://ep.nmu.org.ua/ua/files/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0%202009.pdf>

3. Макроекономіка : базовий електронний текст лекцій / укладачі : проф. Малий І. Й., проф. Радіонова І. Ф., доц. Куценко Т. Ф., доц. Федірко Н. В. та ін. К. : КНЕУ, 2017. 200 с. URL : https://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/kmdu%20fetau/2017/Macro_e-lectures_2017_.pdf

4. Макроекономіка. Навчальний посібник / за заг. редакцією Зверякова М. І. URL : http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/np_2015.pdf

5. Небава М. Теорія макроекономіки. URL : https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/14nebava_teoriya_makroekonomiki/

6. Яковенко Л. І. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2002. 180 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/1503132/>

7. Яковенко Л. І. Економічна теорія. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2005.

8. Горкіна Л. ., Довбенко М. В. Теорія економічного зростання: нобелівський аспект. Економіка і прогнозування. 2005. URL : http://eip.org.ua/docs/EP_05_3_147_uk.pdf

9. Савченко М. В., Шкуренко О. В. Детермінанти фінансово-економічної кризи в умовах глобалізації. *Економіка і організація управління*. 2018. № 3. С.37-47. URL : <file:///N:/Downloads/6316-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-12682-1-10-20190227.pdf>.

10. Городніченко Ю. Економіка надії та відповідальності: за що дали Нобелівську премію з економіки 2018. URL : <https://kse.medium.com/kse-voice-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D1%96%D1%97-%D1%82%D0%B0->

<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/Prezentacii/Programa%20Ekonomichne%20stymyluvannia/analitichni-materiali-do-programi-stimulyuvannya-1.pdf>

11. Програма стимулювання економіки для подолання наслідків COVID 19 «Економічне відновлення». *Інформаційно-аналітичні матеріали*. URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/Prezentacii/Programa%20Ekonomichne%20stymyluvannia/analitichni-materiali-do-programi-stimulyuvannya-1.pdf>

ТЕМА 7

ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА. ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ І ДЕРЖАВНИЙ БОРГ

Основні питання теми

- 7.1. Поняття і види податків. Їх роль в економічній системі.
- 7.2. Державний бюджет: витрати і доходи держави.
- 7.3. Фіскальна (бюджетно-податкова) політика: мета, інструменти, види.
- 7.4. Переваги і недоліки фіскальної політики.
- 7.5. Стан державного бюджету. Концепції державного бюджету.
- 7.6. Дефіцит бюджету, його види. Способи фінансування дефіциту державного бюджету.
- 7.7. Державний борг, його причини, види і наслідки.

Терміни і поняття

- податкова система;
- прямі і непрямі податки;
- податкова ставка;
- податкові пільги;
- крива Лаффера;
- державний бюджет;
- фіскальна (бюджетно-податкова) політика;
- дискреційна фіскальна політика;
- недискреційна (автоматична) фіскальна політика;
- експансіоністська (стимулююча) фіскальна політика;
- рестрикційна (контрактивна) фіскальна політика;
- вбудований (автоматичний) стабілізатор;
- концепції державного бюджету;
- дефіцит державного бюджету;
- циклічний дефіцит;
- структурний дефіцит;
- державний борг.

7.1. Поняття і види податків. Їх роль в економічній системі

У якості обов'язкового елемента економічної системи виступають податки.

Податки, збори, платежі – це обов'язкові внески до бюджетів різних рівнів чи позабюджетних фондів, які здійснюються в порядку і на умовах, встановлених

Оподаткування – визначений законодавством країни механізм вилучення частини доходів громадян і підприємств на користь держави.

Сукупність усіх обов'язкових платежів до бюджету та позабюджетних фондів разом з методами та принципами їх побудови складає податкову систему.

Податкова система визначається економічною політикою країни і побудована в інтересах тих соціальних груп і партій, які знаходяться при владі. До основних принципів побудови податкової системи належать такі: простота, справедливість, рівномірність, однозначність.

Історичний розвиток суспільства дає приклади застосування різноманітних податків та зборів – від натуральних до відробітку та грошових платежів. Держава зберігає прийнятні податки і відмінняє ті, які історично віджили. Податки відрізняються за суб'єктами об'єктами, способами оподаткування, органами, які їх вилучають. Різноманітність податкових форм дозволяє залучити до бюджету певну частку всіх доходів платників податків, вартості майна виручки від різного роду операцій. Так реалізується вплив держави на різні сторони господарського життя.

Важливим елементом податкової системи є *податкова ставка* – величина податку на одиницю об'єкта оподаткування. Податкові ставки можуть бути виражені у відсотках, як, приміром, ставка прибуткового податку з громадян, податку з обороту, а також можуть виражатися у грошовій сумі з одиниці оподаткування, як плата за землю.

За способами оподаткування розрізняють *пропорційне, прогресивне та регресивне оподаткування*. Пропорційне оподаткування передбачає незмінність податкових ставок за будь-якого рівня доходів, за прогресивного оподаткування податкова ставка росте з ростом величини доходу, застосування регресивного підходу до вилучення податків передбачає зменшення податкових ставок у міру росту доходу (у світовій практиці застосовують доволі рідко). Вважається, що прогресивна шкала обмежує зростання доходів та підштовхує до приховування високих заробітків, внаслідок чого держава недоотримує податки до бюджету. Пропорційне оподаткування створює зацікавленість у зростанні доходів, однак посилює соціальну несправедливість.

За об'єктами оподаткування розрізняють *прямі та непрямі податки*. Прямі – це такі податки, об'єктом яких виступає дохід або майно платника. До прямих податків належить податок на прибуток підприємств і корпорацій, прибутковий податок, податок на зарплату, податки на майно, спадщину, дарування. У випадку дії прямих податків об'єкт оподаткування попередньо відомий. Непрямі податки – це такі, об'єктом яких виступає обіг та споживання певних товарів та послуг. Непрямі податки включаються в ціну реалізації товарів та послуг, по суті їх вилучають у платників і передають державі продавці товарів. До них належать акцизи, податок на додану вартість, мито.

Фіскальна полягає у вилученні у підприємства та окремих громадян частини їх доходів до державного бюджету.

Регулююча означає, що податки як активний компонент перерозподільчих процесів впливають на процес відтворення на підприємстві. Залежно від характеру впливу вони або *стимулюють* виробництво, а відтак – виконання фіскальної функції, або носять *дестимулюючий* характер, послаблюють прагнення до нагромадження капіталу. Це в свою чергу стримує розвиток виробництва в цілому, звужує так звану податкову базу – коло платників податків.

Функції податків:

- **фіскальна,**
- **регулююча,**
- **стимулююча.**

Регулювання відбувається через податковий механізм, який представляє сукупність організаційно-правових норм та методів управління оподаткуванням, включає в себе широкий арсенал інструментів – податкових ставок, способів оподаткування, пільг, санкцій. Загальні принципи оподаткування в Україні регулюються податковим

законодавством. Податкове законодавство України складається з [Конституції України](#); [Податкового кодексу України](#); [Митного кодексу України](#) та інших законів, чинних міжнародних договорів, якими регулюються питання оподаткування.

Всі ці закони періодично переглядаються, в них вносяться зміни відповідно до економічної ситуації.

7.2. Державний бюджет: витрати і доходи держави

Державний бюджет – це баланс доходів і витрат держави за визначений період часу (звичайно рік), що представляє собою основний фінансовий план країни.

Державний бюджет приймається законодавчим органом влади (парламентом, державною думою, конгресом і т. п.) набуває чинності закону й обов'язковий для виконання. Виконання державою своїх функцій потребує значних витрат. За цілями витрати держави можна класифікувати так:

- Витрати на політичні цілі: на забезпечення національної оборони і безпеки, тобто утримання армії, поліції, судів і т. п.; на утримання апарату управління;
- Витрати на економічні цілі: на утримання і забезпечення функціонування державного сектора економіки; на допомогу (субсидування) приватному секторові економіки;
- Витрати на соціальні цілі: на соціальне забезпечення (виплату пенсій, стипендій, допомог); на освіту, охорону здоров'я, розвиток фундаментальної науки, охорону навколишнього середовища.

Основними джерелами доходів держави є: податки (у т. ч. внески на соціальне страхування); прибуток державних підприємств; сеньйораж (доход від емісії грошей); доходи від приватизації.

Закон України [«Про Державний бюджет України на 2021 рік»](#) передбачає:

- доходи у обсягу 1, 084 трлн. грн,
- витрати у обсягу 1,32 трлн. грн,
- дефіцит бюджету 246,635 млрд. грн.

7.3. Фіскальна (бюджетно-податкова) політика: мета, інструменти, види

Фіскальна (бюджетно-податкова) політика держави – система регулювання економіки за допомогою державних витрат і податків, тобто, вона зводиться до впливу на економіку через податки і державні витрати.

Виділяють такі цілі фіскальної політики:

- згладжування коливань економічного циклу;
- забезпечення стійкого економічного зростання;
- досягнення високого рівня зайнятості при помірних темпах інфляції.

Фіскальна політика поділяється на два види: дискреційну і недискреційну (автоматичну).

Дискреційна фіскальна політика викликана свідомими рішеннями уряду стосовно державних витрат і податків з метою впливу на реальний обсяг національного доходу, зайнятість та інфляцію. Це активна фіскальна політика держави. В цьому випадку зазвичай приймаються нові закони чи вносяться зміни в діючі.

Основними інструментами дискреційної політики виступають:

- зміни ставок оподаткування;
- реалізація проектів суспільних робіт;
- працевлаштування населення.

Дискреційна фіскальна політика поділяється на два різновиди:

Експансіоністська (стимулююча) пов'язана із збільшенням державних витрат і зниженням податків або поєднує ці заходи (оскільки мультиплікативний ефект від державних витрат більше, ніж від зниження податків). У короткостроковому періоді така політика скорочує спад виробництва за рахунок дефіцитного фінансування.

Рестрикційна (контрактивна, стримуюча) пов'язана зі збільшенням податків і зниженням державних витрат або поєднує ці заходи, щоб обмежити інфляційне зростання економіки.

Недискреційна (автоматична) фіскальна політика не вимагає спеціальних рішень уряду, оскільки ґрунтується на дії вбудованих стабілізаторів, які приводять до автоматичної зміни податкових надходжень до державного бюджету і державних витрат. Це пасивна фіскальна політика.

Вбудовані (автоматичні) стабілізатори – це економічні механізми, що автоматично реагують на зміну економічної кон'юнктури та підтримують економічну стабільність на основі саморегуляції. У якості таких виступають: прогресивний прибутковий податок, допомоги по безробіттю, бідності, субсидії фермерам, а також система участі в прибутках. За допомогою вбудованих стабілізаторів залежно від стану економічної кон'юнктури змінюються податкові надходження і державні трансферти, таким чином вони згладжують циклічні коливання, але не усувають їх. В період економічного спаду вбудовані стабілізатори призводять до зменшення податкових надходжень до державного бюджету, зростання соціальних виплат і дефіциту державного бюджету. У період підйому відбувається зворотний процес.

7.4. Переваги і недоліки фіскальної політики

Застосовуючи фіскальну політику держава здатна досить ефективно впливати на основні макроекономічні параметри: обсяг національного виробництва, зайнятість, інфляцію. Всі інструменти фіскальної політики мають мультиплікативний ефект впливу на величину рівноважного сукупного випуску; після того, як прийняті урядом рішення про зміну інструментів фіскальної політики вступають у дію, результат їхнього впливу на економіку виявляється досить швидко, а дія автоматичних стабілізаторів взагалі не потребує спеціальних заходів. Представники кейнсіанства вважають, що фінансові інструменти є найнадійнішим засобом державного впливу на економіку.

Однак, зростання витрат бюджету (збільшення державних видатків чи трансфертів) або скорочення доходів бюджету (податків) в період спаду призводить до мультиплікативного зростання сукупного доходу, що збільшує попит на гроші і підвищує ставку відсотка на грошовому ринку (ціну кредиту). Оскільки кредити, у першу чергу, беруть фірми, то їх подорожчання веде до скорочення приватних інвестицій, тобто до “витиснення” частини інвестиційних витрат фірм, що має наслідком скорочення обсягу випуску товарів.

Доволі часто складно точно визначити час, коли закінчується період рецесії (спаду) і починається поживавлення чи момент, коли саме підйом перетворюється в перегрівання економіки. Помилка у трактуванні економічної ситуації і виборі типу та інструментів економічної політики може привести до дестабілізації економіки.

Представники монетаризму одним із найважливіших недоліків фіскальної політики вважають *дефіцит державного бюджету*. Справді, інструментами стимулюючої фіскальної політики, що проводиться у фазі спаду і спрямована на розширення сукупного попиту, виступають *збільшення державних видатків і трансфертів*, тобто витрат бюджету, і *зменшення податків*, тобто доходів бюджету, що веде до росту дефіциту державного бюджету. Не випадково рецепти державного регулювання економіки, які запропонував Дж. Кейнс, мають назву “дефіцитного фінансування”, а проблема фінансування дефіциту державного бюджету є однією з найважливіших макроекономічних проблем.

Отже, проведення фіскальної політики потребує ретельного економічного аналізу, врахування макропараметрів, має проводитися в комплексі з іншими заходами держави.

7.5. Стан державного бюджету. Концепції державного бюджету

Різниця між доходами і витратами держави складає сальдо (стан) державного бюджету.

Державний бюджет може перебувати в різних станах:

- доходи бюджету перевищують витрати ($T > G$), сальдо бюджету позитивне, що відповідає надлишку (або профіциту) державного бюджету;
- доходи рівні витратам ($G = T$), сальдо бюджету дорівнює нулю, тобто бюджет збалансований;
- доходи бюджету менші, ніж витрати ($T < G$), сальдо бюджету негативне, тобто має місце дефіцит державного бюджету.

На різних фазах економічного циклу стан державного бюджету різний. У фазі спаду доходи бюджету скорочуються (тому що скорочується ділова активність і, отже, база оподаткування), тому дефіцит бюджету збільшується, а профіцит зменшується. При бумі, навпаки, дефіцит бюджету зменшується (оскільки збільшуються податкові надходження, тобто доходи бюджету), а профіцит збільшується.

Дефіцит державного бюджету, як правило, оцінюється негативно, а найпопулярнішою є ідея збалансованого бюджету. Історично стосовно

стану державного бюджету висувалося три концепції: ідея щорічно збалансованого бюджету; ідея бюджету, збалансованого по фазах економічного циклу (на циклічній основі); ідея збалансованості не бюджету, а економіки

Сутність концепції щорічного збалансованого бюджету полягає в тому, що незалежно від фази економічного циклу щороку витрати бюджету повинні бути рівні доходам. Тому, приміром, у період спаду, коли доходи бюджету (податкові надходження) мінімальні, держава для забезпечення збалансованості бюджету повинна скорочувати державні витрати (державні закупівлі і трансферти). А оскільки зменшення і державних закупівель, і трансфертів веде до зменшення сукупного попиту, і, отже, обсягу виробництва, то ця міра приведе до ще більш глибокого спаду. Якщо в економіці бум, то, навпаки, наявні максимальні податкові надходження, тому для урівноваження витрат бюджету з доходами держава повинна збільшити державні витрати, що може викликати ще більше перегрівання економіки і, отже, ще більш високу інфляцію. Отже в такому підході до регулювання стану державного бюджету є ціла низка небезпечних наслідків.

Якщо звернутися до концепції державного бюджету, збалансованого на циклічній основі, то її суть у тому, що мати збалансований бюджет щорічно необов'язково. Важливо, щоб бюджет був збалансований у цілому впродовж економічного циклу: бюджетний надлишок, що збільшується в період буму (найбільш високої ділової активності), коли доходи бюджету максимальні, повинний використовуватися для фінансування дефіциту бюджету, що має місце в період рецесії (мінімальної ділової активності), коли різко скорочуються доходи бюджету. Ця концепція також має істотний недолік. Річ у тім, що фази буму і рецесії розрізняються за тривалістю і глибиною, тому суми бюджетного надлишку, який можна нагромадити в період буму, і дефіциту, що накопичується в період спаду, як правило, не збігаються, тому збалансований бюджет забезпечити не вдається.

Найпоширеніша концепція, відповідно до якої метою держави повинна бути не збалансованість бюджету, а стабільність економіки. Ця ідея була висунута Дж. Кейнсом у його роботі “Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей” (1936 р.) і активно використовувалася в економіках розвитих країн до середини 70-х рр. XX ст. Відповідно до поглядів Дж. Кейнса, інструменти державного бюджету (державні закупівлі, податки і трансферти) повинні використовуватися як антициклічні регулятори, що

стабілізують економіку на різних фазах циклу. Якщо в економіці спад, то держава з метою стимулювання ділової активності і забезпечення економічного підйому повинна збільшувати свої витрати (державні закупівлі і трансферти) і зменшувати податки, що приведе до росту сукупного попиту. І, навпаки, якщо економіка перегріта, то держава повинна скорочувати витрати і збільшувати податки (доходи), що стримує ділову активність і „охолоджує” економіку, веде до її стабілізації. Стан державного бюджету при цьому значення не має.

Оскільки теорія Дж. Кейнса була спрямована на розробку рецептів боротьби з рецесією (спадом) в економіці, то пропонувалося використовувати у першу чергу, інструменти бюджетного регулювання (збільшення державних закупівель і трансфертів, тобто витрат бюджету і зниження податків, тобто доходів бюджету), тобто ця теорія заснована на ідеї “дефіцитного фінансування”. Такий підхід переважав у більшості розвинутих країн у 50-і – 60-і рр. ХХ ст. Тож проблема хронічного дефіциту державного бюджету до середини 70-х рр. стала однією з основних макроекономічних проблем, що послужило однією з причин посилення інфляційних процесів.

7.6. Дефіцит бюджету, його види.

Способи фінансування дефіциту державного бюджету

Дефіцит державного бюджету – це перевищення державних видатків над державними надходженнями.

Розрізняють структурний та циклічний дефіцити державного бюджету.

Структурний дефіцит являє собою різницю між державними видатками і доходами бюджету за умови повної зайнятості.

Циклічний дефіцит – різниця між фактичним бюджетним дефіцитом та структурним дефіцитом. Він виникає у результаті циклічного падіння виробництва.

Дефіцит державного бюджету може бути профінансований трьома способами:

- за рахунок емісії грошей;
- за рахунок позики у населення своєї країни (внутрішній борг);

- за рахунок позики в інших країн або міжнародних фінансових організацій (зовнішній борг).

Перший спосіб називається емісійним або грошовим способом, а другий і третій – борговими способом фінансування дефіциту державного бюджету. Кожен має переваги й недоліки.

Емісійний спосіб фінансування дефіциту державного бюджету. Цей спосіб полягає в тому, що держава (Центральний банк) збільшує грошову масу, тобто випускає в обіг додаткові гроші, за допомогою яких покриває перевищення своїх витрат над доходами.

Позитивні наслідки емісійного способу фінансування:

Збільшення грошової маси в обігу є чинником зростання сукупного попиту і, отже, обсягу виробництва. Збільшення пропозиції грошей обумовлює на грошовому ринку зниження ставки відсотка (здешевлення ціни кредиту), що стимулює інвестиції і забезпечує зростання сукупних витрат і сукупного випуску. Таким чином, застосування емісійного способу може служити засобом виходу зі стану рецесії.

Це спосіб, який можна здійснити досить швидко. Зростання грошової маси відбувається у випадках, коли Центральний банк проводить операції на відкритому ринку і купує державні цінні папери і, оплачуючи продавцям (домогосподарствам і фірмам) їх вартість, випускає в обіг додаткові гроші (таку купівлю він може зробити в будь-який момент і в будь-якому необхідному обсязі), або за рахунок прямої емісії грошей (на будь-яку необхідну суму).

Недоліки емісійного способу фінансування:

Головний недолік цього способу полягає в тому, що в довгостроковому періоді збільшення грошової маси веде до інфляції, тобто це інфляційний спосіб фінансування. Це може викликати дестабілізацію економіки у період перегріву. Зниження ставки відсотка в результаті зростання грошової маси стимулює збільшення сукупних витрат (насамперед інвестиційних) і призводить до більшого піднесення ділової активності, збільшуючи інфляційний розрив і прискорюючи інфляцію.

Фінансування дефіциту державного бюджету за рахунок внутрішнього боргу. Цей спосіб полягає у тому, що держава випускає цінні папери (державні облігації і казначейські векселі), продає їх населенню (домогосподарствам і фірмам), а отримані кошти використовує для фінансування перевищення державних витрат над доходами.

Переваги.

Це неінфляційний спосіб: він не призводить до інфляції, тому що грошова маса не змінюється. Це доволі оперативний спосіб, оскільки випуск і розміщення державних цінних паперів можна здійснити порівняно швидко. Населення в розвинутих країнах охоче купує державні цінні папери, оскільки вони є високоліквідними (їх легко і швидко можна продати), високонадійними (гарантованими державою) і досить доходними (за ними виплачується відсоток).

Недоліки:

Цей спосіб зумовлює зростання державного боргу. Очевидно, що населення не буде купувати державні облігації, якщо вони не будуть приносити доход. Виплата відсотків за державними облігаціями називається “обслуговуванням державного боргу”. Чим більшим є державний борг (тобто чим більше випущено державних облігацій), тим більші суми мають спрямовуватися на його обслуговування боргу. У перспективі цей спосіб може призвести до зростання дефіциту бюджету. Виплата відсотків за державними облігаціями є частиною витрат державного бюджету, і чим вони більші, тим більшим є дефіцит бюджету. З’являється порочне коло: держава випускає облігації для фінансування дефіциту державного бюджету, виплата відсотків за якими провокує ще більший дефіцит. Якщо держава буде використовувати тільки цей метод фінансування дефіциту державного бюджету, то може наступити момент у майбутньому, коли дефіцит буде настільки великий (тобто буде випущена така кількість державних облігацій і витрати щодо обслуговування державного боргу будуть настільки значними), що його фінансування борговим способом буде неможливим, і прийдеться використовувати емісійне фінансування. Але при цьому величина емісії буде набагато більшою, ніж якщо проводити її у розумних розмірах (невеликими порціями) щороку. Зрештою це може призвести до сплеску інфляції.

Істотним недоліком боргового способу фінансування є „ефект витиснення” приватних інвестицій. Ми вже розглянули його механізм, аналізуючи недоліки фіскальної політики з погляду впливу на економіку збільшення витрат бюджету (державних закупівель і трансфертів) і скорочення його доходів, що породжує дефіцит бюджету. Розглянемо економічний зміст „ефекту витиснення” з погляду фінансування цього дефіциту. Збільшення кількості державних облігацій на фондовому ринку призводить до того, що частина заощаджень домогосподарств витрачається

на купівлю державних цінних паперів (що забезпечує фінансування дефіциту державного бюджету, тобто йде на невиробничі цілі), а не на придбання акцій та облігацій приватних фірм (що забезпечує розширення виробництва й економічний зростання). Це скорочує фінансові ресурси приватних фірм а, отже, й інвестиції. У результаті обсяг виробництва скорочується. Економічний механізм „ефекту витиснення” є наступним: збільшення кількості державних облігацій має наслідком зростання пропозиції облігацій на фондовому ринку. Розширення пропозиції облігацій призводить до зниження їхньої ринкової ціни, а ціна облігації знаходиться у зворотній залежності зі ставкою відсотка, отже, ставка відсотка росте. Ріст ставки відсотка обумовлює скорочення приватних інвестицій і скорочення обсягу випуску.

Фінансування дефіциту державного бюджету за допомогою зовнішнього боргу. У цьому випадку дефіцит бюджету фінансується за рахунок позик у інших країн або міжнародних фінансових організацій (Міжнародного валютного фонду – МВФ, Світового банку, Лондонського клубу, Паризького клубу та ін.). Це також вид боргового фінансування, але за рахунок зовнішнього запозичення.

Переваги подібного методу: можливість одержання великих сум, неінфляційний характер.

До недоліків слід зарахувати: необхідність повернення боргу й обслуговування боргу (тобто виплати як самої суми боргу, так і відсотків по боргу); неможливість побудови фінансової піраміди для виплати зовнішнього боргу; необхідність відволікання коштів з економіки країни для виплати зовнішнього боргу і його обслуговування, що веде до скорочення внутрішнього обсягу виробництва і спаду в економіці; при дефіциті платіжного балансу можливість виснаження золотовалютних резервів країни.

Отже, усі три способи фінансування дефіциту державного бюджету мають свої переваги і недоліки.

7.7. Державний борг, його види і наслідки

Державний борг – це загальна сума заборгованості уряду країни за випущеними і непогашеними позиками (включаючи нараховані за ними відсотки).

Державний борг може бути зовнішнім і внутрішнім.

Зовнішній борг – це заборгованість держави громадянам і організаціям інших країн.

Внутрішній борг – це заборгованість держави громадянам і організаціям власної країни.

За абсолютною величиною державного боргу неможливо визначити його тягар для економіки. Для цього використовується показник відношення величини державного боргу до величини національного доходу або ВВП, тобто $d = D/Y$.

Якщо темпи росту боргу менше, ніж темпи росту ВВП (економіки), то борг не загрожує економічному стану. При низьких темпах економічного росту державний борг перетворюється в серйозну макроекономічну проблему.

Небезпека великого державного боргу пов'язана не з тим, що уряд може збанкрутувати. Подібне неможливо, оскільки, як правило, уряд не сплачує борг, а рефінансує, тобто будує фінансову піраміду, випускаючи нові державні позики і роблячи нові борги для погашення старих. Крім того, уряд для фінансування своїх витрат може підвищити податки або випустити в обіг додаткові гроші.

Серйозні проблеми і негативні наслідки великого державного боргу полягають у такому: знижується ефективність економіки, оскільки відволікаються кошти із виробничого сектора економіки як на обслуговування боргу, так і на виплату самої суми боргу; доход від приватного сектора перерозподіляється до державного; посилюється нерівність у доходах; рефінансування боргу веде до зростання ставки відсотка, що викликає витиснення інвестицій у короткостроковому періоді, а у довгостроковому періоді може призвести до зменшення запасу капіталу і скорочення виробничого потенціалу країни; необхідність виплати відсотків по боргу може спричинити підвищення податків, що призведе до підриву дії економічних стимулів. Тягар виплати боргу перекладається на майбутні покоління, що може викликати зниження рівня їхнього добробуту.

Стан державного бюджету та зовнішній борг в Україні проілюструємо за допомогою таблиці 7.1. та 7.2.

Таблиця 7.1

**Зведений бюджет України
з 2011 по 2021 рр. (млн. грн.)**

	Доходи		Видатки		Кредитування		Сальдо	% ВВП
	% ВВП		% ВВП		% ВВП		(дефіцит бюджету)	
2011	398553,6	30.27	416853,6	31.66	4757,9	0.36	-23057,9	-1.75%
2012	445525,3	31.62	492454,7	34.95	3856,3	0.27	-50785,7	-3.60%
2013	442788,7	30.43	505843,8	34.77	535,2	0.04	-63590,3	-4.37%
2014	456067,3	29.11	523125,7	33.39	4972,1	0.32	-72030,5	-4.60%
2015	652031,0	32.94	679871,4	34.35	3057,8	0.15	-30898,2	-1.56%
2016	782748,5	32.84	835589,8	35.06	1841,3	0.08	-54682,6	-2.29%
2017	1016788,3	34.09	1056759,9	35.43	2122,1	0.07	-42093,8	-1.41%
2018	1184278,1	33.28	1250173,6	35.13	1893,0	0.05	-67788,5	-1.90%
2019	1289779,8	32.45	1370113,0	34.47	3983,2	0.10	-84316,4	-2.12%
2020	1376661,6	32.82	1595289,7	38.04	5316,2	0.13	-223944,3	-5.34%

Мінфін. Індекси. URL <https://index.minfin.com.ua/ua/>

Таблиця 7.2

**Зовнішній державний та гарантований державою борг України
з 2012 по 2021 рр. (млн. дол. США)**

	сукупний борг		державний борг		гарантований борг	
на 31.12.2011	37 474,5		24 507,1		12 967,5	
на 31.12.2012	38 658,8	3.16%	26 137,7	6.65%	12 521,1	-3.44%
на 31.12.2013	37 536,0	-2.90%	27 901,4	6.75%	9 634,6	-23.05%
на 31.12.2014	38 792,2	3.35%	30 809,1	10.42%	7 983,1	-17.14%
на 31.12.2015	43 445,4	12.00%	34 427,0	11.74%	9 018,5	12.97%
на 31.12.2016	45 604,6	4.97%	36 048,3	4.71%	9 556,3	5.96%
на 31.12.2017	48 989,4	7.42%	38 490,1	6.77%	10 499,3	9.87%
на 31.12.2018	50 462,5	3.01%	39 706,6	3.16%	10 755,8	2.44%
на 31.12.2019	48 940,8	-3.02%	39 342,5	-0.92%	9 598,3	-10.76%
на 31.12.2020	53 720,8	9.77%	44 510,7	13.14%	9 210,1	-4.04%
на 31.05.2021	53 897,5	0.33%	45 189,5	1.53%	8 708,0	-5.45%

Мінфін. Індекси. URL <https://index.minfin.com.ua/ua/>

У сукупність зовнішніх боргових зобов'язань держави входить також гарантований державою борг, що виникає внаслідок прийнятих на себе державою гарантій за зобов'язаннями третіх осіб, або прийняті на себе державою зобов'язання третіх осіб, які є зобов'язаннями резидентів даної економіки перед нерезидентами. Станом на 31 березня 2021 зовнішній державний та гарантований державою борг України становив 42,2% від валового зовнішнього боргу країни.

Питання на самостійне опрацювання

Податкова система. Принципи її побудови
 Податкова ставка її види, податкові пільги
 Крива Лаффера
 Мультиплікатори державних видатків, податків та збалансованого бюджету та їх врахування при проведенні фіскальної політики
 Проблеми поєднання фіскальних і монетарних інструментів
 Вплив дефіциту бюджету і державного боргу на національну економіку
 Захищені та незахищені статті державного бюджету
 Проблеми зовнішньої заборгованості і шляхи їх вирішення

Література до теми 7

1. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка : підручник / за редакцією В. Д. Базилевича. 4-те видання, перероб і доп. Знання, 2008. 743 с. (Класичний університетський підручник).

2. Макроекономіка. Навч. посібник / за ред. Г. М. Пилипенко. 3-тє вид. перероб. і доп. Д. : Національний гірничий університет, 2009. 193 с. URL : <http://ep.nmu.org.ua/ua/files/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0%202009.pdf>

3. Макроекономіка : базовий електронний текст лекцій / укладачі : проф. Малий І. Й., проф. Радіонова І. Ф., доц. Куценко Т. Ф., доц. Федірко Н. В. та ін. К. : КНЕУ, 2017. 200 с. URL : https://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/kmdu%20fetau/2017/Macro_e-lectures_2017_.pdf

4. Макроекономіка. Навчальний посібник / за заг. редакцією Зверякова М. І. URL : http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/np_2015.pdf

5. Небава М. Теорія макроекономіки. URL : https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/14nebava_teoriya_makroekonomiki/
6. Яковенко Л. І. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2002. 180 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/1503132/>
7. Яковенко Л. І. Економічна теорія. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2005.
8. Бюджетний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
9. Закон України «Про державний бюджет України на 2021 рік». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>.
10. 10 років вгору та вниз: бюджетний шлях України. Центр економічної стратегії. URL : <https://ces.org.ua/10-years-budget-way-ukraine>.
11. Мінфін. Індокси. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/>

ТЕМА 8

МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА

Основні питання теми

8.1. Грошовий ринок: попит і пропозиція.

8.2. Грошово-кредитна система: сутність та основні елементи. Роль центрального банку у грошово-кредитному регулюванні.

8.3. Мета та інструменти монетарної політики.

8.4. Види монетарної політики.

8.5. Переваги та недоліки грошово-кредитного регулювання економіки.

Терміни і поняття

- Монетарна політика;
- пропозиція грошей;
- попит на гроші;
- ціна грошей (ставка позичкового відсотка);
- грошові агрегати;
- цілі монетарної політики;
- інструменти монетарної політики;
- операції на відкритому ринку;
- норма обов'язкових резервів;
- облікова ставка (ставка рефінансування);
- стимулююча монетарна політика;
- стримуюча монетарна політика;
- “механізм грошової трансмісії”.

8.1. Грошовий ринок: попит і пропозиція

Грошовий ринок – це ринок на якому продається і купується особливий товар – гроші. Його основні елементи: пропозиція грошей, попит на гроші, ціна грошей (ставка позичкового відсотка).

Загальна кількість грошей в країні називається *пропозицією грошей*. *Грошова маса* – це сума загально визнаних платіжних засобів в економіці країни. Їх поділяють на готівкові гроші та кредитні гроші. *Готівкові гроші* – паперові грошові знаки та розмінна монета. Готівкові гроші є зобов'язаннями держави, яка по суті гарантує обов'язкове їх приймання в якості платіжних засобів. Їх частка, як правило, складає від 5 до 25% грошової маси у різних країнах. *Кредитні гроші* – платіжні зобов'язання суб'єктів господарювання, перш за все банків. Підприємства розраховуються між собою не готівковими грошима, а за допомогою відкритих у банках розрахункових рахунків, на яких ведеться запис руху грошових коштів підприємств. Розрахунковий рахунок виступає як ода із форм зобов'язання банку оплачувати обмінні операції господарюючих суб'єктів.

У грошовій масі прийнято виділяти так звані грошові агрегати: M_0 , M_1 , M_2 , M_3 (див. табл. 8.1).

Таблиця 8.1

Грошові агрегати

Позначення агрегату	Склад агрегату
M_0	Готівкові гроші в обігу
M_1	M_0 + розрахункові та поточні рахунки
M_2	M_1 + строкові депозити, ощадні вклади
M_3	M_2 + депозитні сертифікати та інші зобов'язання

Подібний поділ деякою мірою пов'язаний зі ступенем ліквідності платіжних засобів, тобто із їхньою здатністю обмінюватися на ті чи інші товари. Так, найвища ліквідність у готівкових грошей – M_0 . Розрахункові рахунки та поточні також вважаються високоліквідними, оскільки банки беруть зобов'язання на першу вимогу клієнта проводити з них платежі.

Строкові депозити – це гроші, що розміщуються на певний термін, їх дострокове повернення пов'язане із певними втратами для клієнта (втрати грошей і часу). Депозитні сертифікати – є свідоцтвами банків про депонування їх власниками певної суми грошей в установі банку. Ставки за ними диференційовані.

Попит на гроші формується у всіх секторах економічної системи, його пред'являють домогосподарства, фірми, держава. Його можна поділити на попит на гроші для здійснення угод і попит на гроші для заощадження (відповідно до двох функцій, які виконують гроші – засіб обігу і засіб нагромадження або збереження багатства). Чим більше в економічній системі здійснюється угод і купівлі товарів і послуг, тим більший попит на гроші, тобто попит на гроші для угод залежить від обсягу номінального ВВП (оскільки ВВП в даний рік фіксований, то крива вертикальна). Попит на гроші як засіб нагромадження визначається тим, що населення завжди частину свого доходу тримає у вигляді грошей (вони мають абсолютну ліквідність, але не приносять доходу) або у вигляді цінних паперів, приміром держоблігацій (вони приносять стійкий дохід, однак мають нижчу ліквідність). Вибір варіанту заощаджень залежить від рівня ставки відсотка: чим вона вища, тим більше цінних паперів купує населення і навпаки. Сукупний попит на гроші розраховується шляхом додавання цих двох видів попиту.

Пропозиція грошей контролюється державою. Цю функцію виконує центральний банк шляхом емісії грошей, а також через управління грошово-кредитною системою країни. Кількість необхідних для обігу грошей залежить від стану економіки, ця кількість фіксована на певний період. Пропозиція грошей має відповідати попиту на них. Вплив на пропозицію грошей здійснюється через монетарну (грошово-кредитну) політику.

8.2. Грошово-кредитна система: сутність та основні елементи. Роль центрального банку у грошово-кредитному регулюванні

Сукупність кредитних відносин разом з формами та методами кредитування, фінансовими та комерційними установами, що їх обслуговують, становить кредитну систему.

Головною ланкою кредитної системи є банки, які одночасно виступають і покупцями, і продавцями грошових коштів.

Банківська система – це сукупність банківських установ, що функціонують на території даної країни у взаємозв'язку між собою.

При цьому дії банків щодо залучення грошових коштів являють собою пасивні операції, а продаж та інвестування – активні.

Світовий досвід показує, що найефективніше себе зарекомендувала дворівнева банківська система: на вищому рівні діє центральний банк, який наділяється монопольним правом випуску грошей в обіг і контролю за станом грошового обігу; нижчий рівень складає розгалужена система комерційних банків. Може бути й інша структура, наприклад, у США функцію центрального банку виконує Федеральна резервна система, яка складається з Ради керуючих і 12 федеральних банків. Останні, щоб здійснювати контроль за всією грошовою масою і не допускати інфляції, пов'язані жорсткими угодами й підкоряються наказам лише Ради керуючих. Водночас ці 12 резервних банків виконують функції центральних банків для окремих територій, на яких вони розміщені.

Банківська система виконує такі основні функції:

- акумуляція тимчасово вільних грошових коштів;
- надання вільних грошових коштів в тимчасове розпорядження;
- створення кредитних грошей;
- кредитне регулювання;
- грошова емісія;
- випуск цінних паперів.

Найважливішою ланкою банківської системи є центральний банк, який забезпечує рівновагу грошового ринку та виступає посередником уряду в його позичкових і кредитних операціях.

Центральний банк виконує ключову роль в управлінні грошовою масою, валютним курсом і зберіганням валютних резервів країни. У більшості країн центральний банк володіє винятковим правом грошової емісії. Центральний банк в США – це Федеральна резервна система (ФРС), у Великобританії – Банк Англії, в Німеччині – Бундесбанк, в Японії – Банк Японії. ФРС – незалежна урядова установа; Банк Англії знаходиться в

державній власності і контролюється державою; Бундесбанк в значній мірі діє самостійно.

Основні завдання Центрального банку:

- забезпечення стабільності грошового обігу;
- проведення державної політики у сфері кредиту, грошового обігу, розрахунків і валютних відносин.

Центральний банк виконує такі функції:

- здійснює емісію грошей і організацію їх обігу;
- акумулює і зберігає касові резерви інших кредитних установ;
- забезпечує кредитування комерційних банків і здійснює контроль за їх діяльністю.

З метою реалізації своїх функцій центральний банк використовує такі основні інструменти:

- встановлює норму обов'язкових резервів для комерційних банків (мінімальну частку депозитів, яку комерційні банки повинні зберігати у вигляді резервів – безпроцентних внесків – у центральному банку);
- проводить операції на відкритому ринку (купівля або продаж державних цінних паперів):
- встановлює облікову ставку (ставку рефінансування, за якою центральний банк кредитує комерційні банки).

Центральний банк в Україні має назву [Національний банк України](#) (НБУ). НБУ як емісійний центр став провідним фінансовим інститутом у нашій державі. Стосовно інших банків він виступає банком банків, кредитором і регулятором кредитної системи, є автономним органом управління грошово-кредитною системою.

До складу НБУ входять:

[Державна Скарбниця України](#). Її функцією є зберігання резервних фондів національних грошових знаків, нагромадження золотого запасу, коштовностей та валютних запасів;

валютна біржа, де купують і продають за вільними ринковими цінами іноземну валюту;

зовнішньоекономічний банк, через який встановлюються прямі кореспондентські зв'язки з іноземними банками;

мережа управлінь, регіональних відділень, розрахунково-касових центрів тощо.

8.3. Мета та інструменти монетарної політики

Монетарна (грошово-кредитна) політика – це сукупність форм та інструментів державного впливу на пропозицію грошей.

Це один із видів стабілізаційної або антициклічної політики (поряд із фіскальною, зовнішньоторговельною, валютною та ін.).

Монетарну політику визначає уряд, а реалізує центральний банк. Однак зміна пропозиції грошей в економіці відбувається в результаті операцій не тільки центрального банку, але і комерційних банків, а також рішень, прийнятих у небанківському секторі (домогосподарствами і фірмами). Монетарна політика здійснюється за допомогою специфічних інструментів і реалізує певну мету.

Виділяють кінцеві і проміжні цілі монетарної політики.

До кінцевих цілей відносять: швидке зростання реального валового внутрішнього продукту; низьке безробіття; стабільні ціни; стійкий платіжний баланс. До проміжних цілей відносять: вплив на грошову масу; ставку відсотка; обмінний курс.

Ці цілі безпосередньо реалізуються в ході діяльності центрального банку за допомогою непрямих інструментів. У західній економічній літературі існує думка, згідно якій проміжні цілі не належать ні до інструментів кредитно-грошової політики центрального банку, ні до реальних цілей цієї політики, а є проміжними ланками в передавальному механізмі, що поєднує інструменти центрального банку і його цілі. Цілі досягаються за допомогою певних інструментів, які поділяються на прямі і непрямі.

Інструменти прямого впливу – це адміністративні методи у формі директив, інструкцій, які здійснює центральний банк з метою обмеження сфери діяльності кредитних установ. Сюди належать: прямі обмеження на здійснення емісійно-касових операцій та на кредитування центральним банком комерційних банків, обмеження чи заборона кредитування потреб бюджету, пряме регулювання процентної ставки.

Інструменти непрямого (опосередкованого) впливу – це способи впливу центрального банку на грошову пропозицію шляхом формування певних умов на грошовому ринку. До непрямих інструментів включають: операції на відкритому ринку; регулювання норми обов'язкових резервів;

зміни облікової ставки (ставки рефінансування), а також регулювання курсу національної валюти.

Операції на відкритому ринку – купівля і продаж центральним банком державних цінних паперів (облігацій). За допомогою операцій на відкритому ринку центральний банк регулює величину грошової маси. Купуючи цінні папери, центральний банк тим самим збільшує резерви комерційних банків, підвищує їх кредитні можливості, розширюючи грошову пропозицію. Продаючи цінні папери, центральний банк скорочує резерви комерційних банків, зменшує їх кредитні можливості і грошову пропозицію.

Зміна норм обов'язкових резервів – метод впливу на величину банківських резервів, ключове поняття в обов'язкових резервних вимогах. *Норма обов'язкових резервів* встановлюється центральним банком у відсотках до обсягу депозитів. Її величина залежить від: а) виду внесків (по термінових внесках вона нижча порівняно з внесками до запитання); б) розмірів банків (для великих банків вона вища порівняно з малими банками).

Зміна норми обов'язкових резервів відбувається способами: збільшення або зменшення. У результаті збільшення норми резервування зростають обов'язкові резерви, скорочується кредитна активність комерційних банків, оскільки зменшується грошова пропозиція. Зменшення норми обов'язкових резервів, навпаки, нарощує кошти для розширення кредиту, збільшує грошову пропозицію, стимулюючи тим самим кредитну активність комерційних банків.

Обов'язкові резерви зберігаються у вигляді безпроцентних внесків у центральному банку. Окрім обов'язкових резервів, комерційні банки можуть зберігати і надмірні резерви – суми понад обов'язкові резерви на непередбачені випадки, наприклад, для збільшення потреби в ліквідних засобах. Чим більша сума зберігається в надмірних резервах, тим більше втрачається дохід, який комерційні банки могли б одержати у разі використання її в обороті.

Зміна облікової ставки – це зміна процентної ставки, за якою комерційні банки можуть брати у борг резерви у центрального банку; здійснюється у формі підвищення або зниження облікової ставки.

У результаті підвищення облікової ставки росте процентна ставка, скорочується обсяг запозичення у центрального банку, викликаючи тим самим скорочення операцій комерційних банків із надання позик.

Комерційні банки, одержуючи дорогий кредит, самі збільшують свої ставки по позиках, унаслідок чого відбувається дорожчання кредиту взагалі.

Зниження облікової ставки, навпаки, полегшує отримання банківських кредитів, знижується процентна ставка, розширюються кредитні операції, збільшується грошова пропозиція. Облікова ставка (ставка рефінансування), як правило, нижча за ставку міжбанківського ринку.

Таким чином, використовуючи такі інструменти монетарної політики як: операції на відкритому ринку, регулювання норми обов'язкових резервів та облікову ставку центральний банк може впливати на грошову пропозицію, а тим самим на стан національної економіки в цілому.

8.4. Види монетарної політики

Розрізняють стимулюючу і стримуючу монетарну політику.

Стимулююча монетарна політика проводиться в період циклічного спаду і спрямована на стимулювання росту ділової активності з метою боротьби з безробіттям. *Стримуюча монетарна політика* проводиться в період буму і має метою зниження ділової активності з метою боротьби з інфляцією. Змістом стимулюючої монетарної політики є проведення центральним банком заходів для збільшення пропозиції грошей. Її інструменти – зниження норми резервних вимог, зниження дисконтної ставки відсотка, купівля центральним банком державних цінних паперів. Стримуюча (обмежувальна) монетарна політика полягає у використанні центральним банком заходів для зменшення пропозиції грошей. До них належать: підвищення норми резервних вимог, підвищення дисконтної ставки відсотка і продаж центральним банком державних цінних паперів.

Зміна пропозиції грошей впливає на економіку через *механізм грошової трансмісії*. Його можна представити так. В умовах спаду центральний банк купує державні цінні папери, кредитні можливості комерційних банків збільшуються, вони видають більше кредитів, пропозиція грошей росте, ставка відсотка (ціна кредиту) падає, фірми мають можливість взяти дешевші кредити, ростуть інвестиційні витрати, сукупний попит розширюється, обсяг виробництва зростає. Така політика,

називається політикою «дешевих грошей». У період буму політика центрального банку і націлена на зниження ділової активності. Вона має назву політики «дорогих грошей» і здійснюється у наступній послідовності: центральний банк продає державні цінні папери, внаслідок чого кредитні можливості комерційних банків зменшуються, пропозиція грошей скорочується, підвищується ставка відсотка, падає попит на дорогі кредити з боку підприємців, їх інвестиційні витрати скорочуються, сукупний попит зменшується, обсяг виробництва падає.

В обох випадках наслідком монетарної політики є стабілізація економіки.

Таблиця 8.2

Варіанти грошово-кредитної політики

Інструменти та цілі	Рестриктивна (політика “дорогих грошей”), обмеження пропозиції грошей	Експансіоністська (політика “дешевих грошей”), розширення пропозиції грошей
Інструменти		
Ставка рефінансування	Підвищується	Знижується
Норма резервування	Підвищується	Знижується
Операції на відкритому ринку	Продаж	Купівля
Цілі	Стримування інфляції	Стимулювання росту виробництва, скорочення безробіття

8.5. Переваги та недоліки грошово-кредитного регулювання економіки

Монетарна політика може мати позитивні і негативні наслідки. Так, до позитивних результатів застосування інструментів монетарної політики прийнято відносити можливість реалізації заходів у досить короткий термін. Центральний банк досить швидко може прийняти рішення про купівлю або продаж державних цінних паперів, у розвинутих країнах ці папери високоліквідні, надійні, тому не виникає проблем із їх розміщенням.

Стимулююча монетарна політика (зростання пропозиції грошей) обумовлює зниження ставки відсотка, що веде до стимулювання інвестицій, а не до витиснення їх, як це відбувається внаслідок застосування фіскальної політики. Монетарна політика, як і фіскальна політика, має мультиплікативний ефект впливу на економіку. Монетаристи вважають кредитно-грошову політику надійним засобом стабілізації економіки.

У той же час представники кейнсіанства вважають, що монетарна політика є менш надійною і ефективною як засіб стабілізації, оскільки стимулююча монетарна політика, тобто зростання пропозиції грошей, веде до інфляції навіть у короткостроковому, а тим більше у довгостроковому періоді. Вони стверджують, що монетарна політика може застосовуватися лише за умов перегріву економіки, тобто розглядають можливість проведення тільки стримуючої монетарної політики, а при рецесії, на їхню думку, повинна використовуватися стимулююча фіскальна, а не монетарна політика. Крім цього, механізм грошової трансмісії є тривалим і складається з кількох етапів, порушення на кожному з них можуть істотно послабити вплив монетарної політики на економіку.

Суперечливі погляди економістів не виключають єдності представників різних шкіл у тому, що монетарна політика разом із фіскальною є важливою складовою макроекономічного регулювання.

Питання на самостійне опрацювання

Кейнсіанська, монетаристська та неокласична концепції монетарної політики

Грошово-кредитний мультиплікатор

Вплив монетарної політики на рівень національного виробництва

Державне регулювання грошової пропозиції у перехідних економіках і в Україні

Література до теми 8

1. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка : підручник / за редакцією В. Д. Базилевича. 4-те видання, перероб і доп. Знання, 2008. 743 с. (Класичний університетський підручник).

2. Макроекономіка. Навч. посібник / за ред. Г. М. Пилипенко. 3-тє вид. перероб. і доп. Д. : Національний гірничий університет, 2009. 193 с. URL : <http://ep.nmu.org.ua/ua/files/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0%202009.pdf>

3. Макроекономіка : базовий електронний текст лекцій / укладачі : проф. Малий І. Й., проф. Радіонова І. Ф., доц. Куценко Т. Ф., доц. Федірко Н. В. та ін. К. : КНЕУ, 2017. 200 с.
URL : https://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/kmdu%20fetau/2017/Macro_e-lectures_2017_.pdf

4. Макроекономіка. Навчальний посібник / за заг. редакцією Зверякова М. І. URL : http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/np_2015.pdf

5. Небава М. Теорія макроекономіки. URL : https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/14nebava_teoriya_makroekonomiki/

6. Яковенко Л. І. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2002. 180 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/1503132/>

7. Яковенко Л. І. Економічна теорія. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2005.

8. Бюджетний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

9. Закон України «Про державний бюджет України на 2021 рік». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>

10. Податковий кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

ТЕМА 9

ЗОВНІШНЬОТОРГІВЕЛЬНА ПОЛІТИКА

Основні питання теми

- 9.1. Суть та чинники міжнародного поділу праці.
- 9.2. Основні форми міжнародних економічних відносин. Зовнішня торгівля, її основні чинники та показники.
- 9.3. Теорії міжнародної торгівлі.
- 9.4. Протекціонізм і фритредерство як типи зовнішньоторговельної політики.
- 9.5. Інструменти зовнішньоторговельної політики.
  - 9.5.1. Тарифні інструменти зовнішньоторговельної політики.
  - 9.5.2. Нетарифні інструменти зовнішньоторговельної політики.
  - 9.5.3. Демпінг та ембарго як інструменти зовнішньоторговельної політики.

Терміни і поняття

- міжнародний поділ праці;
- загальний, частковий та одиничний поділ праці;
- зовнішня торгівля;
- частка експорту (імпорту) країни на душу населення;
- експортний потенціал країни;
- теорія абсолютної переваги;
- теорія порівняльної переваги;
- протекціонізм;
- фритредерство;
- торгова політика;
- митний збір;
- ввізне мито;
- вивізне мито;
- експортні субсидії;
- компенсаційні мита;
- нетарифні бар'єри;
- імпортна квота;
- експортна квота;
- добровільні експортні обмеження;
- демпінг;
- ембарго.

9.1. Суть та чинники міжнародного поділу праці

Міжнародний поділ праці – це спеціалізація окремих країн на виготовленні тих чи інших видів продукції з метою взаємного обміну ними.

У сучасних умовах міжнародний поділ праці має значення для економічного і соціального поступу будь-якої країни. Жодна з країн світу нині не спроможна вести власне господарство на засадах автаркії (замкненості, самодостатності).

Міжнародний поділ праці пройшов складний і тривалий шлях розвитку, доки набув сучасних рис. Розрізняють три основні послідовні (логічно й історично) форми міжнародного поділу праці – загальну, часткову й одиничну:

- загальна – поділ праці за сферами виробництва (промисловість, сільське господарство, сфера послуг тощо);
- часткова форма – спеціалізація певних галузей виробництва, видів готової продукції;
- одинична – спеціалізація різних країн на виготовленні окремих вузлів, деталей, комплектуючих, на технологічних стадіях виробництва.

Міжнародний поділ праці є продовженням поділу праці всередині країни. Нині він дедалі вагомніше впливає на поділ праці всередині держави і форми цього поділу. Основним чинником, що зумовив поділ праці між державами, стало нерівномірне розміщення природних багатств. Більшість країн не володіє багатьма видами необхідних їм природних ресурсів, крім того, існують відмінності у ґрунтово-кліматичних умовах різних країн, їхній флорі й фауні. Серед інших чинників можна назвати географічне розташування країни, забезпечення трудовими ресурсами, історичні традиції виробництва тощо. На сучасному етапі природні умови дедалі слабше впливають на міжнародний поділ праці, а головним чинником його поглиблення стають науково-технічні досягнення країн, їхня спеціалізація на прогресивній техніці та наукомістких технологіях.

Тенденція розширення міжнародного обміну економічними ресурсами, товарами і послугами неодноразово переривалася явищем автаркії – повної економічної самодостатності деяких країн (СРСР, Китай, Північна Корея). Проте ці спроби виявилися згубними для цих країн.

Сьогодні ж ми можемо констатувати підвищення відкритості економіки, що передбачає усунення обмежень у міжнародному обміні товарами, послугами, робочою силою, технологіями тощо.

9.2. Основні форми міжнародних економічних відносин. Зовнішня торгівля, її основні чинники та показники

Міжнародні економічні відносини - господарські зв'язки між економічними агентами різних країн.

На основі міжнародного поділу праці розвиваються міжнародні економічні відносини, тобто господарські зв'язки між економічними агентами різних країн. Ці взаємодії відбуваються нині в різних формах, основними серед яких:

- світова торгівля товарами і послугами;
- міжнародний рух капіталів;
- міжнародна міграція робочої сили;
- міжнародний туризм;
- науково-технічне і виробниче співробітництво;
- міжнародні валютно-грошові та розрахунково-кредитні відносини;
- регіональна інтеграція країн тощо.

Зовнішня торгівля є історично першою і найважливішою формою економічних зв'язків між народами і країнами. Швидкому зростанню міжнародної торгівлі в другій половині ХХ ст. сприяло декілька чинників.

- Розвиток видів транспорту. Це знизило високі витрати на транспортування товарів, що стримувало торгівлю між віддаленими регіонами.
- Удосконалення засобів зв'язку. Комп'ютери, факси, телефони забезпечують зв'язок між торговими партнерами в усьому світі, даючи їм можливість оцінити потенціал для продажу своїх товарів. Перекази грошей в інші країни та їх переміщення між різними регіонами планети здійснюються практично миттєво.
- Зниження митних зборів. Хоч у багатьох країнах ще існують суттєві торговельні обмеження, але їх поступово скасовують.

- Розширення кола країн-учасниць міжнародної торгівлі: практично всі країни світу тією чи іншою мірою представлені у світових торговельних відносинах.

Загалом участь тієї чи іншої країни у світовій торгівлі, оцінюють за такими показниками:

- Експортна (імпортна) квота – відношення експорту країни до ВВП. Ця квота характеризує рівень відкритості національної економіки. Конкретне значення даної квоти залежить не лише від конкурентоспроможності товарів і послуг країни на світовому ринку, а й від потреб країни в імпорті. Інакше кажучи, доходи від експорту мають покривати видатки на імпорт;
- Обсяг експорту (імпорту) країни на одну особу. У розвинутих країнах з високим рівнем відкритості економіки обсяг експорту на одну особу становить 3–5 тис. дол.
- Експортний потенціал країни – обсяг виробленої продукції, який країна може продати на світовому ринку без будь-якої шкоди для задоволення своїх внутрішніх потреб;
- Співвідношення частки країни у світовому виробництві певного продукту з її часткою у світовій торгівлі ним. Якщо частка країни у світовому виробництві певного виду продукту помітно переважає її частку в міжнародній торгівлі цим товаром, то це здебільшого свідчить про низьку конкурентоспроможність цього виробу країни на світовому ринку;
- Структура експорту, тобто питома вага різних товарних груп у загальному обсязі експорту. Структура експорту характеризує роль країни у міжнародній галузевій спеціалізації. Висока частка продукції обробної промисловості в експорті країни свідчить про машинно-технологічну спрямованість її експорту та про високий науково-технічний рівень її національної економіки. І навпаки, висока питома вага в експорті країни сировини, матеріалів, енергоносіїв свідчить про сировинну спрямованість її експорту і здебільшого про низький рівень економічного розвитку;
- Структура імпорту, яка відображає залежність національної економіки від світової економіки у ресурсах, товарах і послугах, які країна не виробляє, або виробництво яких у цій країні є неефективним. Аналізуючи структуру імпорту, здебільшого визначають питому вагу паливно-сировинних матеріалів та кінцевої продукції, що також дає змогу судити про рівень економічного розвитку країни;
- Співвідношення між обсягом зарубіжних прямих інвестицій країни і обсягом іноземних прямих інвестицій в її економіку. Промислово розвинуті

країни здебільшого вкладають більші обсяги капіталу в економіку інших країн порівняно з обсягами інвестицій, які вкладають у їхню економіку;

- Обсяг зовнішнього боргу країни та його співвідношення з ВВП та експортом даної країни. Рівень заборгованості країни вважають дуже високим, коли він більший за її річний ВВП, а видатки на обслуговування боргу перевищують 50 % експорту.

9.3. Теорії міжнародної торгівлі

Основи теорії міжнародної торгівлі були закладені представниками класичної економічної науки [А. Смітом](#) і [Д. Рікардо](#). Перший розвинув концепцію абсолютної, а другий – порівняльної переваги.

Теорія абсолютної переваги. А. Сміт, прагнучи обґрунтувати вигоди від міжнародних економічних відносин для всіх націй, писав, що у випадку якщо будь-яка держава зможе постачати нам будь-який товар дешевше, ніж ми самі спроможні його виготовити, значно краще купувати його в неї за певну частину продукту нашої промисловості, у виробництві якого ми маємо деяку перевагу. Так виникла теорія абсолютної переваги як основа міжнародної спеціалізації країни.

Абсолютна перевага країни у виробництві певного продукту означає, що ця країна здатна виробляти більшу кількість одиниць цього продукту з певного обсягу ресурсів за наявного рівня технології порівняно з конкурентами.

Згідно теорії абсолютних переваг уряд має імпортувати товари з країни, де витрати на їх виготовлення менші, а експортувати ті товари, витрати на виробництво яких є вищими у країн-експортерів.

Теорія порівняльної переваги. Згідно теорії А. Сміта країни, що не мали абсолютних переваг у витратах виробництва, не могли отримати економічну вигоду у міжнародній торгівлі. Теорія А. Сміта була доповнена і розвинута Д. Рікардо, який сформулював теорію порівняльних переваг. Теорія порівняльних переваг виходить з того, що умовою зовнішньої торгівлі не обов'язково повинна бути відмінність абсолютних витрат; вона є доцільною і для тих випадків, коли країна не має абсолютної переваги у випуску яких-небудь товарів.

Д. Рікардо вважав, що країни мають випускати і вивозити товари, які обходяться їм порівняно дешевше, і ввозити ті товари, які випускаються за кордоном відносно дешевше, ніж усередині країни. Отже, кожна країна спеціалізується на випуску тих товарів, по яких її витрати відносно нижчі, хоча абсолютні витрати можуть бути і вище, ніж за кордоном. У кожній країні виготовляється товар, випуск якого є більш ефективним, ніж випуск інших товарів при співвідношеннях, що склалися, у витратах інших країн. Це і є, за Д.Рікардо, порівняльна перевага. Необхідною передумовою існування зовнішньої торгівлі є випуск одного і того ж товару з різними порівняльними витратами. Коли ж складаються рівні порівняльні витрати, міжнародна торгівля недоцільна.

Принцип порівняльних витрат є принципом взаємної вигоди, він визначає, що кожна країна використовує свою працю і капітал в галузях, що дають їй найбільшу ефективність.

9.4. Протекціонізм і фритредерство як типи зовнішньоторговельної політики

Протекціонізм – економічна політика держави, націлена на захист національної економіки.

Протекціонізм передбачає будь-які державні заходи щодо захисту промисловості власної країни від іноземної конкуренції. Здійснюється за допомогою прямого або непрямого обмеження імпорту іноземних товарів, що знижує їх конкурентоспроможність порівняно з товарами національного виробництва. Для протекціонізму характерне фінансове заохочення національної економіки, стимулювання експорту товарів. Протекціонізм захищає головним чином розвиток промисловості, а також сільське господарство. Активну протекціоністську політику стосовно сільського господарства проводять практично всі розвинені країни світу. У країнах Західної Європи субсидії сільському господарству досягають 43 % вартості

сільськогосподарських продуктів, в Японії – 68 %, в США – 30 %, в Канаді – 41 %.

Протекціонізм виник в період первинного накопичення капіталу (XVI–XVIII ст.). Його теоретичною основою було вчення меркантилістів. Політика протекціонізму широко застосовувалася у Франції.

Аргументи на користь протекціоністської політики: протекціоністська політика держави захищає промисловість в період її виникнення і розвитку; протекціонізм підвищує рівень використання національних ресурсів; протекціонізм, застосовуючи імпорتنі мита, покращує „умови торгівлі” і збільшує економічні вигоди; протекціонізм дозволяє пом’якшити кризу в тих галузях, які переживають негативні проблеми в своєму економічному розвитку; протекціонізм застосовується у надзвичайних умовах (у випадках кризи платіжного балансу; для захисту національної економіки від недобросовісної конкуренції іноземних економічних суб’єктів тощо).

Протекціонізм підтримує обороноздатність і безпеку країни, бо відмова від протекціоністської політики за умови вузької спеціалізації може привести до значного ризику при загостренні міжнародних відносин, тим більше у разі військових дій. Країна повинна забезпечити розвиток таких стратегічних видів виробництва, як сільське господарство, харчова промисловість, металургія і інші галузі, які необхідні для національної безпеки. Протекціонізм необхідний для захисту країн з нижчим рівнем і якістю життя від країн, де ці показники достатньо високі.

Протекціоністська політика створює передумови для збереження як деяких соціальних класів, так і видів економічної діяльності. Зокрема, зберігаються селянство і національні промисли. Крім того, протекціонізм дає можливість не допустити застою і кризи в тих або інших галузях економіки.

Систему протекціонізму підтримувало чимало видатних економістів, зокрема, [Ф. Ліст](#), [Дж. Ст. Мілль](#) і [Дж. М. Кейнс](#).

Фритредерство – напрям в економічній теорії і політиці, що полягає у відстоюванні принципів свободи торгівлі і невтручання держави в приватнопідприємницьку діяльність.

Фритредерство виникає у Великобританії в останній третині XVIII ст. і було пов'язано з промисловим переворотом. Проте вимоги введення системи вільної торгівлі висловлювалися ще раніше багатьма французькими і англійськими економістами. Фритредерство особливо посилювалося у 30-і рр. XIX ст. під назвою Манчестерської школи. Теоретичне обґрунтування вільної торгівлі дали [А. Сміт](#) і [Д. Рікардо](#). У сучасний період фритредерство реалізується у замкнених інтеграційних співтовариствах (ЄС, ЄАВТ та ін.), в яких ліквідовані митні бар'єри між країнами, що входять в ці співтовариства.

Державна політика вільної торгівлі проводилася не тільки у Великобританії, де вона перемогла до середини XIX ст. Друга половина XIX ст. характеризується зародженням свободи торгівлі у Франції, Росії та інших країнах.

Політика фритредерства аргументується таким: фритредерство дає можливість підвищувати рівень і якість життя населення, оскільки розширює межі міжнародної спеціалізації виробництва на базі порівняльної переваги. Підвищення рівня і якості життя здійснюється за рахунок отримання вигод від міжнародної торгівлі; створює кращі умови для розширення ринку і розвитку конкуренції і стимулює впровадження інновацій як вітчизняними виробниками, так і у відносинах із зарубіжними країнами, що, у свою чергу, дозволяє поліпшити якість товарів, що випускаються; можливість оптимізувати розподіл виробничих ресурсів між країнами.

Порівняння аргументів протекціоністів і прихильників вільної торгівлі дає можливість зробити висновок про те, що перші виходять із короткострокових інтересів країни, а другі – з довгострокових позицій. Проте не можна сказати, що для конкретної країни протекціонізм завжди шкідливий, а вільна торгівля завжди вигідна, або навпаки. Для того, щоб оцінити користь або шкоду політики захисту вітчизняного виробника чи фритредерства для конкретної країни, необхідно врахувати особливості її розвитку на різних історичних етапах.

9.5. Інструменти зовнішньоторговельної політики

Торговельна політика – це відносно самостійний напрям бюджетно-податкової політики уряду, націлений на державне регулювання зовнішньої торгівлі за допомогою прямих обмежень на імпорт і експорт, а також податків і субсидій.

9.5.1. Тарифні інструменти зовнішньоторговельної політики.

Торговельна політика держави здійснюється шляхом застосування тарифних або нетарифних інструментів. Найпоширенішим способом обмеження зовнішньої торгівлі є тариф – сукупність митних зборів.

Митний збір – це державний грошовий збір (податок) з товарів, майна, цінностей, що проходять через кордон країни. Митний збір стягується митними установами. Залежно від структури митного тарифу розрізняють митний збір: а) диференційний; б) протекційний; в) преференційний.

Диференційний митний збір характеризується різними ставками на одні й ті самі товари. Ставки можуть бути номінальними, мінімальними, проміжними, максимальними (генеральними або загальними).

Протекційний митний збір використовується з метою створення перешкод для проникнення певних іноземних товарів на внутрішній ринок або їх транзиту. Різновидами протекційного митного збору є антидемпінгові і компенсаційні мита.

Преференційний митний збір – це особливі пільгові мита, що встановлюються державою для всіх або деяких товарів окремих країн і не поширюються на товари інших країн.

Митний збір виконує фіскальну функцію, яка властива в першу чергу бідним країнам, оскільки мито є важливим, а досить часто й основним джерелом поповнення бюджету країни. Митні збори найчастіше застосовуються з протекціоністською метою, бо вони збільшують ціни на товари, що імпортуються.

Розрізняють ввізне та вивізне мито.

Ввізне мито (митний збір на імпорт) дає можливість забезпечити захист вітчизняних виробників від іноземної конкуренції та виступає джерелом надходжень до державного бюджету. Вітчизняні виробники виграють від введення ввізного мита, тому що їх продукція не обкладається тарифами, внаслідок чого вони можуть випускати товари з вищими витратами порівняно зі світовим ринком. Виграє і держава. Її виграш визначається як добуток величини імпорту та величини тарифу. Це свого роду трансфертні платежі, що надходять державі від покупців. Проте ввізне мито приносить втрати вітчизняним покупцям, оскільки введення тарифу робить національну ціну імпортного товару вищою за світову, тобто вітчизняні покупці обкладаються додатковим податком.

У підсумку виграш вітчизняних виробників від введення ввізного мита не компенсує втрат вітчизняних покупців. Результатом введення

митного збору на імпорт є пониження життєвого рівня населення, бо покупці втрачають більше, ніж виграють виробники і держава разом узяті.

Введення ввізного мита обґрунтовується тим, що воно дозволяє:

- захистити певні, в тому числі і нові, “молоді”галузі промисловості;
- підвищити рівень використання економічних ресурсів;
- захистити галузі вітчизняного виробництва;
- захистити країни з монокультурною економікою від коливань кон’юнктури світового ринку;
- захистити вітчизняних виробників від демпінгу тощо.

Разом з тим, альтернативою застосуванню ввізного мита у розв’язанні проблем „захисту” різних галузей національної економіки є прямі субсидії вітчизняним виробникам з боку держави, які є досить ефективними.

Вивізне мито (митний збір на експорт) – це „дзеркальне” відображення ввізного мита, різновид податку, що використовується для державного регулювання експортних поставок товарів. Ставки експортного мита встановлюються залежно від виду товарів. Експортне мито знижує внутрішню ціну до рівня нижчої за світову, внаслідок чого споживання товару всередині країни зростає, а його національне виробництво та експорт скорочуються. Введення вивізного мита призводить до значних втрат у вітчизняних виробників, але виграють покупці, оскільки ціни на товари є нижчими за світові. У вигравші залишається і держава, оскільки монопольне становище країни-експортера змушує інші країни переплачувати за товари, що імпортуються.

Таким чином, від введення вивізного мита виграють споживачі і держава, але програють виробники. Проте, загальний вигравші споживачів і держави є меншим порівняно із втратами виробників. Якщо ввізне мито завдає втрат споживачам, то експортний митний тариф залишає у програвші виробників. І лише держава виграє в обох випадках.

Для захисту „молодих”, оборонних та інших галузей, окрім запровадження митних тарифів та інших торговельних обмежень, як альтернативний метод застосовується пряма субсидія національним виробникам експортної продукції.

Експортні субсидії – це фінансові сприяння, що надаються урядом або іншим державним органом виробникам експортованих товарів. Експортні субсидії набувають різних форм: прямий переказ грошових коштів; надання низькопроцентних позик фірмам-експортерам; витрати уряду на

стимулювання збуту експортної продукції за кордоном; пільгове або безкоштовне надання товарів і послуг фірмам-експортерам; надання фірмам податкових пільг пропорційно до збільшення обсягу вироблених на експорт товарів та послуг тощо.

Експортні субсидії порівняно із митними тарифами мають переваги, адже вони стимулюють розвиток національного виробництва і не викликають абсолютного скорочення споживання, оскільки не підвищують рівень внутрішніх цін вище за світовий.

Зворотною стороною експортних субсидій є компенсаційні імпортні мита, які встановлюють країни, куди спрямовуються експортні потоки товарів і послуг.

Компенсаційні мита – це реакція у відповідь на експортні субсидії, які викликають зростання напруги в міжнародній торгівлі. У результаті використання компенсаційних імпортних мит країна-експортер не тільки не субсидує національний експорт, але й навпаки – фінансує бюджети країн-імпортерів. Компенсаційні (або антидемпінгові) мита нейтралізують іноземні експортні субсидії. Спеціальне антидемпінгове законодавство характеризує експортні субсидії як “нечесну” конкуренцію.

9.5.2. Нетарифні інструменти зовнішньоторговельної політики

Використання митних тарифів у промислово розвинених країнах після Другої світової війни істотно скоротилося. Разом з тим виникли і набули поширення нові види обмежень у міжнародній торгівлі – нетарифні торговельні обмеження, що являють собою одну із форм протекціоністської політики держави.

Нетарифні бар'єри – це система обмежень, що має метою скорочення імпорту товарів і послуг; сукупність будь-яких бар'єрів, які встановлюються державою, щоб перешкодити проникненню на внутрішній ринок іноземних товарів та послуг.

До нетарифних бар'єрів належать: а) стандарти якості; б) санітарні обмеження; в) вимоги до екологічних характеристик товару; г) обмеження

випуску ліцензій на імпорт; д) адміністративні заборони на продаж деяких видів продукції в конкретних країнах і т. ін.

Виділяють три групи нетарифних обмежень регулювання зовнішньої торгівлі.

Зовнішньоторговельні обмеження, націлені на прямі обмеження імпорту для захисту певних галузей вітчизняного виробництва. Це заходи щодо ліцензування і квотування імпорту, антидемпінгові і компенсаційні мита, добровільні експортні обмеження та ін.

Адміністративні обмеження – технічні стандарти і норми, санітарні і ветеринарні норми, вимоги до упаковки, маркування тощо.

Непряма дія на зовнішню торгівлю – ліцензії, квоти (контингенти).

Ліцензування імпорту і експорту означає, що спеціальним відомством від імені держави видається дозвіл на імпорт і експорт товарів. Ліцензії бувають двох типів:

а) автоматичні (або генеральні) ліцензії, що дозволяють імпортувати і експортувати товари, включені в списки, протягом певного часу;

б) неавтоматичні (разові), які дозволяють імпорт і експорт товарів із вказівкою його кількості, вартості, країни походження (або призначення), а іноді й митного пункту, через який імпортується або експортується даний товар.

Найбільше поширення зі всіх видів нетарифних обмежень набули квоти (або контингенти) на імпорт та експорт товарів.

Імпортна квота – це один з методів введення кількісних обмежень з протекційною метою. Квота на імпорт може обмежувати вартість імпорту, дозволеного до ввезення в країну в даному році та використовуватися як форма економічного тиску на країну-імпортера. Виділяють два види імпортних квот: а) абсолютна квота – обмежує кількість продукції, дозволеної до ввезення у дану країну; б) тарифна квота – дозвіл на ввезення конкретного товару протягом певного періоду зі сплатою мита за зниженою ставкою.

Експортна квота – це спосіб кількісних обмежень експорту товарів і послуг в інші країни з метою запобігання зниженню експортних цін (а значить – доходів від експорту) та/або забезпечення достатньої пропозиції благ на внутрішньому ринку для уникнення надмірного зростання цін усередині країни.

Експортна квота застосовується і як кількісний індикатор, що показує роль експорту товарів і послуг для економіки країни, галузей і підприємств.

Останнім часом пріоритетом у зовнішній торгівлі є застосування квот, а не митних тарифів. Причиною цього є дві підстави:

Оскільки митні ставки встановлюються міжнародними торговими угодами і уряди не мають права підвищувати тарифи, то вони використовують імпорتنі квоти, що дозволяють захистити свою економіку від іноземної конкуренції.

Для галузей, які потребують захисту від іноземної конкуренції, легше домогтися від держави ліцензування і квотування імпорту, аніж добитися введення тарифів.

Одним з нетарифних інструментів державного регулювання зовнішньої торгівлі є добровільні експортні обмеження (ДЕО). Добровільні експортні обмеження (ДЕО) можуть виступати як різновид квотування (коли країна-експортер «добровільно» обмежує обсяг свого експорту) або як мінімальна експортна ціна, яка нав'язується розвиненими державами економічно залежним країнам.

Експортери дають згоду на добровільні експортні обмеження з метою уникнути більш жорстких торговельних санкцій. Так, японські автомобільні компанії під загрозою введення Сполученими Штатами високих ставок ввізного мита чи невеликих імпорتنих квот свого часу погодились на введення добровільних експортних обмежень на свій експорт у США. Останнім часом у світі укладено більше сотні угод про „добровільне” обмеження експорту і про встановлення мінімальних імпорتنих цін (з обхватом продукції текстильної промисловості, чорної металургії, побутової електроніки тощо).

9.5.3. Демпінг та ембарго як інструменти зовнішньоторговельної політики

До нетарифних форм обмежень в зовнішній торгівлі відносяться також демпінг і торгове ембарго.

Демпінг – продаж товарів за кордоном за ціною нижче тієї, за якою експортер продає на внутрішньому ринку, або нижче за собівартість у країні-виробнику.

Демпінг як вид недобросовісної конкуренції має на меті витіснення конкурента та захоплення ринку збуту. Втрати від продажу товарів за демпінговими цінами перекриваються різними способами: а) продажем за високими цінами інших товарів; б) реалізацією аналогічного товару за завищеними цінами після того, як конкурент буде витіснений з ринку; в) отриманням дотацій від держави, що заохочує експорт.

Демпінг використовується, як правило, в періоди економічних спадів, тобто носить тимчасовий характер, бо приватні фірми не можуть постійно продавати свої товари нижче за її собівартість. Розрізняють наступні види демпінгу:

- постійний демпінг відображає довготривалу тенденцію фірм-монополістів отримувати монопольний прибуток за допомогою реалізації товарів за вищими цінами на вітчизняному ринку порівняно зі світовим ринком, де висока конкуренція зарубіжних фірм;
- спорадичний демпінг виступає у вигляді нерегулярної реалізації товарів на світовому ринку за нижчою ціною порівняно з національним ринком. Цей вид демпінгу спостерігається в результаті перевиробництва товарів і бажання запобігти зниженню цін на національному ринку;
- хижацький демпінг є тимчасовою реалізацією товарів на іноземних ринках за цінами, нижчими за витрати виробництва. Використання цього виду демпінгу має на меті усунення конкурентів, а потім підвищення цін; у результаті створюються передумови для забезпечення монопольної влади.

У 1967 р. у рамках ГАТТ (нині СОТ) був прийнятий міжнародний антидемпінговий кодекс, що регламентує процедуру виявлення і доведення демпінгу, а також способи компенсації завданого збитку фірмам країни-імпортера, що випускають аналогічну продукцію. У разі встановлення факту демпінгу потерпіла сторона може ввести антидемпінгові мита на

товари, що ввозяться. У антидемпінговому законодавстві, прийнятому в Австрії у 1962 р., вперше визначений кількісний показник товарного демпінгу, згідно якого експортна ціна вважається демпінговою, якщо вона нижча щонайменше на 20% порівняно з цінами на внутрішньому ринку або на 8 % нижче за світову ціну. Демпінг є результатом монопольної ринкової влади і використовується для її зміцнення. Законодавством багатьох країн, а також документами Європейського Союзу (ЄС) передбачені заходи проти демпінгу, зокрема антидемпінгові мита.

Торгове ембарго – заборона державою імпорту або експорту з якої-небудь країни певних видів товарів. Такі економічні санкції здійснюються не з економічного інтересу, а з політичних мотивів. Торгове ембарго може розповсюджуватися на одну країну або мати колективний характер, відповідно до рішення ООН. Ембарго, обмежуючи торговельні зв'язки, завдає економічного збитку всім країнам, що беруть участь в ньому. Проте ті країни, які не приєднуються до торгових ембарго, можуть мати певний вигаш, оскільки виникають умови для зростання експорту своїх товарів.

Питання на самостійне опрацювання

Концепції міжнародної торгівлі меркантилістів та фізіократів
Неокласична теорія міжнародної торгівлі (теорія Хекшнера-Оліна)
Платіжний баланс: поняття, структура, принципи складання
Платіжний баланс України

Література до теми 9

1. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка : підручник / за редакцією В. Д. Базилевича. 4-те видання, перероб і доп. Знання, 2008. 743 с. (Класичний університетський підручник).

2. Макроекономіка. Навч. посібник / за ред. Г. М. Пилипенко. 3-тє вид. перероб. і доп. Д. : Національний гірничий університет, 2009. 193 с. URL : <http://ep.nmu.org.ua/ua/files/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0%202009.pdf>

3. Макроекономіка : базовий електронний текст лекцій / укладачі : проф. Малий І. Й., проф. Радіонова І. Ф., доц. Куценко Т. Ф., доц. Федірко Н. В. та ін. К. : КНЕУ, 2017. 200 с. URL : https://kneu.edu.ua/userfiles/Faculty_of_Economics_and_Administration/kmdu%20fetau/2017/Macro_e-lectures_2017_.pdf

4. Макроекономіка. Навчальний посібник / за заг. редакцією Зверякова М. І. URL : http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/np_2015.pdf

5. Небава М. Теорія макроекономіки. URL : https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/14nebava_teoriya_makroekonomiki/

6. Яковенко Л. І. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2002. 180 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/1503132/>

7. Яковенко Л. І. Економічна теорія. Навчальний посібник. Полтава : Скайтек, 2005.

Яковенко Л.І.
Степаненко С.В.

МАКРОЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

Для студентів, які навчаються
за освітньою програмою 051 Економіка

Здано на складання 05.08.2021. Підписано до друку 7.09.2021.
Формат 60 x 84 /16. Папір офсет. Гарнітура Таймс. Друк цифр.
Обл. вид. арк 6,54. Ум. друк. арк. 8,84. Тираж 100.

ТОВ “Окрон”,
36034, Полтава, вул. Ливарна, 8.
Свідоцтво про внесення до Держ. Реєстру ДК № 248 від 16.11.2000.

Яковенко Л. І., Степаненко С. В.
Я 47 Макроекономіка : навчальний посібник для студентів. – Полтава:
Окрон, 2021. – 152 с.